

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YILMAZ KARAKOYUNLU'NUN ROMANLARINDA
YAKIN SİYASÎ TARİH**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NİHAN NİLAY KOYUNCU

**ANA BİLİM DALI : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
PROGRAMI : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

KOCAELİ-2011

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YILMAZ KARAKOYUNLU'NUN ROMANLARINDA
YAKIN SİYASÎ TARİH**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NİHAN NİLAY KOYUNCU

**ANA BİLİM DALI : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
PROGRAMI : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI**

DANIŞMAN: DOÇ. DR. BEHÇET HAKAN SAZYEK

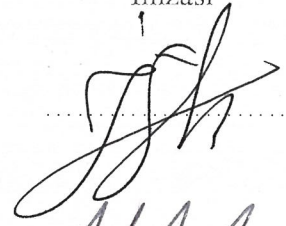
KOCAELİ-2011

NIHAN NİLAY KOYUNCU tarafından hazırlanan **YULMAZ**
KARAKÖYÜNLÜ'NÜN ROMANLARINDA YAKIN SİYASİ TARİH adlı bu
çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

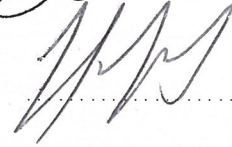
Jüri Üyelerinin Ünvanı, Adı-Soyadı

İmzası

Jüri Üyesi: **PROF. DR. İ. GÜNEN KAYA**

Jüri Üyesi: **DOÇ. DR. BEHRET HAKAN SİZYEK**

Jüri Üyesi: **DOÇ. DR. ESMA TORUN GELİK**

Sınav Tarihi: **30** ... / **06** ... / **2011**

Enstitü Yönetim Kurulunun Onay Tarihi ve Karar No: **06** ... / **07** ... / **2011 - 20**

SUNUŞ

Edebî çalışmalarına 1952 yılında öykü ve şiirlerini İstanbul Ekspres gazetesinde yayımlayarak başlayan Yılmaz Karakoyunlu (1936-), romanlarının temeline Türk siyasî tarihinin geçmişten yakın döneme uzanan gelişiminde çeşitli tartışmalara neden olmuş, üzerinde tam olarak uzlaşmaya varılamamış olaylarını yerleştirir. Romanlarına konu olan tarihî dönem ve olayları ele alırken resmî tarih anlayışının dışına çıkarak eleştirel ve sorgulayıcı bir üslup geliştiren Karakoyunlu, politik ve ekonomist kimliğinin sağladığı birikimini kullanarak Türkiye'nin demokratik gelişiminin siyasî, sosyal ve ekonomik boyutlarını irdeler.

Bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Karakoyunlu'nun yakın siyasî tarihe yönelik yaklaşımı, yakın siyasî tarihi hangi açıdan ele aldığı ve bu konuyu hangi görüşlerle temellendirdiği incelenmektedir. Yazar, yakın siyasî tarihi; Türkiye'nin demokratik ve çağdaş bir ülke olma sürecine, bu süreçteki sosyal-toplumsal olaylara, kültürel-ekonomik koşullara, liberalizmin siyasî ve ekonomik görüşlerine dayandırarak ele aldığı için yapılan bu incelemede kurumsal bilgi olarak; *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce-Liberalizm* cildi, Atilla Yayla'nın *Liberalizm*, Yılmaz Karakoyunlu'nun *Liberalizmin Türkiye Promönadı* adlı yapıtlarından yararlanılmıştır.

Yakın siyasî tarihi yazarın, *Salkım Hanımın Taneleri* (1990), *Üç Aliler Divanı* (1991), *Güz Sancısı* (1992), *Çiçekli Mumlar Sokağı* (2000) ve *Yorgun Mayıs Kısrakları* (2004) romanları üzerinde inceleyen tezin "Giriş" i iki alt başlıktan oluşmaktadır. "Yılmaz Karakoyunlu-Hayatı ve Yazarlığı-" adını taşıyan birinci alt başlıkta yazarın yaşamı, edebî çalışmaları hakkında bilgi verilmektedir. İkinci alt başlık ise "Karakoyunlu'nun Romanlarında İşlenen Yakın Tarih Öğelerine Genel Bir Bakış" adını taşır. Bu bölümde genel olarak yazarın Türkiye'nin yakın tarihî içinde konu edindiği dönem ve olaylar "İkinci Meşrutiyetten Milli Mücadeleye (1908-1919), "İzmir Suikasti", "Varlık Vergisi", "6-7 Eylül Olayları", "Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)" başlıkları altında kronolojik sıra gözetilerek incelenmiştir.

Tezde her roman ayrı bir bölümde incelenmiştir. Birinci Bölüm’de *Salkım Hanımın Taneleri* romanı üç alt başlıkta değerlendirilmiştir. Bu başlıklar altında romanın konusunu oluşturan Varlık Vergisi uygulamasının siyasî, sosyal ve ekonomik boyutları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Ayrıca Varlık Vergisini hazırlayan koşullar, verginin düzenlenmesi, uygulanması sırasında yaşanan olaylar ve verginin tasfiye edilmesi konunun tarafları olan siyasiler, vergiyi uygulamakla yükümlü bürokratlar, verginin mükellefleri ve Türk ticaret erbabları açısından siyasî ve toplumsal dinamiklerle ilişkilendirilerek tartışılmıştır.

Tezin İkinci Bölüm’ünde *Üç Aliler Divanı* romanı, İzmir suikastı yargılamalarında tarafları oluşturan Cumhuriyet kadroları ve muhalif hareketlerin temsilcileri açısından incelenmiştir. Bu bölüm dört başlık içermektedir. İlk başlıkta Millî Mücadeleyi başlatan siyasî koşulların o dönem iktidarda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinin düşünce dünyasında nasıl karşılık bulduğu sergilenmiştir. İkinci başlıkta İzmir suikastinin ortaya çıkmasından sonra başlayan yargılamaların seyri ve İstiklâl Mahkemesi üyelerinin konuya yaklaşımları ele alınmıştır. Üçüncü başlıkta Mustafa Kemal Paşa’nın, İsmet Paşa’nın ve suikast düzenlemekle yargılanan İttihat ve Terakki Cemiyetinin eski liderlerinin geçmişten getirdikleri hesaplaşmaları, dostlukları, bireysel ilişkileri açısından duruma nasıl yaklaştıkları gözlemlenmiştir. Bununla birlikte yazarın, olayın Cumhuriyet tarihine yansımaları özellikle Türk devrimlerinin nasıl ve hangi koşullar altında gerçekleştirildiğine yönelik düşünceleri ileri sürdüğü görüşler doğrultusunda ortaya konmuştur. Son başlıkta ise yazarın, İzmir suikastı davası sonuçlarını tarafları açısından nasıl yorumladığı gösterilmiştir.

Üçüncü Bölüm’de *Güz Sancısı* adlı roman çalışmaya kaynaklık etmiştir. 6-7 Eylül olaylarını konu edinen romanda yazar, biri azınlık mensubu diğeri Türk iki gencin tutkuyla başlayan ama ayrılıkla biten aşklarının seyri ile olayların gelişimini eş zamanlı olarak sunar. Buna bağlı olarak ilk alt başlıkta, 6-7 Eylül olaylarının öncesindeki siyasî ve toplumsal ortam iki gencin gözünden, yaşam şekillerinden ve içinde yetiştikleri kültür açısından yorumlanmıştır. İkinci alt başlıkta, olayların başlama ve gelişme süreçleri Kıbrıs sorununun merkeze konulduğu noktadan gözlemlenmiştir. Aynı başlık içerisinde Demokrat Parti iktidarının olayların

başlangıcı ve gelişimi sırasında üstlendiği rol, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın konuya yaklaşımı, basın ve üniversite gençliğinin konuyla ilgileri yansıtılırken olayların adım adım geliştiği noktada iki genç arasında yaşanan ilişkinin olaylardan ne yönde etkilendiği, aileleriyle olan ilişkileri olayların toplumsal ve sosyal boyutunu göstermek adına ele alınmıştır. Üçüncü alt başlıkta 6-7 Eylül olaylarının neden olduğu siyasî ve ekonomik sonuçlar, Yılmaz Karakoyunlu'nun *Liberalizmin Türkiye Promönadı* adlı kitabındaki olayla ilgili yorumlarından yola çıkılarak belirlenmiştir.

Dördüncü Bölüm'de *Çiçekli Mumlar Sokağı* romanı üç başlık altında incelenmiştir. Birinci başlık çerçevesinde 1878'den beri Rus işgali altında olan Osmanlı kenti Batum'da yaşayan halkın aralarındaki hoşgörüyeye dayalı ilişkiler, bu ilişkilerle şekillenen Osmanlı Devleti'nin kozmopolit vatandaşlık yapısı roman kişilerinin yaşamları doğrultusunda gösterilmiştir. İkinci başlık altında İkinci Meşrutiyetten I. Dünya Savaşına kadar geçen sürede yazarın, romanın başkışisi Halit Bey aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin durumuna getirdiği yorumlar savunduğu siyasî görüşler açısından değerlendirilmiştir. Son başlıkta, I. Dünya Savaşı sonrasında toprakları işgal edilmeye başlanan Osmanlı Devleti'ni oluşturan vatandaşların Teşkilat-ı Mahsusa etrafında örgütlenerek Millî Mücadele ruhunu oluşturma çabaları ele alınmıştır.

Tezin son bölümünü oluşturan Beşinci Bölüm'de *Yorgun Mayıs Kısrakları* romanının incelemesi bulunmaktadır. Dört başlıktan oluşan bu bölümün ilk başlığı altında Adnan Menderes'in çocukluk, ilk gençlik yılları ve Kurtuluş Savaşı'nda verdiği mücadele üzerinde durulmuştur. İncelemenin ikinci başlığında Adnan Menderes'in halkı gözlemleyerek edindiği ilk siyasî tecrübelerinden aktif siyasî yaşama katıldığı Serbest Fırka çalışmalarına ve Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan Aydın vekili olarak TBMM'ye girdiği yıllara uzanan dönem değerlendirme altına alınmıştır. Bu süreç içerisindeki edebiyat ve düşünce dünyasına da değinen yazarın çok partili demokratik yaşama geçiş aşamasındaki Türkiye'nin siyasî ve kültürel yapısını yansıtmaya biçimi savunduğu görüş ve değerler açısından yorumlanmıştır. Üçüncü başlık altında Demokrat Parti'nin kuruluşu, örgütlenme çalışmaları, Demokrat Parti'nin kuruluş felsefesi ve halk tarafından benimsenme nedenleri, Cumhuriyet

Halk Partisi ile ilişkileri, 1946 seçimleri konularının değerlendirilme biçimi irdelenmiştir. İncelemenin son bölümü dördüncü başlık altında ise Demokrat Parti'nin iktidara gelişine, iktidarda olduğu süre içerisinde iktidar ve muhalefet arasındaki mücadelelere, her iki parti içindeki kutuplaşmalara ve Türkiye'nin çok partili demokrasi deneyimini askeri ihtilâle götüren gelişmelere yazarın getirdiği yorumlar karşılaştırmalı bir biçimde açıklanmıştır.

İlk olarak beni böyle bir çalışmaya yönlendirerek cesaretlendirdiği ve çalışmalarım süresince benden desteğini esirgemediği için tez danışmanım Doç. Dr. Behçet Hakan Sazyek'e teşekkür ederim. Titiz bir çalışma gerektiren bu uzun süreçte anlayışı ve sabrı ile her zaman yanımda olan anneme, manevi varlığını daima yüreğimde hissettiğim sevgili babama, sevgileriyle beni yalnız bırakmayan kardeşlerime candan teşekkürler. Çalışmam boyunca yanımda olan önerileri, desteği ve kaynak sağlamamdaki yardımları için değerli dostum Şükran Karadağ'a özel bir teşekkür borçluyum. Bu süreçte en güzel anlarımda olduğu kadar en zor anlarımda da yanımda olan Olcay Çelik'e sonsuz teşekkür ederim. Hayatıma anlam katan tüm dostlarıma bu arada sevgi dolu ilgileriyle beni yalnız bırakmayan tüm öğrencilerime de ayrıca teşekkür ederim.

NİHAN NİLAY KOYUNCU

Haziran, 2011

Kocaeli

İÇİNDEKİLER

	sayfa
SUNUŞ	I
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	X
ABSTRACT	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	1
I. YILMAZ KARAKOYUNLU-HAYATI VE YAZARLIĞI	2
II. KARAKOYUNLU'NUN ROMANLARINDA İŞLENEN YAKIN TARİH ÖĞELERİNE GENEL BİR BAKIŞ	7
II. I. İkinci Meşrutiyet Döneminden Millî Mücadeleye (1908-1919)	7
II. II. İzmir Suikasti	11
II. III. Varlık Vergisi	12
II. IV. 6-7 Eylül Olayları	14
II. V. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)	16

BİRİNCİ BÖLÜM : SALKIM HANIMIN TANELERİ	20
I. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRERKEN	21
I. I. Anadolu'dan İstanbul'a Göç	21
II. VARLIK VERGİSİ ÖNCESİ	23
II. I. İstanbul'da Yaşam	23
II. II. Gündem : Varlık Vergisi	24
II. III. İstanbul'un Ticarî ve Sosyal Durumu	25
II. IV. Varlık Vergisinin İlânı	29
III. VARLIK VERGİSİ KANUNU	30
III. I. Varlık Vergisinin Düzenlenmesi	30
III. II. Varlık Vergisinin Uygulanması	36
III. III. Varlık Vergisinin Tahsilatı	43
III. IV. Varlık Vergisinin Tasfiyesi	47
İKİNCİ BÖLÜM : ÜÇ ALİLER DİVANI	53
I. MÜTAREKE DÖNEMİ	54
I. I. Dönemin Siyasî Ortamı	54
II. İZMİR SUİKASTİ	58
II. I. Yargılamaların İzmir Aşaması	60
II. II. Yargılamaların Ankara Aşaması	63

III. HÜKÜM ÖNCESİ	71
III. I. Yargılama Süreci	71
III. II. İsmet Paşa	73
III. III. Mustafa Kemal Paşa	75
III. IV. İkinci Meşrutiyetin Yıldönümü	79
IV. HÜKÜM ZAMANI	80
IV. I. Hükme Doğru	80
IV. II. Son Muhakemeler	82
IV. III. Karar Duruşması	84
IV. IV. Tarihin Hükümü	86
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : GÜZ SANCISI	89
I. 6-7 EYLÜL OLAYLARI	90
I. I. Olayların Öncesi	90
I. II. Olayların Başlaması ve Gelişimi	95
I. III. Olayların Sonucu	103
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : ÇİÇEKLİ MUMLAR SOKAĞI	105
I. BATUM-İSTANBUL HATTI	106
II. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ	108

III. MÜTAREKE DÖNEMİ	118
BEŞİNCİ BÖLÜM : YORGUN MAYIS KISRAKLARI	123
I. İSTİBDAT'TAN MİLLÎ MÜCADELE	124
I. I. Adnan Menderes'in Çocukluk ve Gençlik Yılları	124
II. CUMHURİYET DÖNEMİ	127
II. I. Mustafa Kemal Paşa'ya Suikast	127
II. II. Serbest Fırka ve Demokrasi Deneyimi	129
II. III. Gazi ile Görüşme	132
II. IV. Cumhuriyet Halk Fırkası Yılları	135
II. V. Dönemin Edebiyat ve Düşünce Dünyası	138
III. ÇOK PARTİLİ SİYASÎ YAŞAMA GEÇİŞİ	142
III. I. Demokrat Parti'nin Kuruluşu	142
III. II. 1946 Seçimleri ve Sonrası	147
IV. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI	149
IV. I. Demokrat Parti İktidarının Birinci Dönemi	149
IV. II. Düşünce İklimi	152
IV. III. Demokrat Parti İktidarının İkinci Dönemi	154
IV. IV. Demokrat Parti İktidarının Üçüncü Dönemi	158

IV. V. Din ve Siyaset	164
IV. VI. İhtilâle Doğru	168
SONUÇ	172
KAYNAKÇA	178
I. ÇALIŞMAYA ESAS OLAN ESERLER	178
II. YARARLANILAN KAYNAKLAR	178
ÖZGEÇMİŞ	183

ÖZET

Yapıtlarında ele aldığı konuları tarihî ve siyasî sorumlulukla işleyen Yılmaz Karakoyunlu, 1990'dan bu yana Türk edebiyatında romancı kimliğiyle yer alır. Türk siyaset tarihinin önemli olaylarını konu edinen yazar, bu olayları dönemin tarihsel koşulları içinde değerlendirir. Olayları roman kişisi olarak yer verdiği gerçek ve kurmaca kişiler aracılığıyla açıklar. Tarihsel olayları araştırmalardan, dönemle ilgili bilgilerden, anılardan yola çıkarak işler. Karakoyunlu, inandırıcı anlatımı ve gerçekçi tutumuyla kendi dünya görüşünü okuyucuya dayatmadan açıklar.

Yılmaz Karakoyunlu, bir yazar olarak gerçek ve kurguyu tarihî gerçekleri göz ardı etmeden ustalıkla bütünleştirir. Özellikle siyasî koşullar çerçevesinde oluşan devlet yapısı, toplum ve siyasî erk ilişkisi, iktidar kavramı, ekonomik ve sosyal düzen arasındaki hassas dengeler romanlarının olgusal temelleridir.

Bu tezde, Yılmaz Karakoyunlu'nun *Salkım Hanımın Taneleri* (1990), *Üç Aliler Divanı* (1991), *Güz Sancısı* (1992), *Çiçekli Mumlar Sokağı* (2000), *Yorgun Mayıs Kısrakları* (2004) adlı romanlarında yakın siyasî tarih, yazarın düşünce dünyası açısından irdelenmektedir. *Perîze Ezan Vakti Beethoven* (2005) ile *Serçe Kuşun Sonbaharı* (2010) romanlarıysa araştırmamıza yeterli materyal sağlamadığı için incelenmemiştir.

Yazar, romanlarında 1908'den 1960'a uzanan süreçte Türkiye'nin demokratik ülke niteliği kazanmak için geçirdiği evreleri, imparatorluktan Cumhuriyet'e geçen ülkenin tarihindeki kritik dönemeçleri siyasetçi kimliğiyle edindiği bilgi, birikim ve deneyimlerden yararlanarak yorumlar. Siyasetçi-yazar kimliğinin getirdiği ufuk genişliği ve farklı bakış açısıyla ele aldığı konuların bilinmeyen yönlerini açıklayıp değerlendirerek romanlarının düşünsel yapısını zenginleştirir.

Anahtar Sözcükler: roman, Yılmaz Karakoyunlu, siyaset, yakın tarih, tarih.

ABSTRACT

Yılmaz Karakoyunlu who handles the issues in his works with historical and political responsibility is located as a novelist in Turkish literature since 1990. The author focuses on the important events in the history of Turkish politics and evaluates these events in historical context of the period. He explains the events via real and fictional novel people. He describes historical events through researches, information about the period and memories.

Yılmaz Karakoyunlu as a writer integrates the real and fiction skillfully without ignoring the historical facts. Especially the state structure within the framework of the political conditions, the relationship between society and the political power, the concept of power, the sensitive balance between economic and social order are the foundations of his factual novels.

In this thesis, Yılmaz Karakoyunlu's novels, *Salkım Hanımın Taneleri* (1990), *Üç Aliler Divanı* (1991), *Güz Sancısı* (1992), *Çiçekli Mumlar Sokağı* (2000), *Yorgun Mayıs Kırakları* (2004) are examined recent political history in terms of the author's sentiments world. His novels, *Perîze Ezan Vakti Beethoven* (2005) and *Serçe Kuşun Sonbaharı* (2010) are not analysed not to provide enough materials for our investigation.

The author, in his novels, comments the period of Turkey's democratic process from 1908 to 1960, the critical bend of the history of the country completing the transition from the Empire to the Republic by using his knowledge and experiences acquired as a politician. He explains and evaluates the width of the horizon brought by the politician-writer identity, the different perspectives, the unknown aspects of the issues addressed by himself, enhances the intellectual structure of his novels.

Key Words: novel, Yılmaz Karakoyunlu, political, recent history, history.

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

b. : Baskı

bkz. : Bakınız

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

ed. : Editör

haz. : Hazırlayan

s. : Sayfa

S. : Sayı

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TRT : Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

GİRİŞ

I. YILMAZ KARAKOYUNLU – HAYATI VE YAZARLIĞI

Yılmaz Karakoyunlu, 1936'da dünyaya gelir. Urfa-Siverek kökenli olan babası Zeki Arif Bey hukuk eğitiminden sonra uzun yıllar idarecilik ve kaymakamlık yapar. 1946'da görevinden ayrılan Zeki Arif Bey, Demokrat Parti Tekirdağ Teşkilatını kurduktan sonra İstanbul'a yerleşir ve Demir Kırat gazetesini çıkararak Demokrat Parti'ye destek olur. Annesi Melek Hanım ise öğretmen okulu mezunudur. Melek Hanım mesleğini yapan, dönemin koşulları bağlamında kültürlü bir annedir.

İlkokulu Vezneciler İlkokulunda bitiren Karakoyunlu, Cağaloğlu Ortaokulu'na devam eder. Pertevniyal Lisesinde orta okulu tamamlar. Liseye başladığı yıl ailesi Siverek'e yerleşince o da Haydar Paşa Lisesine yatılı olarak verilir. Ardından lise öğrenimini Urfa Lisesinde daha sonra Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesinde sürdürür. Ailesinin de Diyarbakır'a yerleşmesiyle öğrenimini 1955'te Ziya Gökalp Lisesinde tamamlar.

Lise öğreniminden sonra önce tıp fakültesine kaydolun Yılmaz Karakoyunlu, kısa bir süre sonra Siyasal Bilgiler Fakültesinin Maliye Bölümüne girer. Siyasal Bilgiler Fakültesinden 1959 yılında mezun olur. Yüksek lisans eğitimi için Amerika'ya giden yazar, Georgia Üniversitesinden MBA derecesi alır ve yurda dönünce İstanbul Üniversitesinde “*Türk Çağdaşlaşma Sürecinin Ekonomik Boyutu*” adlı teziyle doktora çalışmasını bitirir.

Yılmaz Karakoyunlu, meslek hayatına Emlak Bankasında müfettiş yardımcısı olarak başlar. Askerlik görevini tamamladıktan sonra Devlet Plânlama Teşkilatında görevini sürdürür. Meslekî altyapısını sağlamlaştıran yazar, tecrübelerini özel sektörde kullanmak ister. Çeşitli şirketlerde yönetim kurulu üyeliği, genel müdürlük, genel koordinatörlük gibi görevler üstlenir. İş hayatının dönüm noktasını Banker Kastelli olarak tanınan Cevher Özden'in şirketinde genel koordinatörlük yapması oluşturur. Cevher Özden'in yurt dışına kaçmasıyla sıkıntılı bir döneme giren Karakoyunlu, bir süre sonra Sabancı Grubunda çalışarak kariyerinin doruğuna ulaşır.

Yılmaz Karakoyunlu, 1991 yılında Anavatan Partisi'nde siyasete atılır. 1995 yılında yapılan seçimlerde Anavatan Partisi'nden İstanbul milletvekili seçilir. 1999'da yeniden TBMM'ye giren yazar, Anavatan Partisi genel başkan yardımcılığı görevini yapar. Sonrasında elli yedinci Cumhuriyet hükümetinde hükümet sözcüsü aynı zamanda özelleştirmeden ve TRT'den sorumlu devlet bakanı olarak görev alır. 2002 seçimlerinden sonra aktif siyasî yaşamını sona erdiren Karakoyunlu, çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı yapar. Evli ve iki çocuk babası olan yazar, yaşamını Urla'daki yazlığında yazarak sürdürmektedir.

Yılmaz Karakoyunlu, yalnız siyasetçi ve finans uzmanı olarak değil; çok yönlü sanatçı kişiliğiyle de dikkat çeker. Bu kişiliğinin gelişmesinde babasının etkisi çoktur. Babasının keman çalması yazarda müziğe karşı derin bir ilgi uyandırır. Küçük yaşta müzik eğitimi almaya başlar. Aile dostları olan Fuat Hulusi Bey'den arûz öğrenen Karakoyunlu; Şerif İşçi, Hüseyin Mayadağ, Tamburî Dürri Turan gibi dönemin önemli müzik adamlarının arasında hem musîki zevkini hem de bilgisini geliştirir.

Musîki ile iç içe büyüyen Yılmaz Karakoyunlu'nun edebiyatla ilişkisi şiir yazarak başlar. Urfa Lisesinde başlayan bu ilişki kısa sürede gazeller, rubâiler, murabbalarla meyvelerini verir. Şiirle başladığı edebiyat serüveni süresince hem Dîvan hem Halk edebiyatı ürünlerini yakından inceleyen Karakoyunlu, rubâiyi iç dünyasına, ilgilerine ve yeteneklerine daha uygun bularak bu tür üzerinde yoğunlaşır. 1988'de *O Hayâl Aynasından*, 1994'te *Rubâiler* adlı yapıtlarıyla yazdığı rubâi örneklerini sunar.

Yılmaz Karakoyunlu'nun öyküyle tanışması da lise yıllarına dayanır. 1952'de İstanbul Ekspres gazetesinde ilk öyküsü "*Âmâ*" yayınlanır. Çok sayıda öyküsü olduğu bilinen yazar, bunların tümünü yayınlamak istemez. Seçtiği öykülerini 1984'te *Mor Çiçekli Natürmort* adıyla kitaplaştırır. Aynı yapıt sonraki baskılarında *Mevsimler Eskidi Biraz* adını alır. 1980'den itibaren tiyatro oyunları da yazmaya başlayan Karakoyunlu, Türkiye Tiyatro Yazarları Derneğinin ikinci başkanlığını yapar. *Sokullu/Zirveden Sonra* oyunuyla 1989'da Türkiye Yazarlar

Birliği “En İyi Oyun Yazarlığı” ödölünü alır. Yazdığı oyunlardan *Önce İnsan, Altın Huyulu Doruklar, Romanos Diogenes, Ok ve Yay, Mavi Saplı Hayaller, Kuzguncuklu Fazilet* Devlet Tiyatroları da dâhil çeşitli tiyatrolarda sahnelenir.

1989 yılında *Salkım Hanımın Taneleri* adlı yapıtıyla Yunus Nadi Roman Ödölünü kazanan Karakoyunlu, edebiyata romanla da önemli katkılarda bulunacağının işaretini verir. 1990 yılında basılan roman, 1998’de Tomris Giritlioğlu’nun yönetmenliğinde filme çekilir. Varlık Vergisi uygulamasının Türkiye’de yaşayan azınlık temsilcilerinin tasfiyesine aracılık ettiği, amacından sapıp türlü haksızlıklara neden olduğu düşüncesi üstüne kurulan roman, filmle birlikte daha geniş kitlelere ulaşıncı hem siyaset hem de edebiyat camiasında ayrıca da toplumun çeşitli kesimlerinde geniş yankı bulur. Bununla birlikte Karakoyunlu yazar olarak daha çok tanınmaya başlar.

Üç Aliler Divanı, yazarın ikinci romanı olarak 1991’de basılır. Yazar, bu yapıtıyla Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya yönelik suikast girişimi çerçevesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri ve Cumhuriyet kadroları arasındaki hesaplaşmayı konu edinir. Karakoyunlu, ikinci romanıyla Türkiye’nin yakın siyasî tarihinde yaşanmış; ama tartışılmaktan, konuşulmaktan kimi zaman da yüzleşilmekten çekinilen konularını cesur ve eleştirel bir yaklaşımla ele alacağını gösterir.

Türkiye Yazarlar Birliği tarafından konulan “En İyi Roman Ödölünü” 1992’de kazanan *Güz Sancısı*, yazarın üçüncü romanıdır. 6-7 Eylül 1955 olaylarını konu edinen romanda söz konusu şiddet olayları nedeniyle göç etmek zorunda kalan azınlıkların mâruz kaldıkları fiziksel ve psikolojik baskı; biri azınlık mensubu diğeri Türk iki gencin yaşadığı tutkulu aşk ile sunulur. *Güz Sancısı*, 2008’de yine Tomris Giritlioğlu’nun yönetmenliğinde filme çekilir. *Salkım Hanımın Taneleri* adlı yapıtın konu ve dönem olarak bir devamı niteliğindeki roman, filme çekilmesiyle yeniden tartışmaların odağı hâline gelir.

Yazarın, Devlet Plânlama Teşkilatında birlikte çalıştığı arkadaşı Güngör Uras’ın anlattıkları ve önerisi üzerine yazdığı ve merkezine Uras’ın babası Halit Bey’in yaşamından kesitleri koyduğu dördüncü romanı *Çiçekli Mumlar Sokağı*, 2000

yılında yayımlanır. Karakoyunlu dördüncü romanında Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden Millî Mücadelenin başlamasına kadar olan dönemi Teşkilat-ı Mahsusa'nın çalışmalarından yola çıkarak anlatır. Yarı biyografik bir nitelik taşıyan bu yapıt, Cumhuriyet tarihinde çok irdelenmemiş bir örgüt olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kurtuluş Savaşı'nda oynadığı rolü sergilemesi bakımından önem taşır.

Türk edebiyatına şiirden öyküye romandan tiyatro oyununa kadar çeşitli alanlarda önemli katkılarda bulunan Yılmaz Karakoyunlu, *Pembe Donlu Köstebek* adlı yapıtıyla aynı zamanda başarılı bir deneme yazarı olduğunu da kanıtlar. 2000 yılında ilk baskısı yapılan kitabında Karakoyunlu, siyaseti mitolojik ve felsefi açıdan ele alır. Devlet kavramını, Yunanlı filozoflardan İslam düşüncesine genişleyen bir düzlemde tartışmaya açar.

Liberal siyaseti ve liberal ekonomik düzeni savunan ve bu düşüncelerini *Türkiye'de Yabancı Sermaye* (1981), *Bıçak Sirtında Türkiye* (1996) *Liberalizm'in Türkiye Promönadı* (1997), *Türk Ekonomisinin Çağdaşlaşma Süreci* (1997) yapıtlarında açıklayan yazar, 2004 yılında beşinci romanı *Yorgun Mayıs Kısrakları* ile okuyucuyla buluşur. Tek Parti Dönemi ile giderek otokratikleşen Türk siyasî yaşamının seyrini değiştiren Demokrat Parti'nin kuruluşunu ve iktidara gelişini kendi siyasî görüşleriyle temellendirerek anlatır. Kitabın en ilgi çekici yönüyse kahramanların kurmaca değil gerçek kişiler olması Adnan Menderes, Celâl Bayar, Yahya Kemal, Nazım Hikmet gibi tarihi kişiliklerin özel yaşamlarıyla birlikte bir dönemin panoramasının çizilmesidir.

Türk siyasî hayatının en çarpıcı konularını kaleme alan yazar, *Perîze Ezan Vakti Beethoven* adlı yapıtını 2005 yılında yayımlar. Söz konusu yapıt, yazara göre geçerliliğini yitirmiş sol görüşlere sahip gazeteci Haldun ile onun yasak aşkı Perîze arasındaki gelgitlerle dolu aşk öyküsünü konu edinir. *Perîze Ezan Vakti Beethoven*, yakın siyasî tarihin gelişiminden çok kişilerin kendi iç dünyalarıyla değişen dünya düzeni arasında yaşadıkları bocalamalarını merkeze alır. Yazar; gazeteci Haldun'un iç hesaplaşmaları aracılığıyla Marksist görüşlerin hükmünü kaybettiğini eleştirel bir tutumla ileri sürmeyi ihmal etmez.

Serçe Kuşun Sonbaharı, Yılmaz Karakoyunlu'nun yedinci romanı olarak 2010 yılında çıkar. Pek çok tiyatro oyununa, şiire, incelemeye konu olmuş Şeyh Bedrettin'in, baldızı Mariye'ye duyduğu aşkın ilhamıyla zenginleşen, evrilen ruh dünyası, tasavvufun hikmetleriyle olgunlaşan fikirleri ve başını çektiği isyanın temel nedenleri romanının konularını oluşturur. Şeyh Bedrettin'in mücadelesini Yıldırım Beyazıd-Timurlenk çatışması ve Fetret Devri koşullarıyla ele alan yazar; Osmanlı topraklarındaki feodal düzeni, mülkün adaletini sağlamak isteyen Şeyh Bedrettin'in yarı ütopyik düşünceleriyle günümüz siyasî yapısına ışık tutacak boyutta irdeler.

Yılmaz Karakoyunlu, Türk siyasî tarihi boyunca üzerinde farklı düşünceler geliştirilen, hakkında tam olarak uzlaşmamış, bir neticeye bağlanamadığı gibi kimi zaman konuşulması tabu haline getirilmiş, bu nedenle irdelenmeye ve yüzleşmeye uygun konuları tartışmaya açmayı amaçlar. Yazara göre, özgürlükçü ve aşırı uç siyasî görüşlerden arındırılmış bir yaklaşımla bu konular hakkında sağduyulu ve gerçekçi bakış açıları geliştirilebilir. *Salkım Hanımın Taneleri* ile başlayan romancılığı boyunca gündeme taşıdığı konuları liberal siyasî ve ekonomik düşünceler açısından yorumlayan yazar, tezli romanın örneklerini verir.

Karakoyunlu, yapıtlarını oluştururken anılardan, biyografilerden, gerçek kişi ve kurumlardan yola çıkar. Geriye dönüş ve özetleme tekniğini sık sık kullanarak yapıtlarının kurgusal niteliğini zenginleştirir. Yazarın kullandığı bu yöntemler yapıtlarına gerçekçilik kazandırdığı gibi tarihi konuların neden-sonuç ilişkisi içinde çözümlenmesine zemin hazırlar. Yazar, aynı paragrafta roman kişinin ve ele aldığı konuların hem dününü hem bugününü anlatır. Bu durum kimi zaman konuda ve anlatımda kopukluklara dağınıklığa neden olur. Fakat Karakoyunlu, romanın sonunda kişilerini merkeze konulan siyasî-tarihî dönemin koşullarına bağlı olarak gelişen bir amaç veya akıbet etrafında toparlayarak neden-sonuç ilişkisini gerçekleştirir.

Yapıtlarında kişisel özgürlüğü temel alan, farklı görüş ve düşünceleri kutuplaşmanın değil fikir zenginliğinin işareti olarak gören, serbest ekonomiyi, girişimciliği ve kazancı bireysel haklar olarak tanımlayan Karakoyunlu'nun

düşüncelerinin felsefî kaynaklarında John Locke, İbnî Hâldun, Adam Smith, Thomas Hobbes gibi liberal düşüncenin doğuşunu ve gelişimini hazırlayan düşünürler vardır. Yazarın edebiyat kültürü kaynaklarını ise başta Türk edebiyatının zengin şiir geleneği olmak üzere Halit Ziya, Refik Halit Karay, Falih Rıfkı Atay, Yahya Kemal gibi çeşitli dönemleri temsil eden sanatçılar oluşturur.

II. KARAKOYUNLU'NUN ROMANLARINDA İŞLENEN YAKIN TARİH ÖĞELERİNE GENEL BİR BAKIŞ¹

II. I. İkinci Meşrutiyet Döneminden Millî Mücadeleye (1908-1919)² :

II. Abdülhamit'in gittikçe ağırlaşan baskıcı yönetimi, ülkenin parçalanması ve özellikle Kırım Savaşından (1853-1856) sonra daha da bozulan ekonomik durumun yarattığı sıkıntı, devleti hem iç hem de dış siyasette oldukça güç durumda bırakır. Söz konusu durumda Osmanlı aydınları, ülkedeki baskıcı yönetime son vererek 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe sokmak, parçalanmayı ekonomik ve toplumsal ilerlemeler yoluyla durdurmak gereğini duyar. Bu amaçla gizli dernekler kurulur. Kurulan dernekler içinde en güçlü ve etkili olanı İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.

1908 Haziranı'nda İngiliz ve Rusların Reval'de buluşarak Boğazlar, Makedonya ve İstanbul'un geleceği hakkında görüşmeleri İttihatçıları harekete geçirir. Devletin parçalanma tehlikesinin artması üzerine, Osmanlı yönetiminde seçim yoluyla iş başına gelecek güçlü bir hükümetin bulunması önem kazanır. Bu

¹Yılmaz Karakoyunlu romanlarında yakın tarih öğelerini; Varlık Vergisi (1942), İzmir suikastı (1926), 6-7 Eylül olayları (1955), İkinci Meşrutiyetten Milli Mücadeleye (1908-1919), Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) sırasıyla işler. Ancak çalışmanın bu bölümünde romanlarındaki yakın tarih öğeleri kronolojik sıraya göre açıklanmıştır.

² Dönemle ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Oral Sander, **Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e**, 6.b., Ankara, İmge Kitabevi, 1998; Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)" **Türkiye Tarihi, Cilt 4: Çağdaş Türkiye**, haz. Sina Akşin, 7.b., İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.

düşüncelerle hareket eden Trakya ordularının artan baskısı karşısında, II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908’de anayasayı yeniden yürürlüğe koyarak İkinci Meşrutiyet dönemini açar.

Geleneksel bir toplum olan Osmanlı’da gençlerin iktidara geçmesi yadırganır. İttihat ve Terakki bu yüzden İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra hükümet kuramaz. Zaman zaman cemiyetin liderleri kurulan hükümetlerde bakan olarak görev olsa da 1913’e kadar hükümette görev yapan bakanlardan hiçbiri cemiyet üyesi değildir. Ancak, cemiyet liderleri ve üyeleri hükümette yer almamasına rağmen kurulan hükümetleri denetler. Böylece cemiyet kısmen de olsa iktidarda söz sahibi olur.

İkinci Meşrutiyetin ilânının devletin parçalanmasını engellemeyeceği ve sorunları çözmeye tek başına yeterli olmayacağı kısa sürede anlaşılır. Osmanlı’nın toprak kaybetmeye devam etmesi, İttihatçıların kendi içlerindeki görüş ayrılıkları, ülkenin çeşitli yerlerinde baş gösteren ayaklanmalar ve şeriat yanlıların yönetime ağır eleştirileri İttihat ve Terakki Cemiyetine olan tepkileri giderek arttırır ve sonucunda 31 Mart Olayı meydana gelir. Yaşanan olaylar 24 Nisan 1909’da Hareket Ordusu tarafından bastırılır. II. Abdülhamit tahttan indirilir. Yerine Mehmet Reşat padişah olur.

Osmanlı Devleti’nin siyasi durumu, İtalyanların 23 Eylül 1911’de Osmanlı hükümetine verdikleri notayla daha da ağırlaşır. Bunun üzerine 29 Eylül 1911’de Trablusgarp Savaşı başlar. Osmanlı’nın Trablusgarp’ı savunması oldukça güç olur. Osmanlı ve Trablusgarp arasında İngiliz yönetimindeki Mısır’ın bulunması, İtalyan donanmasının Çanakkale Boğazı’nı tıkararak Rodos dâhil on iki adayı işgal etmesi Osmanlı savunmasını neredeyse çaresiz bırakır. Trablusgarp’a deniz yoluyla gönüllü giden İttihatçı subaylar yerel halkı örgütleyerek gerilla savaşı başlatır. Enver Paşa’nın panislamizm idealini gerçekleştirmek uğruna verdiği mücadele I. Balkan Savaşının çıkmasıyla tamamen gönüllü birliklere bırakılır. 15 Ekim 1912’de imzalanan Uşi Antlaşmasıyla Trablusgarp ve Bingazi İtalya’ya bırakılır.

I. Balkan Savaşı 3 Aralık 1912’de imzalanan ateşkes ile sona erer. Osmanlı Devleti ve Balkan ülkeleri arasında Londra’da Ocak 1913’te barış görüşmeleri

başlar. İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın kaybettiği Edirne ve Ege adalarını bırakmayı kabul etmeyince görüşmeler sonuçsuz kalır. Kâmil Paşa hükümetinin görüşmelerdeki kabullenici tavrı İttihat ve Terakki ile hükümet arasında çatışmaya neden olur. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri Talât ve Enver Paşa ile İttihatçı fedailerinden Yakup Cemil, Kâmil Paşa hükümetini toplantı hâlindeyken basar. Tarihe "Bâbıâli Baskını" (23 Ocak 1913) olarak geçen bu olay neticesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti denetim unsuru olmaktan çıkarak iktidarı tamamen ele geçirir.

Balkanlar'daki müttefikler arasındaki anlaşmazlıklar sonunda 28 Haziran 1913'te Bulgaristan'ın Sırp ve Yunanlılar'a saldırmasıyla II. Balkan Savaşı başlar. Osmanlı bu durumdan yararlanarak tarafsız olarak savaşa girer ve kısa sürede Trakya'da kaybettiği toprakları geri alır. 22 Temmuz 1913'te devrimin beşinci yılında Enver Paşa Edirne'ye girer. Böylece İttihat ve Terakki kaybettiği saygınlığını yeniden kazanır.

Osmanlı'nın Balkan Savaşları boyunca Avrupa tarafından diplomatik ve siyasî olarak dışlanması üzerine İttihat ve Terakki hükümeti, Avrupa'da başlayan bloklaşmalardan biriyle yakın ilişki kurmaya karar verir. İlk olarak Üçlü İtilaf adı verilen İngiltere, Rusya ve Fransa'ya yakınlaşan Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı toprak bütünlüğünü koruma garantisi veren Almanya'nın önerisi üzerine Almanya, Avusturya, İtalya'dan oluşan Üçlü İttifak ile işbirliği yapar. Almanya ile 2 Ağustos 1914'te gizli ittifak anlaşması imzalayan Osmanlı Devleti yaklaşan I. Dünya Savaşında (1914-1918) yer alacağı tarafı belirlemiş olur.

11 Kasım 1914'te İtilaf devletlerine savaş ilan eden Osmanlı Devleti, 23 Kasım'da törenle cihad-ı ekber ilan ederek Müslüman halka birlik çağrısında bulunur. Ancak devletin bu çağrılarını, Müslüman âleminin önde gelen kanaat önderlerini harekete geçirmesi sonuçsuz kalır. İngilizler ve Fransızlar Osmanlı ordusu karşısında Müslüman sömürge ülkelerinin halkını asker olarak kullanır. Aynı zamanda Araplar da Osmanlı'ya karşı silah çeker. Osmanlı Kafkasya, Çanakkale, Sîna ve Filistin, Hicaz-Yemen, Irak cephelerini açarak I. Dünya Savaşına katılır.

14 Eylül 1918'de Avusturya'nın, 18 Eylül'de Bulgaristan'ın İtilaf devletlerine barış için başvurması, Almanya'nın hem ülke hem ordu içinde yaşadığı sıkıntılardan ötürü 29 Eylül'de Wilson İlkeleri'ne uymaya karar verdiğini açıklaması, sekiz cephede kaybettiği topraklarını alabilmek ve ülkesini yıkılmaktan kurtarmak umuduyla savaşan Osmanlı için de sonun başlangıcı olur.

4 Ekim 1918'de barış istenir. 30 Ekim 1918'de de Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda İtilaf devletleri ile Osmanlı Mondros Mütarekesi'ni imzalar. Mütarekeyle birlikte Osmanlı Devleti'ne silahsızlandırma uygulayan İtilaf devletleri, Osmanlı'yı istediği noktadan işgal etme hakkını elde eder. Mütareke dönemini başlatan bu tarihi gelişme neticesinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin önderliğinde halk işgallere karşı örgütlenmeye başlar. İşgallerin başladığı ilk günlerde İngiliz ve Fransızların Türk halkına sömürge muamelesi yapması, halka karşı küstahça tavırlar sergilemesi, kamu binalarını, özel mülkleri terke zorlaması, azınlıklardan yana olduklarını göstermek için bu kesimi özendiren ve kışkırtan tavırlar sergilemeleri halkı düşmana karşı kenetler.

15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasıysa Millî Mücadele için örgütlenen halkı harekete geçiren olay olur. İzmir'in işgali üzerine Müdâfaa-i Hukuk örgütlenmesi hızla yayılır. İşgalleri protesto etmek için mitingler düzenlenir. Bu arada halk Anadolu'da devam eden yerel direnişe Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla gizlice silah ve para yardımları yapar. Saray, yaşanan gelişmeleri dikkate alarak İngiltere'nin de onayıyla Mustafa Kemal'i Anadolu'daki 9. Ordu Müfettişliğine atar. Mustafa Kemal'in resmî görevi Anadolu'yu silahsızlandırmaktır. 19 Mayıs 1919'da ordu müfettişi olarak Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal Atatürk, silahsızlandırmak için gittiği halkı Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti altında örgütleyerek Millî Mücadeleyi başlatır.

II. II. İzmir Suikastı³ :

4 Mart 1925'te TBMM'de kabul edilen Takrir-i Sükûn yasası gereğince Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Said İsyanı ile ilgisi bulunduğu gerekçesiyle 5 Haziran 1925'te kapatılır. Böylece örgütlü muhalefet susturulur. Aynı kanuna dayanarak çalışan İstiklâl Mahkemelerinin aldığı kararlar doğrultusunda da basın sıkı bir denetim altına alınır. Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasından sonra yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atmak için yapılan siyasî devrimler sonucunda gelişen bu ortamda halkın nabzını tutmak amacıyla Mustafa Kemal Atatürk 7 Mayıs 1926'da yurt gezisine çıkar.

14 Haziran 1926'da Balıkesir'den İzmir'e geçmeyi plânlayan Mustafa Kemal, bir gece daha Balıkesir'de kalmaya karar verir. 15 Haziran 1926 gecesi İzmir Valiliğine başvuran Giritli motorcu Şevki, Mustafa Kemal'e bir suikast düzenlendiği ihbarını yapar. Mustafa Kemal, gezisini bir gün erteleyerek bu suikast girişiminden kurtulur. Haber aynı gün İzmir valisi tarafından İsmet Paşa'ya da bildirilir. İsmet Paşa, İstiklâl Mahkemelerini göreve davet eder. Bu sırada İzmir polisi Gaffarzâde Otel'i'ne baskın yaparak suikasdi gerçekleştirecek olan Ziya Hurşid'i yakalar.

Mustafa Kemal, yarım kalan gezisini sürdürmek ve suikastin boyutlarını öğrenmek amacıyla 16 Haziran 1926'da İzmir'e gelir. Göreve çağrılan İstiklâl Mahkemesi heyeti de İzmir'e hareket etmeden önce Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mebuslarının tutuklanması kararını verir. Aralarında Kâzım Karabekir'in de bulunduğu çoğu Mustafa Kemal'in yakın silah arkadaşı paşalar tutuklanır.

17 Haziran günü İzmir'e ulaşan mahkeme heyetinin aldığı bu karara ilk tepki İsmet Paşa'dan gelir. İsmet Paşa, mahkemeye haber vermeden Ankara emniyetine Kâzım Karabekir'in serbest bırakılması emrini verir. İsmet Paşa ve

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Kandemir, **İzmir Suikastinin İçyüzü**, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955; Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikast ve İstiklâl Mahkemeleri**, Temel Yayınları, İstanbul, 1971; Uğur Mumcu, **Gazi Paşa'ya Suikast**, 16.b., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.

mahkeme arasında yaşanan bu çatışma Mustafa Kemal'in araya girmesiyle sona erer. İsmet Paşa, bir açıklama yaparak mahkeme kararlarına duyduğu güveni belirtir.

İzmir suikasti davaları iki aşamada görülür. İlk aşama 26 Haziran 1926'da İzmir Elhamra Sineması'nda başlayan yargılamalardır. Bu aşamada suikaste doğrudan karışan tetikçilerle suikasti planlayan siyasîler hükümeti devirmek ve darbe yapmak amacıyla cinayet girişiminde bulunmak suçundan yargılanır. Kırk dokuz kişinin sanık olarak yargılandığı davalar 13 Temmuz 1926'da on beş kişinin idam edilmesi kararıyla sona erer.

İkinci aşamayı Ankara'da görülen davalar oluşturur. 2 Ağustos 1926'da başlayan davalarda İttihat ve Terakkinin liderlerinden Dr. Nazım, Eski Maliye Bakanı Cavit Bey, Kara Vasıf, Kara Kemal'in aralarında bulunduğu sanıklar, Millî Mücadelenin ardından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası çatısı altında iktidarı ele geçirmek için gizli faaliyetlerde buldukları, bu amaçla da İzmir suikastine yöneldikleri iddiasıyla yargılanır. Böylece suikast davası basit bir cinayet girişiminden çıkarak siyasî boyut kazanır.

26 Ağustos 1926'da sona eren yargılamalar sonucunda sanıklardan Cavit Bey, Dr. Nazım, Nail ve Hilmi Bey idama; Vehbi, Hüsnü, İbrahim, Ethem, Rauf, Rahmi, Ali Osman ve Salih Bey ise sürgün ve hapis cezalarına mahkûm edilir. İzmir suikastinin Ankara aşamasında görülen davalarla başta İttihat ve Terakki olmak üzere cumhuriyete muhalif tüm gruplar tasfiye edilerek etkisiz hâle getirilir. İzmir suikasti davalarının ardından Atatürk'ün emriyle İstiklâl Mahkemeleri kapatılır.

II. III. Varlık Vergisi⁴ :

Varlık Vergisi, İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) sırasındaki olağanüstü şartlar altında konulan bir servet vergisidir. Savaş yıllarında ülkede enflasyon artıp,

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1951; Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009; Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 10.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

karaborsacılık yaygınlaşınca bu sayede aşırı kazanç sağlayan bir zümre ortaya çıkar. 12 Kasım 1942'de yürürlüğe giren Varlık Vergisi, savaş döneminde bu haksız kazancı sağlayanların kazançlarını vergilendirmek amacıyla konulur.

Bir defaya mahsus olmak üzere tahsil edilecek verginin mükellefleri ve miktarları il ve ilçelerde kurulan komisyonlar tarafından tespit edilir. İllerde vali, ilçelerde kaymakam, defterdar veya mal müdürü, belediye ve ticaret odalarının kendi içlerinden seçtiği iki kişiden oluşturulan bu komisyonların vergi miktarlarını on beş gün içerisinde ilân etmeleri gerekmektedir. Vergi miktarları ile ilgili bazı alt ve üst sınırlar kanunla belirlenmiş olsa da takdir büyük ölçüde komisyona bırakılır.

Vergi tutarının belirlendiği tarihten itibaren on beş gün içinde ödemelerin yapılması gerekmektedir. Yüksek bir faiz oranına tâbi olmak koşuluyla vergisini ödemeyenlere on beş günlük ek süre tanınır. Otuz gün içinde ödemesini yapmayan mükelleflerin mülklerine hiçbir dava hakkı tanınmaksızın haciz konulabileceği gibi kanununun 12. maddesi uyarınca mükelleflerin borçlarını ödeyinceye kadar askerî niteliği olmayan genel ve belediye hizmetlerinde çalıştırılması öngörülür.

Komisyonların vergi tutarlarını saptaması ve ilân etmesi yaklaşık bir aylık bir süreye yayılır. Mükellef ve miktarların açıklanmasıyla birlikte mükellefler arasında adaletsiz bir yük dağılımı olduğu dikkat çeker. Söz konusu dağılıma göre gayrimüslim tüccar ve iş adamlarının Müslüman meslektaşlarına göre neredeyse on katı daha fazla vergilendirilmesi çeşitli tartışmalara neden olur. Kanununun asıl amacının enflasyonu aşağı çekmek ve haksız kazancı önlemekten çok Osmanlı'nın son dönemlerinden beri süregelen ticarî eşitsizlikleri ortadan kaldırmak olduğu bu tartışmaların odak noktasıdır.

Verginin tahsilat sürecinde kişisel ilişkilerin, dostluk ve düşmanlıkların aynı zamanda siyasî eğilimlerin belirleyici etken olması özellikle gayrimüslim mükellefler bakımından eşitsiz uygulamalara yol açar. Bu uygulamalar sonucunda kişisel iflasların artması, âni nakit ihtiyacından ötürü gayrimenkullerin değerinden düşük fiyatlarla satışa çıkarılması, borçlara karşılık mülklerin istimlâk edilmesi ekonomik bunalımı çözmek yerine daha da derinleştirir.

21 Ocak 1943'ten itibaren borcunu ödemeyen mükelleflerin çalıştırılmak üzere Aşkale'ye sevkiyatı başlar. Aşkale'de mükelleflere insanlık dışı hiçbir muamele olmaz. Zorunlu çalışma uygulaması ceza niteliği taşımaz. Daha çok tahsilatı hızlandıran bir etken olarak öne çıkar. Çalışma yükümlülüğü Eylül 1943'te gevşetilir. Verginin tasfiyesine kısa bir süre kala yükümlüler ailelerinin yanına gönderilir. Borçlarını da ailelerinin yanında çalışmak suretiyle ödeyecekleri ilân edilir. Kanunda beş yıllık bir uygulama ön görülmesine karşın Varlık Vergisi on altı ay sonra 15 Mart 1944'te tasfiye edilir.

II. IV. 6-7 Eylül Olayları⁵ :

1954 seçimlerinin ardından yeniden iktidara gelen Demokrat Parti, giderek zorlaşan ekonomik koşullarla yüz yüze kalır. Yüksek enflasyon nedeniyle düşen yaşam standartları toplumun hükümete olan güveninin sarsılmasına neden olur. Özellikle artan fiyatlar, karaborsacılık Menderes hükümetinin halk arasında popülaritesini yitirmesine yol açar.

Hükümet, günden güne yoksullaşan halkın sıkıntılarını dile getiren muhalefeti ve basını susturmak için kullandığı yöntemlerle üniversite öğrencilerinin ve aydınların tepkisini çeker. Aynı dönemde Kıbrıs ile ilgili tartışmalar şiddetlenir. Yunanistan'ın adada Rum nüfusunun çoğunluğunu gerekçe göstererek Kıbrıs ile birleşme talebi, olası bir birleşmenin Kıbrıs'taki Türk nüfusu azınlık statüsüne sokacağı gerçeği, böyle bir durumda Yunanistan idaresinin Türklere baskı yapma olasılığı her iki tarafın kamuoyunda gerginliklere neden olur.

Türkiye'de, özellikle İstanbul'da, yaşayan azınlık mensubu vatandaşlara karşı olayların da etkisiyle giderek hoşgörüsünü yitiren Menderes hükümeti, basının

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejiler Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, 4.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010; "6-7 Eylül Olayları ve Failler", **Toplumsal Tarih**, S. 141, Eylül 2005.

öncülüğünde başlatılan azınlıklara yönelik kışkırtma kampanyalarına sessiz kalır. Üniversite gençliğinin çeşitli dernek adları altında örgütlenmeye başlaması bu aşamada Demokrat Parti teşkilatlarından destek almaları 6-7 Eylül olaylarını hazırlayan gelişmelerde hükümetin payı olduğu görüşlerini destekler. Bu görüşlere göre Menderes hükümeti, Kıbrıs sorunu ile gelişen toplumsal tepkiyi kullanarak azınlıkların ülke ekonomisindeki üstünlüklerini kırmayı amaçlar.

1955 yazından olayların başlangıcına kadar yürüyüşler, gösteriler, konuşmalar ve basın yoluyla Rumların şahsında azınlıkların vatan haini ve sadakatsiz oldukları, Türk halkını sömürerek ezdikleri görüşü halk arasında yayılmaya çalışılır. 6 Eylül 1955 gününe gelindiğinde saat 13.00'te devlet radyosunun Selânik'te Atatürk'ün evine bombalı saldırı düzenlendiği haberini duyurması ve öğleden sonra İstanbul Ekspres gazetesinin haberi iki ayrı baskıyla yayması üzerine tahriklerle kışkırtılan halk Kıbrıs Türktür Cemiyetinin çağrısı üzerine Taksim Meydanı'nda düzenlenen protesto mitingine katılır.

6-7 Eylül olayları, bu protesto mitinginin kısa sürede gayrimüslimlerin ikâmet ve iş çevresi olarak bilinen Şişli, Nişantaşı, Beyoğlu, Kurtuluş bölgelerinde talan ve tahribe dönüşmesiyle meydana gelir. Azınlık mensuplarına ait işyerlerinin, evlerin, kilise ve mezarlıkların taşlanıp yağmalanmasıyla başlayan şiddet gösterilerine hükümet sıkıyönetim ilân ederek müdahale eder. Olaylar ancak 6 Eylül akşamı askeri birliklerin devreye girmesiyle kontrol altına alınır. Polisin yaşanan olaylar karşısındaki pasif tutumu İç İşleri Bakanı Namık Gedik'in istifa etmesine neden olurken İstanbul emniyet müdürü ve üç general iktidar tarafından görevinden alınır.

12 Eylül 1955'te sıkıyönetimi onaylamak için toplanan TBMM'de konuşan Başbakan Vekili Fuat Köprülü hükümetin olayların çıkacağından haberi olduğunu ancak zamanını ve boyutlarını kestiremediğini açıklar. Bu açıklama 6-7 Eylül olaylarının hükümet tarafından Kıbrıs sorununun bahane edilerek ekonomiyi Türkleştirme amacıyla plânladığı görüşünü destekleyen en önemli kanıt olur. 6-7 Eylül olaylarından sonra Türkiye'de yaşayan azınlık nüfusunun neredeyse tamamı

göç eder. Bu durum Kıbrıs sorunu açısından Türkiye'yi zor durumda bırakırken uluslararası alanda da itibarının sarsılmasına neden olur.

II. V. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)⁶ :

İkinci Dünya Savaşı sonucunda tek partiye dayanan yönetimler çöker. Bir muhalefet partisinden yoksun Türk siyasal sisteminde bu durum iktidarın meşrûiyetini zayıflatırken toplumsal taleplerle şekillenen iç etmenler de mevcut siyasî sistemi zorlamaya başlar. Bunun üzerine 1 Kasım 1945'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, siyasal sistemin demokratik dünya düzenine paralel olarak değiştirileceğini açıklar. İnönü'nün açıklaması kurulacak bir muhalefet partisi için ortamın uygun olduğunu gösterir.

Ocak 1945'te TBMM'ye getirilen toprak kanununun mülkiyet hakkının dokunulmazlığına aykırı olduğunu düşünen, en hayati çıkarlarının dâhi yönetici kesimin takdirine bağlı olduğunu savunan Celâl Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes Dörtlü Tahrir adındaki önergeyi imzalayarak CHP'den ayrılır. Dört milletvekili 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurar.

İnönü, Demokrat Parti örgütlenmeye ve gerçek bir tehdit olmaya başlamadan önce seçimleri bir yıl önce 1946'da yapmaya karar verir. Demokrat Parti başkanı Bayar, yasalar ve koşullar demokratikleştirilmezse partinin boykota gideceğini açıklayınca İnönü bazı yasaları değiştirerek iktidarın meşrûiyetini koruma altına alır. Ülke çapındaki örgütlenmelerini tamamlayamayan Demokrat Parti 1946 seçimlerinden sonra altmış altı milletvekiliyle TBMM'ye girer. CHP iktidarı ile muhalefet arasında çetin bir çatışma dönemi başlar. Özellikle 1947 bütçesinin meclise getirildiği oturumda hükümet ve muhalefet arasında sert tartışmalar yaşanır. Tartışmaların kişisel hakarete dönüşmeye başlamasıyla Demokrat Parti grubu

⁶ Dönemle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 2.b., Hil Yayınları, İstanbul, 1996; Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 3.b., İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

oturumu terk eder. Dokuz günlük boykot süresince halktan ve parti örgütünden destek alan Demokrat Parti'nin rejimin gelişmesini tehlikeye soktuğunu gören İnönü, Celâl Bayar ile görüşerek partinin TBMM'ye dönmesini sağlar.

11 Ocak 1947'deki birinci kongresinde Demokrat Parti, kanunlarda bulunan anayasaya aykırı antidemokratik hükümlerin tasfiyesi ve tarafsız bir seçim kanunuyla demokratik siyasetin tam güvence altına alınmasını sağlamak için Hürriyet Misâkı adını verdiği ilkeler bütünü ilân eder. Bu belgeyle Türk halkının siyaset yapma hakkı inkâr edilemez bir gerçek olarak ortaya konur. Daha sonra Demokrat Parti yöneticileri, ülkeyi dolaşarak halkla yakın ilişki kurmaya devam eder. Bucak bucak dolaşan partililer her fırsatta kalabalık toplantılar düzenleyerek kendilerine çeşitli baskılarda bulunan iktidarı sert bir dille eleştirir.

Recep Peker başbakanlığındaki CHP hükümetinin Demokrat Parti ile arasındaki çatışma giderek artınca İnönü, yeniden devreye girer. 12 Temmuz Beyannamesi adıyla bir bildiri yayınlar. İnönü, bildirisinde muhalefet partisinin yasal çerçevede hareket ettiğini iktidar partisi ile eşit koşullarda mücadelesine izin verilmesi gerektiğini, kendisinin her iki tarafa da eşit mesafede durduğunu ifade eder. İnönü bu beyannamesiyle CHP içindeki otorite yanlısı kesimi etkisizleştirir. CHP kendi içinde yeni bir yapılanmaya giderken Demokrat Parti'nin siyasî varlığı güvence altına alınmış olur.

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimleri Demokrat Parti kazanır. Ezici bir çoğunlukla iktidara gelen parti ülkede büyük umutlar yaratır. Demokrat Parti'nin ülkeyi demokratik biçimde yönetme, çağdaşlaşma ve refah getirme sözü halkın beklentilerini yükseltir. Demokrat Parti'nin seçimleri büyük bir çoğunlukla kazanması kendisini halkın tek ve en yetkili temsilcisi olarak görmesine yol açar. Bu durum halk adına en doğru kararları kendilerinin vereceği yönündeki inançlarını pekiştirir.

Türk halkının manevî ihtiyaçlarını karşılamakla işe başlayan Demokrat Parti, ilk olarak 16 Haziran 1950'de 1941'den beri Türkçe okunan ezanın yeniden Arapça okunmasını sağlayan yasayı çıkarır. Tek parti döneminde yasaklanan dinî radyo

yayınlarını yeniden başlatır. Türkiye'nin Osmanlı geçmişiyle barışacak girişimlerde bulunan Demokrat Parti hükümeti, soğuk savaşın getirdiği antikomünizm havası içerisinde soldaki tüm partileri yasadışı ilân eder. Bu durumdan en çok dönemin yazar, şair ve aydınları zarar görür. Nazım Hikmet ülkeyi terk ederken Sabahattin Ali öldürülür.

Adnan Menderes'in başbakanlığındaki Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında; Türk mallarına Avrupa'da gösterilen ilgi, devletin arazilerini topraksız köylüye açması, Amerika'dan tarım makinelerinin ithal edilmesi, çiftçiye Ziraat Bankası'nın kredi vermesi, Kore Savaşı'nın yarattığı gelişim gibi nedenlerle üretim artar. Ekonomik olarak ülkede yaşanan büyüme halkın refaha kavuşmasını sağlar. Bu sırada 1954 genel seçimlerine hazırlanan Adnan Menderes, partide yerel grupların gücünü kırarak kendi örgütünü kurmayı başarır. Kendi seçtiği kişileri aday gösterecek gücü kazanır.

Demokrat Parti 1954 seçimlerini de büyük çoğunlukla kazanır. Ancak hem ülkede hem parti içinde ciddi sıkıntılar baş gösterir. 1954'te ekonomide durgunluk belirtileri gözlenir. 1955'e gelindiğinde ekonomideki büyümenin yapay olduğu, ülkenin kendine yetemediği açıkça ortaya çıkar. Sürekli artan enflasyon, memur ve işçilerin yaşam standartlarındaki düşme, orta sınıfın giderek yoksullaşması başlıca sorunlardır. Muhalefetin ülkenin içinde bulunduğu durumu sürekli eleştirmesi, aydınların ve üniversite gençliğinin, sendikaların, basının iktidardan desteğini çekmeye başlaması Demokrat Parti'nin bu kesimler üzerinde tek parti rejimini aratmayan baskılar uygulamasına neden olur. Yine 1955'te Kıbrıs sorununun ortaya çıkması sonrasında yaşanan 6-7 Eylül olayları, iktidarı iyiden iyiye güç durumda bırakır.

Demokrat Parti, kendi içindeki muhalif gruplarla da mücadele eder. Muhalif gruplar Adnan Menderes'in hem merkezde hem yerel örgütlerde kendisini tartışmasız tek lider olarak kabul ettirmeye çalışmasını şiddetle eleştirir. Muhalifler 6-7 Eylül olaylarında hükümetin sorumluluğu olduğunu savunarak "ispat hakkı" meselesini gündeme getirirler. İspat hakkı, gazetecilerin iddialarını mahkemede

kanıtlamalarının yasayla engellenmiş olmasına dayanır. Muhalif grup bu hakkın yeniden tanınması amacıyla harekete geçer ancak başarılı olamaz. Adnan Menderes'in 15 Ekim 1955'te yeniden parti genel başkanı seçilmesiyle muhalif gruplar etkilerini bir süreliğine kaybeder. Ancak Menderes, grubuyla çatışmalar yaşamaya devam eder.

22 Kasım 1955'teki grup toplantısında hükümetin ekonomi politikası ağır bir dille eleştirilirken bakanlar rüşvet almakla suçlanır. Parti grubu, Menderes ve kabinesinin istifasını ister. Kendi grubunun güvenini tamamen yitirdiğini düşünen Menderes'e, Mükerrer Sarol kabinesinin istifa etmesini kendisi için de güvenoyu istemesini önerir. Tarihe Sarol Formülü olarak geçen bu öneriye uyan Menderes, gruptan güvenoyu almayı başarır.

27 Ekim 1957'de yapılan genel seçimleri yeniden Demokrat Parti kazanır. Ancak hem Adnan Menderes hem de Demokrat Parti oldukça yıpranır. Buna karşılık muhalefet güçlenir. Menderes, muhalefetin güçlü eleştirilerini tecrit etmek ve otoritesini korumak adına Vatan Cephesi adı altında bir örgütlenmeye gider. Cepheye katılmak istemeyenler yıkıcı olarak tanımlanır. Katılanlar devlet radyosundan her gün tek tek isimleriyle ilân edilir. Dolayısıyla Vatan Cephesi birlik değil bölünme ve kutuplaşma getirir. Demokrat Parti, bu siyasî manevrası sonuçsuz kalınca bu kez de Nisan 1960'da askerî bir darbe plânlamakta olduğunu iddia ettiği, muhalefetin yıkıcı faaliyetlerini soruşturmak amacıyla tahkikat komisyonları kurar.

Demokrat Parti'nin baskıcı yönetimine karşı Ankara'da ve ülkenin değişik kentlerinde yayılan öğrenci gösterileri başlar. Sıkıyönetim ilân edilmesine rağmen tepkiler dinmez. Sonunda, Menderes 24 Mayıs 1960'da komisyonun çalışmalarını tamamladığını ve 1960 Eylül'ünde erken seçimlere gidileceğini açıklar. Ancak bu açıklamalar için geç kalınmıştır. 1957'den beri Demokrat Parti iktidarına son verme hazırlıkları yapan ordu, 27 Mayıs 1960'da yönetime el koyar. Böylelikle Türkiye'nin on yıllık ilk demokrasi süreci askerî darbe ile son bulur.

BİRİNCİ BÖLÜM

SALKIM HANIMIN TANELERİ

I. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRERKEN

I. I. Anadolu'dan İstanbul'a Göç

İkinci Dünya Savaşı boyunca yaşanan ekonomik bunalım sonucunda taşradan İstanbul'a doğru yayılan göç dalgası romanın açılış sahnesini oluşturur. “*Çoğunun Türkçesi bile anlaşılmaz.*”⁷ sözüyle işaret edilen, Toros Ekspresinden çıkan yolcular her akşam İstanbul'u biraz daha dolduran taşralılardır. Bu yolcular arasından seçilen dört kişi roman akışında temel rol üstlenecek Durmuş ve ailesidir. “*Başında eskimiş kasketi, yakasız gömleği ve yeleği ile küçük kasaba esnafının kokusu duyuluyordu.*” (s. 9) satırlarıyla hem fiziksel hem sosyal portresi çizilen Durmuş, savaşın getirdiği ekonomik koşullardan faydalanmak için İstanbul'a gelen taşralıların âdeta prototipidir.

Durmuş ve ailesinin gelişiyile birlikte dönemin ekonomik, sosyal ve ticarî koşullarıyla ilgili genel bir görünüm sergilenir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında aşırı fiyat artışları, vurgunculuk, karaborsa gibi sorunlar, bütçe açıkları, azalan üretim ve yüksek enflasyon halkı yoksulluğa düşürür. Şevket Süreyya Aydemir'in, “*...şartlar da hakikaten kötüydü ve sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını düşünüyordu.*”⁸ satırlarıyla dile getirdiği bu durum ilginç bir diyalogla ortaya konur. Haseki'ye gitmek için tramvaya binmek isteyen Durmuş ve ailesi daha ucuz olan yeşil tramvaya yönlendirilir. Ailenin binmeye yeltendiği kırmızı tramvayın üç kuruş fazla olduğunu belirten görevliye, üç kuruş farkı vereceklerini söyleyerek kafa tutan Nimet'i, görevli yokluğu hatırlatırcasına üç kuruşun çok mühim olduğu konusunda uyarır. Nimet'in karşılığı oldukça anlamlıdır: “*Ben de...*” (s. 11) .

Görünürde yoksulluktan ötürü İstanbul'a göçmüş izlenimi veren bu aile, savaş ekonomisinin giderek açlığa sürüklediği köylü, kentli kısacası sıradan vatandaşın aksine koşulların mağduru değil galibi olmayı aklına koymuş gibi görünmektedir. Nimet'in kendinden emin “*bir seviyeyi hatırlatır gibi*” (s. 11) verdiği

⁷ Yılmaz Karakoyunlu, **Salkım Hanımın Taneleri**, 10.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 8. Bu bölümde romandan yapılacak tüm alıntılar bu basıma aittir.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, Cilt II, 6.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, s. 203 .

bu cevap, vurguyu Anadolu'dan nakit para ya da sermaye ile birlikte yeni bir sosyal statünün de göç ettiği noktasına çeker. Dolayısıyla yazar, romanın başında kurguladığı bu sahneyle Varlık Vergisi'ni işleyeceği yapıtını hangi temeller üzerine oturtacağı konusunda ipucu sunar. Bulanık ortamdan yararlanmak isteyen taşralı küçük esnaf, vergiyle tasfiye edilecek çoğunluğu gayrimüslim sermaye sahiplerinin yerine geçecek adaylar olarak gösterilir.

Necati Doğru'nun, "*Salkım Hanım: Tersine Tarih*" adlı makalesinde İstanbul Ticaret Odası'nın kayıtlarına dayanarak yaptığı araştırmaya göre, "*Varlık Vergisi'nin konulduğu Dünya Savaşı şartlarında İstanbul'un ticaret hayatının, sanayicilik hayatının, eğlence hayatının, otelcilik hayatının ve hatta doktorluk, terzilik, pastanecilik, meyhanecilik hayatının yüzde seksen yedisinin Musevi, Ermeni ve Rumların elinde olduğu*"⁹ sonucuna ulaşır ve o yılların İstanbul'unda ticarî hayatın nabzını azınlıkların tuttuğunu belirtir.

Buna karşılık Nimet'in tramvayda Haseki'ye giderken okuduğu tabelalar ticaretle ilgili olarak daha farklı bir manzara ortaya koyar: "... *Antalya Ambarı, Şen İzmir Ambarı, Sivas Ambarı yazıları yavaş yavaş kayboluyordu. (...) Sağ tarafta büyük bir binanın üzerinde boydan boya yazılmış Bi-Ba-Bo tabelası hemen okunuyordu. (...) Sonra sırasıyla mağazaların isimlerini okumaya başladı. Hepsi 'gül' ile başlıyordu. Gülnihal, Gülcemal, Gülizar...*" (s. 11-12). Yazar, savaş ortamının yalnız azınlıkların değil; bu koşulları fırsata çeviren Anadolu esnafının da işine yaradığını, Nimet'in gözünden tasvir ettiği mağazalar ve tabelalar aracılığıyla yansıtır. Yerli tabelaların arasında yalnızca Bi-Ba-Bo mağazasının adının anılmasıysa bu fırsat yarışında kimlerin galibiyete yaklaştığını gösteren bir örnektir.

⁹ Necati Doğru, "Salkım Hanım: Tersine Tarih", **Cumhuriyet**, 10 Aralık 2001, s. 5.

II. VARLIK VERGİSİ ÖNCESİ

II. I. İstanbul'da Yaşam

Ticaret hayatına giderek egemen olan Anadolu sermayesi romanın birinci bölümünde yakın merceğe altına alınır. Burada odak noktasını “*Yedi yıl önce Kelkit’ten gelmişti. Sırt hamalıydı.*” (s. 15) diye tanıtılan Bekir oluşturur. Yedi yıl içinde kendi işini kurmayı başaran Bekir, ilk işinin mallarını beklerken heyecan içindedir. Bu sırada İstanbul’a geldiğinde çok geceler çoluğu çocuğuyla aç yattığı günleri anımsar. Geldiği ilk gün yaşadığı bir olayı ise unutamaz: “*Tramvay yanaştı. Bir koşuşma başladı. İnsanlar birbirine sürünmeye başladı. İçlerinden bir kadın yanındaki erkeğin koluna girip Bekir’i öteledi: Git öteye. Bok kokuyorsun!*” (s. 16).

Bekir’in anılarıyla aktarılan bu durum bir dönemin sosyal tabakalaşmasını ve sınıf farkını göstermesi bakımından anlamlıdır. İstanbul, Anadolu’dan göçenleri, kısacası taşrayı dışlamaktadır. Bekir’in kendi işinin patronu olduğu ilk günde mallarını beklerken bu aşağılanmayı aklından geçirilmesi söz konusu dışlanmışlığın yarattığı psikolojik etkinin karşılığıdır. Bu anıyla İstanbul’un, Anadolu insanı için bir hırs, bir ukde nesnesi olarak zihinlere yerleştiği gösterilir.

Rıdvan Akar’ın “*Türkiye, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Cumhuriyet döneminin en ağır ekonomik bunalımını yaşadı. Ne enflasyon ne de karaborsa hiçbir dönemde böylesi bir seyir göstermedi.*”¹⁰ sözleriyle vurguladığı bu seyrin en ağır darbesini alan halkın, yaşadığı yoksulluğa karşılık İstanbul’da bu zor şartlardan yalıtılmış bir çevrenin varlığı romanın bundan sonraki akışında merkeze alınacak Halit Bey ve Nefise aracılığıyla ortaya konur. Halk, açlık ve salgın hastalık ile boğuşurken Halit Bey ve Nefise Moda Kulübünde kumar oynar. İstanbul’un seçkin çevrelerinin keyfi harcamaları kumar alışkanlığıyla sergilenirken bu hesapsız tüketim şekli aynı zamanda toplumsal sınıflar arasında gittikçe açılan makasın bir göstergesidir.

¹⁰ Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 33.

Yazar, her iki sosyal tabakayı da tanıtarak bir bulmacanın parçaları gibi roman kişilerini olay örgüsüne sokar. Böylece ele alacağı konuyu oturtacağı zemini ve arka planı hazırlamış olur. Varlık Vergisi'nin tahlil edileceği koşulları sağlayan yazar, uygulamanın yalnız siyasî boyutunu değil; sosyal ve toplumsal etkilerinin de göz önünde bulundurulması gerektiği işaretini verir.

II. II. Gündem: Varlık Vergisi

İkinci Dünya Savaşı sırasında “İsmet İnönü Türkiye’si ihtiyatlı bir silahlı yansızlık içinde sınırlarını korumada başarılı olur.”¹¹ Ancak aynı başarıyı ekonomik önlemlerin alınmasında gösteremez. Dolayısıyla “Ankara yönetimi 1942 yılının ilkbahar ve yaz aylarından itibaren olağanüstü kazançları vergilendirmek amacıyla bir arayış içine”¹² girer. Bu arayışın sürdüğü günlerde basında da çeşitli tartışmalar sürer. Tartışmalar verginin ana hatlarını şekillendirecek iddia ve ciddiyet içindedir. Basının ana eğilimi ise ekonomik sıkıntılardan en çok gayrimüslim tüccarların yararlandığı ve haksız kazanç elde ettiği yönündedir. Çözüm olarak da haksız kazancın kurulacak komisyonlarla tespit edilerek vergilendirilmesi önerilir.¹³

Moda kulübünde sohbet eden Halit Bey ve Selim Râgıp (Emeç) bu konuyu tartışmaktadır. Yazar, Selim Râgıp’ın gazeteci kimliğinden yola çıkarak dönemin basın ve siyaset gündeminin manzarasını çizer: “*Önlerinde Gece Postası gazetesi açılmıştı. Selim Ragıp Bey hem gazeteden haberleri okuyor hem de habere kendi yorumlarını katarak konuşuyordu: ‘Saraçoğlu’nun tek başına bunları becereceğini sanmıyorum. Reiscumhurun mutlaka fikrini ve tasvibini almışlardır.’*” (s. 21) Selim Râgıp Bey yaptığı değerlendirmeye uygulamanın dayandığı zihniyetin kaynağı olarak dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü gösterir.

¹¹ Edward Clark, “Türk Varlık Vergisine Yeniden Bakış”, **Yapıt** Dergisi, S. 8, Aralık-Ocak 1984/1985, s. 29.

¹² Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 10.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 141.

¹³ A.g.e., s. 143-144.

Söz konusu gelişmelerin yaşandığı dönemdeki resmî söyleme bakıldığında tartışılan ve tasarlanan yeni verginin amacı; “(...) *tedavüldeki parayı azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Bu böyle olmakla beraber bu kanunun tatbikinden Türk parasının kıymetlenmesi, muhtekirler üzerinde toplanan halk buğzunun silinmesi*”¹⁴ olarak gösterilir.

Ahmet Faik Barutçu ise anılarında dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'nun aynı konuyu CHP'nin basına kapalı yapılan grup toplantısında şu sözlerle gündeme getirdiğini belirtir: “*Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz.*”¹⁵

Resmî söylem ile asıl amaç arasındaki bu fark romanda aynı konuşmada geçen ‘Reisicumhurun fikri ve tasvibi’ ile gündeme getirilirken Selim Râgıp'ın; “*Uzun zamandır konuşuluyordu. Belki daha şiddetlisini beklemek iktizâ eder. (...) Meclisin meseleye tam vâkıf olduğunu da zannetmiyorum.*” (s. 22) yorumu da tasarlanan verginin demokratik temsil ve iradenin dışında hatta üstünde bir temele dayandığı fikrini yansıtır. Buna göre kanunun ideolojik bir yaklaşımın ürünü olduğu düşüncesi öne çıkarılır. Sonuç olarak yazar, Varlık Vergisi'nin İsmet İnönü'nün yönlendirmesiyle Tek Parti iktidarının ekonomiyi Türkleştirme politikalarının bir parçası olarak tasarlandığına dikkat çeker ve konunun siyasî boyutuyla ilgili yaklaşımını sergilemiş olur.

II. III. İstanbul'un Ticarî ve Sosyal Durumu

Bekir, Halit Bey'in kendisine satarken hiç para almadığı, eline geçtikçe ödemesini söyleyerek ona olan güvenini belirttiği Haseki'deki evinde askerlik arkadaşı Durmuş ve ailesini ağırlar. Bu ağırlamada geçen konuşmalarda Durmuş'un aklından geçenleri yazar, “*Niğdeli, Aksaraylı ne kadar bildiği varsa hepsini arayacak biraz boy atmaya başlayınca karşularına çıkacaktı.*” (s. 32) satırlarıyla aktarırken

¹⁴ Aktar, a.g.e., s. 148.

¹⁵ A.g.e., s.148.

Anadolu'dan İstanbul'a göçen hemşerilerin birbirlerini kollamasını ve birbirlerine sahip çıkmalarını vurgular.

Durmuş'un kendine olan güveninin altında yatan gerçek nedense; “*Durmuş, Niğdedeki bağını, bahçesini, evini, eşyasını neyi var neyi yok hepsini satmıştı. Paraları kendi cüzdanına yerleştirmiş, altınları da bir keseğe koyup karısının beline bağlamıştı.*” (s. 31) sözleriyle açıklanır. Bekir'in duyunca hayretler içinde kaldığı bu para “*Savaş ekonomisinin getirdiği kıtlık ortamında zenginleşen orta ve büyük toprak sahiplerinin*”¹⁶ İstanbul'a taşıdığı sermayedir.

Geniş topraklara sahip Sâbit Paşa'nın oğlu olan Halit Bey'in, kıtlığın ve yokluğun tüm şiddetiyle yaşandığı bugünlerde sürdürdüğü rahat yaşam bir bakıma mirasyedi bir neslin başarısızlık öyküsüdür. Halit Bey'in öyküsündeki başarısızlık, kendisine kalan muazzam serveti hayat arkadaşı Nefise'nin kumar tutkusu uğruna tüketmesi ve kendisinin hesap bilmezliğinden, lüks harcamalarından kaynaklanır. Halit Bey'in o dönem koşullarında çılgın sayılabilecek harcamalarıyla geldiği son noktaysa emanet sandığına değerli eşyalarını rehin bırakmaya başlamasıdır. Bu durumun giderek sıklaştığıysa; “*Hemen her ay bir iki defa Halit Bey sabahları Bekir'i çağırıp böyle bir mendil bırakır ve ne yapacağını çok kısa bir iki cümleyle özetlerdi.*” (s. 38) cümlesiyle ifade edilir.

Halit Bey'in yaşam biçimine ilişkin diğer ayrıntılar, “*Halit Bey'in yazıhânesi Ömer Âbed Hanındaydı. (...) Odası denize bakıyordu. Öğle vakitleri önceden sözleştiği biriyle buluşmak için Pandeli Lokantası'na giderdi.*” (s. 38) şeklinde verilir. Arabalı vapurdaki lüks kamaranın kırk yıllık yolcusu olan Halit Bey'in yaşamından sunulan bu kesitler Varlık Vergisiyle ilgili bazı uygulamalar açısından önem taşır. Ana hatlarıyla çizilen bu tüketim alışkanlıkları Halit Bey'i toplum içinde harcamalarıyla dikkat çeken bir kişi konumuna taşır. Dolayısıyla, konulacak vergi için 1942 yılının Ekim ayında başlayan mükellefleri fişleme ölçütlerinden olan lüks tüketim ve yaşam koşullarına¹⁷ sahip bir görüntü çizer.

¹⁶ Aktar, a.g.e., s. 210.

¹⁷ Akar, a.g.e., s. 58.

Lüks kamarada karşılaştığı Enis Fikri Bey, kendisini bu konuda üstü kapalı olarak uyarır: “*Bu ara temkinli hareket etmek lazımdır; hükümetin sıkıntıda olduğu görülüyor.*” (s. 39). Bu uyarıya karşılık yazar, Halit Bey’in taşınmaya hazırlandığı Teşvikiye’deki evini yeni döşettiğini, Avrupa’dan yeni eşyalar getirttiğini belirtir. Bu vurguyla Halit Bey’in içine düşeceği çıkmazın işaretleri verilir.

“*Varlık Vergisinin kanunlaşması öncesine bakıldığında azınlık tüccarlarının ekonominin dış ticaret ve iâşe alanlarında etkin oldukları*”¹⁸ görülür. Bu nedenle ithalat ve ihracat rakamlarında görülen fiyat artışları, karaborsa ve ihtikâr gibi ekonomiyi sekteye uğratan sorunlarla ilgili olarak tepkiyi azınlık kesimi toplar. Burada doğal olarak şu sorular belirir: Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne dek Türk sermayesi iş hayatında ve ticaretle etkin bir rol almış mıydı? Neden ticaret azınlıkların tekelindeydi? İşte bu sorulara yazar, Müslüman ve azınlık tüccarlarının iş anlayışlarını, yaşamlarını, hatta ticarethânelerindeki tabelalarını karşılaştırarak cevap verir.

“*Cumhuriyet’in ilk kapitalistleri tahsilli adamlardı. Çoğu İttihat ve Terakki’nin önde gelen aileleriyle evlilik yapan toprak zenginlerinin çocukları olarak yetişmiş, iyi öğrenim görmeleri için dışarıya yollanmışlardı.*” (s. 41) tespitini yapan yazar, genç Cumhuriyet’in sermayesinin toprak ağalarının elinde olduğunu belirtir. Yazara göre bu sermaye yatırımlara dönüşmemiştir; çünkü genç sermaye sahipleri, “*Fransız mekteplerindeki disiplinli tahsillerini daha sonra Paris’in rahat hayatı içinde kolayca ellerinden çıkarmış, dizginleri boşalmış bir araba gibi istikâmeti belli olmayan bir yolun macerasına kapılmış*” tır. (s. 41)

Cumhuriyetin ilk kapitalistleri olarak tanımladığı bu grubun elindeki olanakları doğru değerlendiremediğini savunan yazar, “*Kadınlı erkekli hayatın başlamasıyla birlikte*” (s. 42) söz konusu grubun başta hayat tarzı olmak üzere bazı değişiklikler geçirdiğini belirtir. Buna göre çoğu babalarından ayrı gösterişli yazıhâneler açar; Fransız, İtalyan, İspanyol Yahudileri’nin yardımıyla hem muhasebelerini tutar hem de onların terbiyesinden faydalanırlar. Bu arada da akşam

¹⁸ A.g.e., 170.

kulüplerde bir iki kadeh içmek, kumar oynamak gibi yeni zevkler ve bir süre sonra davranış kalıplarına dönüşen alışkanlıklar edinirler.

Müslüman kökenli tüccar sınıfının karşısında azınlık tüccarlarının hem yaşantıları hem iş ortamları daha mütevâzidir. Yazıhâneleri küçüktür. Dükkânlarının en gerisine konulmuş bir masa ve önüne yerleştirilmiş iki küçük sandalyeden oluşan bu mekânlarda tek dikkat çeken şey, ortak iş yaptıkları yabancı sermayelere ait reklâm saatleridir. Bu yazıhânelerin çoğu, üzerinde ‘halefleri, oğulları, kardeşleri’ gibi ifadeler bulunan ahşap tabelalar taşır. Müslüman tüccarlar babasının küçük yazıhânesini “*itibar kırıcı*” (s. 42) görüp gösterişli hanlara taşınırken azınlık tüccarları devraldıkları sermayeyi bir geleneğin devamı olarak taşır ve ticarî itibarlarının gelişimini bu yolla sağlar.

Yazar, yaptığı karşılaştırmayla Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren ticaretin, Türk tüccarlarının inisiyatifi dışında gelişmesinin geçmişten bugüne uzanan nedenlerini daha çok zihniyet, kültür ve yaşam şekli üzerinde yoğunlaşan farklılıklara dayanarak açıklamaya çalışır. Yazarın çizdiği tabloya göre, Türk sermaye sahiplerinin ticarete hâkim olamamasının asıl nedeni, bu grubun kendi değer yargılarını üreten burjuva kültürünü yerleştirememesidir. Bu durum, ekonominin çarklarını bu işi hem kültür hem iş bilirlilik hem de yabancılarla kurdukları birebir ilişkiler nedeniyle azınlıkların çevirmesine neden olur.

Anadolu’dan gelen tüccarların profiline de değinen yazar, “*bir ülkenin ticarî karakterini yansıtır*” (s. 42) dediği tabelalardan yola çıkar. Bu grup asla tabelalara bakmaz. Çoğu hemşericilik geleneğini sürdürür. Birbirlerine bellettikleri yerlerden işlerini bitirirler. Bazen birbirlerini kandırsalar da küçük çıkarları ve hesapları uğruna “*bu dengeli çıkarı*” (s. 45) sürdürürler. Birçoğu kalacağı otelden yemek yiyeceği lokantayı şehir adlarına göre seçer. Yapılan bu tespitler, dönemin ticaret hayatında Anadolu esnafının kendi içinde dışarıya karşı birbirlerini kollama kendi aralarındaysa kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmeye dayanan bir birlik geliştirdiğini gösterir. Yazara göre, pratik faydaya dayanan bu davranış kalıpları Anadolu’dan göçen sermaye sahiplerinin ticarete tutunmasını kolaylaştıran etkenlerdir.

II. IV. Varlık Vergisinin İlanı

Bekir ve Durmuş yeni yeni palazlanan Anadolu tüccarının, Halit Bey ise elindeki olanakları ticarî fırsatlara dönüştürememiş mirasyedi neslin temsilcisidir. Her birinin geçmişi ve bugünü yazarın sözünü ettiği gelişimlerle ve koşullarla örtüşür. Ancak savaşla birlikte değişen ekonomik sürece uyum sağlamakta direnerek bildiği yaşam biçiminden ödün vermeyen Halit Bey'in içine düşmenin eşiğinde olduğu sıkıntılı durum, bu birbirinden farklı insanları bir çeşit kader ortaklığına sürükler. Halit Bey'in Bekir'e bozdurması için verdiği babadan kalma paşalık nişanı emanetteki değerli eşyayı kurtarmaya yetmez. Bin lira eksik kalır. Halit Bey, bu bin lirayı Bekir'den utana sıkıla isteyince Bekir'in gözünde minnet borçlu olduğu Halit Bey tüm yerini ve değerini kaybeder. Bu kayıp yalnız Bekir'in zihninde değil tüm ülkede yaşanacak değerler karmaşasının ilk tohumlarıdır.

Bekir, vefâ borçlu olduğu Halit Bey'in ihtiyacı olan parayı bulmak için hemşerisi Hilmi'den yardım ister. Bu çabası sonuç vermez. Akşam evine gidince Durmuş'un kendisinin almayı hayal ettiği dükkânı almaya niyetlendiğini öğrenince ikinci hayal kırıklığını yaşar. Durmuş dükkân isterken eşi Nimet önce bir ev alınması için ısrarcı olur. Bekir, Halit Bey'in Soğanağa'daki evini Durmuş'a satarak Halit Bey'in nakit sıkıntısını çözmeyi plânlar. Bekir bu girişimiyle Halit Bey'in emanetteki eşyasını kurtarır. Bu alışveriş neticesinde roller büsbütün değişir: “*Halit Bey, yaşadığı huzurun hakkını ödemek istiyordu. Kapının önünde bekleyip Bekir'in kolunu tuttu: ‘Bekir Bey, siz önden buyrun...’*” (s. 53) .

Halit Bey'in içinde bulunduğu durumun gerçeklerini hiçe sayan yaşam tarzı Durmuş'u hem ev hem de dükkân sahibi yapar. Bu arada Bekir de 'Bey' sıfatını kazanır. Bekir ve Durmuş'un, koşulları akıllıca değerlendiren hamleleriyle sermayenin giderek el değiştirdiğini Halit Bey üzerinden örnekleyen yazar, savaş ekonomisinin oluşturduğu yeni ortamda kazananları ve kaybedenleri, buna bağlı olarak da değişmeye başlayan sosyal sınıfları bu üç kişi arasında geçen alışverişle sergiler.

“(…) öncelikle CHP grup toplantılarında gizli oturumda”¹⁹ görüşülen Varlık Vergisi 11 Kasım 1942’de “TBMM’nin öğleden sonraki oturumunda çok az tartışılarak kabul edilir.”²⁰ Kanun ertesi gün Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girer. İşte bugünün gecesinde Nefise ve Halit Bey yine Moda Kulübündedir. Nefise kumar masasındadır. Hem Nefise hem etrafındakiler olup bitenin çok dışında görünür. Bu durumu Enis Fikri Bey’in salona girişi bozar: “*Enis Fikri Bey’in yüzü bembeyazdı. Sanki uzun süreden beri uzak kalmak istediği o kötü haber, hiç ummadığı bir anda karşısına çıkmış gibi sarsılmıştı.*” (s. 60) .

Enis Fikri Bey telâşla Halit Bey’in yanına koşar: “*Halit Bey, anlaşılan haberiniz yok. Gelmeden önce ajansı dinledim. Saraçoğlu çok kesin konuşuyordu.*”²¹ Halit Bey bir an için gerilir ve korkulu bekleyişin sona ulaştığını anlar. “*Enis Fikri Bey, ancak Halit Bey’in duyabileceği kadar sakin bir sesle acıyı ortaya koydu: Varlık Vergisi ilân edildi.*” (s. 61)

III. VARLIK VERGİSİ KANUNU

III. I. Varlık Vergisinin Düzenlenmesi

Kanunun hazırlık süreci dönemin İstanbul Defterdârı Faik Ökte ile Maliye Bakanı Fuat Ağralı’nın İstanbul’da buluşmasıyla başlatılır. Ağralı, Ökte’ye, “*Evet Faik Bey hakkında söylenenlere çok zor inandım. Vergiye karşıymışsın.*” (s. 65) der. Ökte’nin cevabı kanunun neden olacağı sapmayı açıkça ortaya koyacak netliktedir: “*Verginin siyasete alet edilmesine vasıta olmayınız. Bir tesadüf hissiyle hareket ediyorsanız, bu size yakışmaz.*”²² Faik Ökte ve Fuat Ağralı’nın Ekim 1942’de yaptığı bu görüşme, Faik Ökte’nin dönemle ilgili anılarını topladığı *Varlık Vergisi Faciası* adlı kitabında yer bulur. Ökte, bu görüşmede vergiyle ilgili görüşlerini, “(…)

¹⁹ A.g.e., s. 59.

²⁰ Aktar, a.g.e., s.148.

²¹ A.g.e., s. 61.

²² A.g.e., s. 65.

verginin siyasete alet edilmemesi lazım geldiğine işaret ettim.”²³ değinisiyle belirttiğini söyler.

Yazarın yeniden kurguladığı görüşmede Faik kte'nin uyarısı sert olduğu kadar bakanın şahsına da yöneliktir. Yazar, vergiyi İstanbul'da uygulamakla yükümlü kte'yi bakana yönelttiği sert eleştirilerle verginin neden olacağı sıkıntıların sorumluluğundan kurtarırken, sorumlu olarak Ağralı'yı işaret eder. Dönemin Maliye Bakanı Fuat Ağralı, bu uygulamaya 'alet' olur. Bunu anlamamış olması bir tesadüf hissiyle hareket etmesine bağlıdır ki Bakan üstüne aldığı sorumluluğun ciddiyetini kavrayacak tecrbededir. kte'nin sözleri aracılığıyla İnönü'nün kurguladığı, Saraçoğlu'nun yürürlüğe koyacağı Varlık Vergisini hiç sorgulamadan kabul eden Fuat Ağralı, uygulamada pay sahibi gösterilerek eleştirilir.

Bakanın bu nazik uyarıya karşı cevabı, “ *Ben, İttihatçılar gibi yapmıyorum yalnız gayrimeşr kazançlardan vergi alıyorum. Ne olacaksa olur.*” (s. 66) Şeklinde olur ve konuya tarihî bir boyut katar. Ağralı'nın bu sözleri kanunun amacı açısından önemli bir karşılaştırma olanağı sunar. İttihat ve Terakki, Türk burjuvazisinin sermaye oluşturması için yirminci yüzyılın başında dış ticareti elinde tutan azınlıkları mülksüzleştirme politikası uygular. Dönemin hükümeti, Türk girişimcisini teşvik edecek maddî olanaklardan yoksun olduğu için ekonomik boykota başvurur. Tamamı Türklerden oluşan komisyonlar kurarak çeşitli kampanyalar ve yaptırımlarla gayrimüslim tüccar üzerinde baskı kurar.²⁴

İkinci Dünya savaşının sürdüğü dönemde de dış ticarete azınlıklar etkindir. Bu nedenle savaş ortamında yaşanan vurgunculuk, karaborsa ve kıtlığın sorumlusu olarak gayrimüslim tüccarlar gösterilir. Basının da etkisiyle zor durumdan faydalanıp büyük servet kaldırdıkları düşüncesi giderek yayılır. Bu durum kamuoyunda gayrimüslim tüccarlara bir tepki oluşturmakla birlikte servet düşmanlığı da yaratır. Daha nceki dönemde olduğu gibi gayrimüslim tüccarlar hedef haline dönüşür. Ağralı, her ne kadar haksız kazancı nleme amacını taşıdıklarını söylese de kanun uygulanmak üzere hazırlanırken mükelleflerin etnik ve dinî kimliklerine göre

²³ Faik kte, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1951, s. 49.

²⁴ Akar, a.g.e., s. 152.

sınıflandırılması ve azınlık mensubu mükelleflerin gelir tespitini yaparken somut veriler yerine duyum ve tahminlerden yola çıkılması²⁵ verginin politikaya alet edildiği konusundaki şüpheleri arttırır.

Sonuç olarak, İttihat ve Terakkinin ekonomiyi Türkleştirme politikaları ve çabaları ile Cumhuriyet hükümetinin kanun önünde vatandaşların eşitliğini göz ardı ederek uygulamaya hazırlandığı Varlık Vergisinin alt metninin örtüştüğü, yönetim şekli değişse de zihniyetin aynı kaldığı görüşü belirgin hale gelir. Karakoyunlu, bu görüşünü Fuat Ağralı'yı tasvir eden şu cümleyle açıkça dile getirir: “*Bu bacaksız İttihatçı eskisinde Ali Paşaları, Reşit Paşaları hatırlatan ciddiyet ve kararlılık vardı.*” (s. 65)

Kanunun tasarı halinden çıkıp metne dönüştürüldüğü sırada yaşanan gelişmeler, Fuat Ağralı ve Faik Ökte'nin İstanbul'da yaptığı görüşmenin ardından okuyucuya sunulur. Yazar bu aşamada ilk plana Müsteşar Mehmet Esat Tekeli'yi alır. Mehmet Esat Bey, kanunu maddeler halinde düzenlemektedir. Bu esnada yaşadığı sıkıntı, “(...) yeşil kalemi dişleriyle çiğniyor, bütün hırsını bu kalemden almaya çalışan çaresiz biri gibi kıvranıyordu.” (s. 67) sözleriyle anlatılır. Söz konusu tasvirle birlikte Mehmet Esat Bey'in iç sesi de bir vicdan muhasebesinin neticesi olarak yankılanır: “*Kendimi mesûl hissetmiyorum. Kanunu başvekil not ettiriyor. Ben de Şevket'in yardımıyla madde haline koyuyorum.*” (s. 67)

Mehmet Esat Bey'in iç sesi olarak verilen bu satırlar, Ökte'nin anılarında Faik Ökte ve Mehmet Esat Tekeli arasında geçen Ökte'nin; “*Üstâdım, sen bu işin günahına iştirak ediyor musun?*”²⁶ sorusuyla başlayan diyaloga Mehmet Esat Bey'in verdiği cevaptır. Yazarın bu cevabı bir iç hesaplaşma şeklinde yansıtması bürokrasi kanadında yalnız Faik Ökte'nin değil; tüm görevlilerin bir vicdan ve akıl muhasebesinde olduğu izlenimini yaratır. Yazar, böylelikle Faik Ökte'nin şahsında somutladığı gibi bürokrasinin kanuna ne kadar karşı da olsa onu uygulamak zorunda kaldığını vurgular.

²⁵ Ökte, a.g.e., s. 65-75.

²⁶ A.g.e., s. 51.

Faik Ökte, 5 Kasım 1942’de Ankara’ya çağrılır.²⁷ Maliye Teftiş Heyeti Reisi Şevket Adalan, İzmir Defterdârı Mümtaz Turhan, İstanbul Defterdârı Faik Ökte ve Maliye Bakanı Fuat Ağralı’dan oluşan grup, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile bir görüşme yapar. “*Fena kokulu bir şey yayılacakmış gibi huzursuz*” (s. 68) olan başbakan gelenleri ayakta karşılar. Görüşmede Faik Ökte ile Saraçoğlu arasında geçen konuşmalar öne çıkarılır. Saraçoğlu, Ökte’ye sorar :

“ _ *Muhtekirler, bezirganlar ne âlemde?*” (s. 69)

“ _ *Ömrü devletinize dua ile meşguller.*”

Bu konuşmadan memnun kalan Ağralı’nın memnuniyeti uzun sürmez. Konuşmanın devamı yazarın kurgusuna dayanarak şöyle geliştirilir:

“ _ *Senden on beş günde üç yüz milyon lira istiyorum.*”

“ _ *Bu felâket olur efendim.*”

“ _ *Felâket insanoğlunun başa çıkamayacağı şey değildir. Biz cumhuriyeti nasıl kurduk, biliyor musun?*”

Saraçoğlu’nun, Faik Ökte’nin ‘felâket’ tespitine itiraz etmeden kanun uygulamaya konulunca yaşanacakları hesap etmiş kadar doğal karşılaması, Başbakan’ın bu kanunu uygulamaya koyarken ekonomik önlemlerden çok ticareti Türkleştirme politikasını izlediğini, dolayısıyla olacakları bu politikanın sonucu olarak önceden göze aldığı izlenimini doğurur. Yazar, bu kurgusuyla Saraçoğlu’nun kanunla ticareti ve sermayeyi yabancıların elinden kurtarmak amacını taşıdığına işaret eder. Konuyu Cumhuriyet’in kuruluşuyla bağdaştırması da aynı anlamı vurgulamak için kurgulanır. Buna göre yazar, başta Saraçoğlu olmak üzere dönemin hükümetinin ve İnönü’nün, Kurtuluş Savaşıyla yabancıların ellerinden kurtarılan ülkeyi bugün de vergiyle yabancıların elinden ekonomisini kurtarmayı hedeflediklerini gösterir.

²⁷ A.ge., s. 50.

Başbakanın, kanunun uygulanması için verdiği kesin emirle biten toplantıdan sonra odadan ayrılan heyete katılan Hariciye Hukuk Müşaviri Emin Sipahi Bey aracılığıyla kanunun dış politikada bulunduğu yankılar sergilenir. Emin Sipahi Bey, başbakan'a kanunla ilgili endişelerini aktarıp elçiliklerin baskı kuracağını belirtince azarlanır. Başbakan, Emin Sipahi'ye, “*Söyle o aptal Olympos sakinlerine dağlarında otursunlar.*” (s. 70) karşılığını vererek ekler: “*Arkadaş! Ben Osmanlı sadrazamı değilim. Bana böyle bir teklifte bulunamazlar.*” Şükrü Saraçoğlu'nun Özel Kalem Müdürü Fuat Bayramoğlu, Başbakan ile azınlık temsilcilerinin bir görüşme yaptığını verdiği bir mülakatta belirtir.²⁸ Bu görüşmede azınlık temsilcileri aralarında para toplayarak tespit edilecek miktarı ödeme teklifini yapar. Fakat Saraçoğlu, bu teklifi; “*Biz modern bir devletiz.*” diyerek reddeder. Faik Ökte ise anılarında bu sözlerin bakanlıkta dolaşan bir dedikodu olarak kulağına geldiğini belirtir. Saraçoğlu'nun, kendisinin Osmanlı sadrazamlarıyla karıştırılmamasını söylemesi de bu dedikodunun bir parçası olarak aktarılır.²⁹

Emin Sipahi Bey aracılığıyla aktarılan diğer söylemler yazarın kendi kurgusuna aittir. Azınlık temsilcilerinin ya da elçilik görevlilerinin şahsında uluslararası toplumun temsilcilerinin ‘*aptal Olympos sakinleri*’ olarak değerlendirilmesi Saraçoğlu'nun yabancılara ve azınlıklara bakışının yazar tarafından yorumlanmasına dayanır.

Uygulama emrini aldıktan sonra İstanbul'a dönmek için hazırlanan Faik Ökte'nin eline Şevket Adalan bir kâğıt tutuşturur. Bu kâğıt vergi mükelleflerinin “Müslüman”, “Gayrimüslim”, “Dönme” ve “Ecnebi” olarak gruplandırıldığı tarih listeleridir. Ökte'nin “*Hakikaten rakamların mesnedi, ipe sapa gelir tarafı yoktu. Benim dikkatimi çeken nokta vekâletin yazısındaki tefrik idi. O güne kadar bu yolda bir ikiliğe şahit olmamıştım.*”³⁰ yorumunu yaptığı bu liste Ankara'dan onay alır. Uygulanması için listeyi Ökte'ye teslim eden Şevket Adalan; “*Verginin tahakkukunda parti müfettişlerine yetki verildi. Sızıltı çıkarmayalım.*” (s. 71) uyarısını yapar.

²⁸ Aktar, a.g.e., s. 146.

²⁹ Ökte, a.g.e., s.52.

³⁰ A.g.e., s. 47.

Hazırlanan tarh listeleri doğrultusunda tahakkuk edilecek verginin belirlenmesinde görev yapacak komisyonda parti müfettişlerinin de görev alması kanunun parti politikaları doğrultusunda uygulanacağıının en önemli belirtisidir. Bu durum ekonomiyi düştüğü çıkmazdan kurtaracak bir kaynak aktarımı olarak sunulan verginin, Tek Parti iktidarının millî devlet anlayışı doğrultusunda ticareti ve sermayeyi devlet eliyle millileştirme vasıtasına kolayca dönüşmesine neden olacak etkiyi de beraberinde getirir.

Madde madde basında yer bulmaya başlayan kanuna ilk tepki, Faik Ökte'nin fakülteden hocası olan İbrahim Fâzıl Bey'den gelir. İbrahim Fâzıl Bey, Faik Ökte'yi ziyarete gelir. Elindeki gazete demetini göstererek: “*Verginin itirazı, temyizi yok... Bu nasıl iş böyle?*” (s. 72) diye eski öğrencisine sorar. Ve ardından; “*Cumhuriyeti nasıl kurduğumuzu bilmiyor mu bunlar?*” sorusunu sorar. Faik Ökte anılarında bu görüşmeye yer verir. Ökte'nin aktarımına göre İbrahim Fâzıl Bey kanunda temyiz ve itiraz hakkını yok sayan on birinci maddeye³¹ evrensel hukuk ilkelerine aykırı olması sebebiyle tepki gösterir.

Kanun metninde etnik ayrıma dayanan herhangi bir madde bulunmamasına³² rağmen yazarın yeniden kurguladığı bu görüşmede İbrahim Fâzıl Bey'in itirazı “*Beyânı olmayan bir serveti üç beş devşirme komisyon âzâsının keyfine bırakmak, sonra hasetlerin, tamahların hesabına devleti alet etmek Cumhuriyet'e yakışır mıydı?*” (s. 72) sorgusuyla azınlıkların ticarî hayattaki etkinliklerinin yönetimi rahatsız ettiği ideolojik bir hesaplaşmaya dönüştürülür. Yazar, İbrahim Fâzıl Bey'i bu sorgulamayla Şükrü Saraçoğlu'nun vardığı noktaya getirir: “*Cumhuriyet'i nasıl kurduğumuzu bilmiyor mu bunlar?*”

Yazar, soruyu bu kez İbrahim Fâzıl Bey açısından yineleyerek konuya kendi yaklaşımını getirir. Varlık Vergisi uygulamasının, azınlıkların etkin olduğu iş ve ticaret hayatını millileştirme amacı taşıyan bir girişim olduğunu yeri geldikçe vurgulayan yazar, Cumhuriyet'in kurtuluş ve kuruluş mücadelesinde azınlıkların ön saflarda bulunduğunu hatırlatır. Dolayısıyla yazar, azınlıkların da bu ülkenin bedel

³¹ Aktar, a.g.e., s. 148.

³² Başer Kafaoğlu, **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.100-106.

ödemiş vatandaşları olarak kanun önünde eşit muamele görmesi gerektiğini İbrahim Fâzıl Bey'in itirazıyla ortaya koyar.

III. II. Varlık Vergisinin Uygulanması

Kanunun TBMM'de kabul edilmesiyle komisyonlar çalışmaya başlar. “*Zîrâ on beş gün içinde bütün yükümlülerin tek tek vergi matrahlarının belirlenmesi*”³³ gerekir. Her gün toplanan ve bütün gün çalışan komisyonlar belirledikleri matrahları ilân etmeye başlar. Mükelleflerin ilân edilen vergilerine matrah olan kazançlarının tespiti tamamen komisyona bırakılır.³⁴ Kazanç tespitindeki bu yöntem hukukî boşluklara neden olduğu gibi servet düşmanları ve ticari husumetleri olanlar tarafından da istismara açıktır. Bununla birlikte komisyonlara tanınan yetki, gayrimüslim tüccarları tasfiye edebilecek niteliktedir.³⁵

Tahakkuku gerçekleştirecek komisyonun ilk toplantısında üyeler birbirleriyle tanışır. Toplantıda İstanbul Valisi Lütfi Kırdar ve CHP müfettişi Suat Hayri Ürgüplü de hazır bulunur. Faik Ökte takdir komisyonunun üyelerini takdim eder:

“_ *Mithat Nemli, Ticaret Odasından, Bîcan Bey Belediye Meclisinden*” (s. 75)

“_ *Nuri Dağdelen!* ”

“_ *Tevfik Amca!* ”

“_ *Ferit Hamal!* ”

İstanbul'daki Varlık Vergisi uygulamasında “Fevkalâde Sınıf Mükellef” olarak bilinen mükelleflerin vergi miktarını takdir edecek bu komisyon üyelerinin tamamının Müslüman ve Türklerden oluşması kararların âdilliğine ve nesnellğine gölge düşürür. Tanıtılan son komisyon üyelerinin İttihat ve Terakki döneminde ekonomiyi millileştirmek amacıyla yürütülen esnaf ve ticaret örgütlenmesinde

³³ Akar, a.g.e., s. 66.

³⁴ Aktar, a.g.e., s.164.

³⁵ Akar, a.g.e., s. 64.

önemli görevler³⁶ üstlenmiş olmaları komisyonun takdirlerine hâkim olacak düşünce yapısını tartışmalı hale getirir.

Varlık Vergisinin ilânından önceki ve sonraki gelişmeleri siyasî, ekonomik ve sosyal açılardan eş zamanlı olarak aktaran yazar, tarh ile tahakkuk arasında geçen süredeki sosyal yaşamı kurguladığı kişiler aracılığıyla aktarmaya devam eder. Varlık Vergisiyle ilgili bu gelişmeler yaşanırken Durmuş'un İstanbul'da bir yılı dolar. Ekonomik bunalımı ve Halit Bey'in nakit sıkıntısını fırsat bilip ev ve dükkân sahibi olan Durmuş, kendisine elini öptürmekten bile tiksinen Halit Bey'in evine akşam yemeğine davet edildiği gibi Sirkeci'deki hanın pazarlığını da yapar.

Ekonomik gelişmelerin yalnız siyasî zeminde değil; sosyal hayatın tüm alanlarında da etkili olduğunu gösteren bu pazarlık, devrin iş bilenlerin zor ve dar durumda kalan vergi mükelleflerinin sıkıntısından faydalanarak çıkar sağlayanların devri olduğu gerçeğini de yansıtır. Bu çerçeveden bakıldığında ibre artık Durmuş gibi Anadolu'dan getirdiği sıcak parayı kullanarak Halit Bey'in şahsında örneklenen gelir gider dengesi bozulmuş, vergi yüküyle iyiden iyiye çıkmaza girmiş mükelleflerin mallarını ucuza kapatanlardan yanadır. Ekonomik değerlerin değiştiği bu dönemde sosyal dengelerin, duyguların, düşüncelerin ve değer yargılarının da kökten sarsıldığını yazar, *“Hayat hızla değişmişti. Bir yılda insan havsahasının asla kavrayamayacağı bir sürat gelip İstanbul'un üzerine abanmış yerleşik ne varsa hepsini alt üst etmişti.”* (s. 76) diyerek belirtir.

Halit Bey'in açısından bakıldığında Varlık Vergisi görünürde onun yaşam koşullarında hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Halbuki kendisi Müslümanların iki katı fazla vergilendirilen 'Dönme'³⁷ grubuna dâhil edilir. Altmış bin lirayı ödemekle yükümlüdür. Vergi taksitlerini ödemek için mallarını sırayla satan Halit Bey servetiyle beraber itibârını da yitirmeye başlar. Bir zamanlar ona saygı ve hürmette kusur etmeyen Bekir bile davranışlarını değiştirir. Halit Bey'in durumun ciddiyetini kavraması için kanunun onu zayıf noktasından yakalaması yeterli olur.

³⁶ Aktar, a.g.e., s. 165-167.

³⁷ Ökte, a.g.e., s. 85.

Bayan Nora, Halit Bey'in asıl eşidir ve Yahudi kökenlidir. Kayınpederi Sabit Paşa'nın erkek torun istediği için gelinine devamlı baskı yapması Bayan Nora'nın aklı dengesini yitirmesine neden olur. Balıklı İhtiyar Evi'nde bakımı yapılan Bayan Nora'ya da tam dört yüz bin lira vergi konulur. Halit Bey haberi muhasebecisi Mösyö Lui'den aldığı anda yıkılır. Halit Bey için yıkım olan bu durum, mükelleflerin tespit edilirken ve vergisi tahakkuk ettirilirken kullanılan ölçütlerin gelişigüzel olduğunun kanıtı olarak romanda yerini bulur. Böylece Bayan Nora'nın şahsında Varlık Vergisi konulurken mükelleflerin gayrimüslim olmasının yeterli görüldüğü düşüncesi somutlanır.

*“Kanun önünde vatandaşları birbirinden ayıramayız. Büyük servetler en çok kimin elinde ise onlar daha çok verecekler.”*³⁸ açıklamasını yapan Başbakan Saraçoğlu'nun sözlerinin aksine vergi miktarları belli oldukça söylem ile uygulamanın tamamen farklı olduğu görülür. Genelde evrensel hukuk ilkelerinin özelde vergi teorisinin genellik ve eşitlik prensibini hiçe sayan ayrımlar listelerde kendisini gösterir. Belirlenen miktarlar, *“Türk mülk sahiplerinin ticarî yaşamdaki rakipleri olan azınlıkların piyasadan çekilmelerini sağlayacak”*³⁹ niteliktedir. Ödeme süresiye vergi miktarları açıklandıktan sonraki on beş gün ile sınırlıdır.⁴⁰ Vergisini öde(ye)meyenleri ise çalışma kampları ve haciz yoluyla mallarına el konması bekler.⁴¹ Bu şartlar altında bulunan gayrimüslim mükelleflerin çoğunun malına icrâ yoluyla el konur. Mallar mezatlarda satılmaya başlanır.

Bu mezatlardaki alıcıların çoğunu Anadolu'dan sıcak para getiren *“yeni zenginler”*⁴² oluşturur. Verginin piyasa üzerinde giderek şekillenen bu etkisi, *“Daha bir yıl dolmadan Durmuş, köşeyi dönmüş işini sağlamlaştırmıştı. Bütün Anadolu'ya mal sevkîyâtı yapıyordu. Vergisini ödeyemeyen tüccarın haraç mezat satılan mallarını vâdeli alıp Anadolu tüccarına peşin parayla satıyordu.”* (s. 78) sözleriyle Durmuş üzerinden aktarılır. Durmuş'un, *“Her düşkünün malını ucuza kapatarak çok kısa sürede sayılı varlık sahiplerinden biri”* (s. 78) hâline gelişini anlatan yazar,

³⁸ Akar, a.g.e., s. 166.

³⁹ A.g.e., s. 67.

⁴⁰ A.g.e., s. 65.

⁴¹ A.g.e., s. 89.

⁴² Aktar, a.g.e., s. 205.

verginin uygulandığı dönemde Türk ticaret erbabının gayrimüslim tüccar ve girişimcinin küllerinden doğduğunu ifade eder.

Azınlık mallarını ucuza kapatmak için girişilen yarışa alın teriyle kurduğu Kelkit Manifatura' yı büyütme için Bekir de dahil olur. Durmuş ve Bekir ortak hareket eder. Azınlık mallarını fiyatlandırılan Kazâ İdâre Merkezi'nde çalışan hemşehrileri Nâkip Nuri Bey aracılığıyla icrâ yoluyla satılacak malları ve fiyat listelerini önceden edinen iki ortak bir başka hemşehrileri olan Hilmi'nin otelini ambara dönüştürür. Bu arada Halit Bey de Bayan Nora'ya konulan vergiyi ödemek için Teşvikiye'deki evini satılığa çıkarır.

Halit Bey, Bayan Nora'ya tahakkuk ettirilen vergiyi ödemesi için süre istemek amacıyla Faik Ökte'nin kapısını çalar. Ziyareti sırasında Millî Reasürans Umûm Müdürü Rabbânî Tunaman ile tanışır. Bay Rabbânî'nin kendisine ya da ailesine ait bir sorunu yoktur. Elinde büyük nakit imkânlar bulunan Millî Reasürans'ın Müdürü olarak bu kaynağı gayrimenkûl furyasında değerlendirmek niyetiyle Faik Ökte'nin *“tavassutunu istihâm”* (s. 84) için orada bulunur.

Rabbânî Tunaman'ın bu girişimlerinin⁴³ amacı acımasız koşulların hüküm sürdüğü haraç-mezat piyasasında devletin kazancını kollamak hatta arttırmaktır. *“Değer açısından bakıldığında toplamın yüzde otuzu devlet kontrolündeki kurumlar tarafından”*⁴⁴ alınan azınlıklara ait bu gayrimenkûller sayesinde ticaretle birlikte genel olarak ekonominin de devlet eliyle millîleştirildiği görülür. *“Reasürans Şirketi'nin önünde ‘millî’ kelimesinin bulunması aslında bu istekte önemli bir tercih nedeni oluşturuyordu”* (s. 83) yorumuyla yazar, Varlık Vergisinin bu boyutunu da gösterir.

Verginin en büyük yükünü üstlenen “Fevkalâde Sınıf ve İrâtlı Mükellef” grubundan sorumlu ekibin başında bulunan Faik Ökte, vergi tarh ve tahakkukunda kullanılan ölçütleri, *“(…) kendini belli etmeden ticarethanenin önünden geçiliyor, kazanç muamele beyannameleri tetkik olunuyor, eşten dosttan mâlûmat sızdırılmaya çalışılıyordu. Hakikatte bu dalların hepsi çürüktü. Mesnedimiz hava*

⁴³ Yavuz Semerci, “Nişantaşı Nasıl Bir Gecede El Değiştirdi”, *Sabah*, 3 Aralık 2001, s. 6.

⁴⁴ Aktar, a.g.e., s. 205.

idi”⁴⁵ diyerek açıklar. Halit Bey’in Bayan Nora için konulan vergiyi Faik Ökte’ye sorunca Ökte’nin yaptığı inceleme sonucunda listede adı bulunan Bayan Nora için düşünülen “*Kendisi hem erbâbı ticarettendir hem de emval sahibidir. Ayrıca askere gitmediği de istihbâr edilmiştir.*” (s. 87) notuyla karşılaşması tarh ve tahakkuktaki bu keyfiliği sergileyen traji-komik bir örnek olarak sunulur.

Savaş koşulları içinde sıkıntı çeken halk ile lüks içinde yaşayan zenginler arasında giderek açılan uçurum göze batacak noktaya varınca zenginlerin varlıklarının kaynağını halkın zarurî ihtiyaçlarını karaborsaya düşürmekle elde ettikleri kazançlar oluşturduğu düşüncesi özellikle de basın tarafından yayılır.⁴⁶ Bu nedenle halkın yoksulluğuna çare olması, gelir adaletini sağlaması, sınıflar arasındaki farkı azaltması beklenen Varlık Vergisi uygulamadaki ideolojik yaklaşımlar, keyfi tutumlar nedeniyle bu iddiasından gittikçe uzaklaşarak güvenilirliğini kaybeder. Mükelleflerin icrâya düşen mallarını ucuza kapatıp pahalıya satmaya dayanan alışveriş, halkın yoksulluğunu arttırmakla kalmaz; yeni zenginlerin de türemesine neden olur. Varlık Vergisi, sorunları çözmek bir yana daha da büyütür.

Yoksullaşmayla birlikte yaşanan sosyal sıkıntılar yuvaların dağılması, ailelerin huzurunun kaçması, evliliklerin yıkılmasıyla örneklenir. Toplumsal yapının çözüldüğü bu noktada ahlâki değerlerin sorgulanması Hilmi, Nâkip Nuri ve Suzan arasında gelişen ilişki ağıyla yapılır. Suzan, Sümerbank’ın duvarında kolları yenmiş mantosuyla karne satarken onu terk ederek Ermeni bir kızı evine kapatma yapan kocası tarafından ölesiye dövülür. O sırada yoldan geçen Hilmi, Suzan’ı kurtarır. Ona sahip çıkar. Oteline götürür. Bekir, Durmuş ve Hilmi’ye icrâya düşen malların fiyat listelerini önceden ulaştırın Nâkip Nuri Bey, Suzan’a göz diker. Verdiği listeler karşılığında Hilmi’den Suzan ile birlikte olması için aracılık yapmasını ister.

“*Suzan mutlu değildi ama Hilmi Efendi’ye de güvenmiyordu. Bahçekapı’da karne satıp birkaç kuruş kazançla ömür törpülemek yerine haftada bir defa gelip yüklüce para almak, utançlı bir meslek gibi gelmemiştir.*” (s. 99) sözleriyle verginin derinleştirdiği yokluk ve yoksulluğun toplumsal ahlâki getirdiği son nokta olarak

⁴⁵ Ökte ,a.g.e., s. 75.

⁴⁶ Hakan Baş, “Varlık Vergisi’nin Türk Siyasal Yaşamına Yansımaları”,(yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s. 77.

Suzan'ın düştüğü durumdan utanmaması gösterilir. Varlık Vergisinin beklendiği gibi sosyal adaleti ve düzeni sağlamadığı bu şekilde ortaya konmuş olur.

Halit Bey, Faik Ökte'nin yanından eli boş ayrılır. Son çare olarak avukat Sedat Rıza Bey'in yazihânesine uğramaya karar verir. Avukatın yazihânesi vergiye itiraz eden kalabalıkla doludur. Tüm kıvraklığına ve tecrübesine rağmen Sedat Rıza Bey de çaresizdir. Nitekim verginin itirazına yönelik tüm hukukî yollar kapalıdır.⁴⁷ Bununla birlikte Ökte, anılarında vergi oranlarına itiraz eden avukatların başvurularının “*merkezin tensibi ile*”⁴⁸ önlendiğini belirtir. Dolayısıyla “*Sedat Rıza Bey'in yapabileceği hiçbir şey yoktur.*” (s. 103) Varlık Vergisi'nin hukukî çerçeveden çıkıp bir çeşit zapt ve müsadere haline dönüştüğünü örnekleyen bu kurguya dönemin ünlü hukukçusu Gad Franko⁴⁹ da eklenir. Halit Bey ile Sedat Rıza Bey'in yazihânesinde karşılaşılan bu ünlü hukuk adamının hâlinin perişanlığı konunun ulaştığı boyutlara dikkat çekmek amacı taşır. O dönemde kendisi de vergi mükellefi olmuş⁵⁰ Franko'nun içine düştüğü durum, “*Yetmiş yıllık İstanbulluydu. Nice bâdireler atlatmıştı. Ama şimdiki âfet öyle kolayca üstesinden gelinecek gibi değildi.*” (s. 103) satırlarıyla aktarılır.

“*Kadıköy vapuru Haydarpaşa önlerinden geçiyordu. Lüks kamara tenhaydı.(...) Lüks kamaranın âşinâ çehreleri kaybolmuş, bıraktıkları bu tertipli boşluğu yeni yüzlerin süslü varlığı doldurmaya başlamıştı. Her birinin içinde yeni bir isteğin devi büyüyordu.*” (s. 108) sözleri ekonomik bir uygulama olan Varlık Vergisi'nin yol açtığı servet aktarımının beraberinde getirdiği sosyal sınıflardaki değişikliği gösterir. Söz konusu değişiklik ilk olarak kendini kamusal alanda belli eder. Bireysel zenginliğin ve sosyal konumun en cömertçe sergilendiği alanlardan biri de eğlence yerleridir. Bu alanın romandaki karşılığı olan Moda Kulübü'nün en saygın müşterileri arasına Durmuş da katılır.

Savaş boyunca bulanık ortamdan yararlanarak zenginleşen ya da varlığına varlık katanların yaşam biçimi vergi uygulamasıyla tersine döner. Müslüman-Türk

⁴⁷ Ökte, a.g.e., s. 113.

⁴⁸ A.g.e., s. 113.

⁴⁹ Akar, a.g.e., s. 73

⁵⁰ A.g.e., s. 73.

tüccarı yeni koşulların galibi olarak çizilir. Dolayısıyla vergiyle birlikte yeni bir sınıfın doğuşu hazırlanır. Varlık Vergisi, sosyal tabakaları yeniden kurgulayan bir belirleyici olarak yaşam koşullarına yansıtılan değişiklikler kanalıyla sunulur.

Fevkalâde Sınıf Mükellef sınıfının vergilerini tahakkuk ettirmek üzere toplanan komisyona sunulan tarh cetvelleri tartışmaya neden olur. Parti Müfettişi Suat Hayri Bey, “*Halk Partisi İstanbul Teşkilatı'nın cafcıflı kağıdına yazılmış vergi miktarlarının resmîleştirilmesini*” (s. 110) Ökte'den ister. Ankara'nın bu doğrudan müdahalesine Faik Ökte karşı çıkar. Suat Hayri Bey'in tepkisi sert ve tehdit dolu olur: “*Unutmayın Tarhuncu'nun kellesini on yaşında bacaksız bir hükümdar almıştı.*” (s. 111) Suat Hayri Bey'in sözleriyle tahakkuk sürecinde Ankara'nın taleplerinin esas alındığı bu konuda bürokrasinin de baskı altında olduğu gösterilir.

Toplantı sırasında parti teşkilatının takdir ettiği vergi miktarlarını okuyan Bîcan Bey, “*Bunun akılla da insafla da alakası yok.*” (s. 112) diyerek dosyayı masaya bırakır. Kendisi de eski bir İttihatçı olan Bîcan Bey'in bu tavrı Suat Hayri Bey ile arasında ihtilâfa neden olur. Bu ihtilâf komisyonun koyu partili üyesi olan Mithat Nemli'ye konan vergi miktarının açıklanmasıyla derinleşir: “*Mithat Nemli, Müslim; Eminönü Vergi Dairesi, üç milyon lira...*” (s. 113) Faik Ökte anılarında miktarın açıklandığı anda yaşananları; “*Rakam okunurken sapsarı kesildi. (...) Kendi vergisi konuşulurken müzakereye iştirâk etmedi. (...) Tespit ettiğimiz elli bin liraya çoktan razı idi. (...) Mahut mübalağalı rakamın nereden geldiğini çok öğrenmek istedi söylemedim.*”⁵¹ satırlarıyla anlatır.

Tahakkuk sürecini sergileyen bu anlatımlar belirlenen vergi miktarlarında siyasî müdahale ve baskılar kadar ‘ricâ’, ‘hısmılık’, ‘haset’, ‘torpil’ gibi yaklaşımların da etkili olduğunu⁵² gösterir. Verginin temel amacından saptığını düşündüren söz konusu gelişmeler, İttihat ve Terakki yönetimindeki Osmanlı döneminden beri süregelen ticarî eşitsizlikleri hükümetin kendi yöntemleriyle gidermeye çalışma politikasının devam ettiği fikrini öne çıkarır.

⁵¹ Ökte, a.g.e., s. 94.

⁵² Akar, a.g.e., s. 184.

III. III. Varlık Vergisi'nin Tahsilatı

Varlık Vergisi'nin ilk ödeme süresi 4 Ocak 1943 akşamına kadardır. Bayram tatilleriyle birlikte ödeme süresi 20 Ocak 1943 tarihine kadar uzatılır⁵³. Böylece verginin tahsilat süreci başlar. Kanunun on ikinci maddesine göre vergi ilânını takip eden bir ay içinde ödemesini yapmayan mükellefler askerî niteliği olmayan genel hizmetlerde ya da belediye hizmetlerinde görevlendirilmekle yükümlüdür⁵⁴. Bu görevlendirmenin nasıl ve ne şekilde olacağı açıkça belirtilmese de çalışma merkezi olarak seçilen yer tespit edilir: Erzurum-Aşkale.

Tahsilat sürecini hızlandıran bu yükümlülük Moda Kulübünde Durmuş'a karşı kaybettiği ihalenin üzüntüsüne teselli arayan Halit Bey'e Enis Fikri Bey tarafından haber verilir. Gad Franko'yu soran Halit Bey'e, Enis Fikri Bey gerçeği açıklar: "*Mösyö Franko'yu Aşkale'ye sevk ediyorlar. İlk kafîle yarın yola çıkıyor. Bu gece Kadıköy kampına kapatmışlar.*" (s. 117)

Varlık Vergisi'nin ödeme süresinin dolmasıyla zorunlu çalışma için mükellefler toplama merkezine gönderilmek üzere gözaltına alınır. Tahakkuk listesindeki en yüksek vergili kırk beş mükellef Moda'da yola çıkmak için beklemeye başlarlar. Yola çıkacakların içinde Leon Varon, Şekip Adut, Mösyö Franko, Yorgo İstavridis ve kereste ticaretinde önemli pay sahibi olduğu düşünülen Ruben adlı bir genç bulunur. Faik Ökte ve Maliye Müfettişi Emin Kalafat sevkîyat için görevlendirilir. Bir grup İttihatçı, Emin Kalafat ve Faik Ökte ile görüşmek ister. Görüşmede İttihatçılar, mükelleflerin sağ salim dönüp dönmeyeceklerini sorunca Emin Kalafat, "*Sen ne diyorsun efendi! Bizi Yakup Cemil mi sandın?*" (s. 120) diye çıkışır.

Ökte'nin anılarında da yer bulan bu görüşme⁵⁵ ile İttihat ve Terakki döneminde azınlıklara uygulanan ekonomik baskı ile Cumhuriyet Türkiye'sinin Varlık Vergisi uygulaması karşı karşıya getirilir. Cumhuriyeti kurmak ve yerleştirmek için İttihat ve Terakki zihniyetiyle mücadele eden Cumhuriyet

⁵³ Aktar, a.g.e., s. 149.

⁵⁴ Kafaoğlu, a.g.e., s. 103-104.

⁵⁵ Ökte, a.g.e., s. 152.

kadrolarının özellikle Tek Parti Döneminde uyguladıkları politikaların aynı zihniyetin bir uzantısı olduğu gösterilir. Bu çelişki, bürokrasi kanadında görevli olup Cumhuriyetin değerlerini benimsemiş üst düzey yöneticileri rahatsız eder. Faik Ökte'nin romanın başından beri vergiye karşı bir tavır içinde çizilmesi, Emin Kalafat'ın çıkışı bu rahatsızlığın bir yansımasıdır. Durum, yazar tarafından; “*Cumhuriyet'in İttihatçılara yeni bir savaş açması*” (s. 120) olarak yorumlanır.

Aşkale'ye ulaşan ilk grubu istasyonda kaymakam, jandarma kumandanı ve emniyet amiri karşılar. İmtiyazlı tavırlarıyla dikkat çeken parti müfettişi, çavuştan yüksek sesle gelenlerin ismini okumasını ister. Okuma tamamlanınca; “*Çavuş, insan Allah rızası için bir Müslüman ismi okur.*” (s. 124) diyerek nükte yapar. Nükteye karşılık karanlıktan gelen bir sesle verilir: “*Benim adım Mehmet Nâbi, Arasta Meydanı'nda zahireciyim.*”

Faik Ökte'nin verdiği listelere göre Aşkale'ye ulaşan ilk grup içinde Müslüman mükellef bulunmaz. Zaten Ökte, Müslüman mükelleflerin Aşkale'ye gönderilmesine şiddetle karşı çıktığını, Suat Hayri Bey'in bu direnişi kabul etmek zorunda kaldığını belirtir⁵⁶. Buna karşılık romanda grubun içine Müslüman bir mükellefin de dâhil edilmesi, uygulamanın etki alanını ve neden olduğu eşitsizliği belli bir kesimle sınırlamamak için devletin ekonomiye müdahalesinin Müslüman tüccarları da mağdur ettiğini göstermek adına atılmış bir adım olarak yorumlanabilir.

Aşkale'ye sürgünlerin başlamasıyla birlikte İstanbul'da da hacizler, gayrimenkul satışları, icrâlar hız kazanır. Durumun ciddiyetini Mösyö Franko Aşkale'ye sürgün edilince daha iyi kavrayan Halit Bey ise hastalanır. Bayan Nora'nın Aşkale'ye sürgün edilmesinden korkan Halit Bey, gayrimenkullerini bir bir elden çıkarır. Serveti artık tükenme noktasına gelir. Nefise, hiçbir şey olmamış gibi yaşamını sürdürürken Halit Bey'in maddî çıkmazda olduğunun da farkındadır. İcrâ yoluyla mallarına el konan kürkçü Mihran Ohanyan'ın mallarının Durmuş ve Bekir'in mağazasında pazarlanacağını öğrenince o kürklerden birine sahip olmak için Moda Kulübü'nün işletmecisi Gani Bey ile birlikte olacak kadar alçalır.

⁵⁶ A.g.e., 152.

Emin Kalafat, Aşkale'ye gidecek ilk grubun sevk edileceği gece toplama merkezinde özverili davranışlarından etkilendiği Leon Varon'un eşi Madam Varon'u ziyarete gider. İlk grubun sağ salim Aşkale'ye vardığı haberini vererek vefâ borcunu ödemek ister. Emin Kalafat'ın Leon Varon'un eviyle ilgili izlenimleri uygulamanın aksaklığını, vergi tespitlerinin dedikodulara dayanılarak yapıldığını sergiler: *“İstanbul'un o dillere destan servetinin sahibi Leon bu evde mi oturuyordu? Bütün Avrupa eşyasının taşındığı söylenen salon bu muydu? (...) Bu evde Türk kokmayan tek eşya duvara yaslanmış piyanoydu.”* (s. 131)

Leon Varon'un evindeki eşyaların tasviriyle gayrimüslim vatandaşlarla yüzyıllara dayanan ortak kültür ve yaşam biçimine de göndermeler yapılır. Varonların evinin Türk kültürünün tüm canlılığıyla hayat bulduğu bir ortamı yansıttığı, *“Bu evde İslâm olmayan tek kültür piyanonun üzerine konmuş yedi kollu şamdandı. Bu iki manidâr ihtilâf hapsedildikleri küçük mekânın kaderine râzı olmuş, iki sığıntı gibi birbirlerine sarılıp boyunlarını bükmüşlerdi.”* (s. 131) sözleriyle ifade edilirken piyano ve şamdanın boyunlarının bükük olması yaşananların temel nedeninin din ve köken farkı olduğunu simgeler.

Madam Varon'a grubun sağ sâlim Aşkale'ye ulaştığına dair elindeki telgrafi okuyan Emin Kalafat'a Ruben'in genç eşinin, *“İçtimânın manâsını biliyorum; fakat tebhîr ne demektir acaba?”* (s. 130) sorusunu yöneltmesi Kalafat'ı sıkıntıya sokar. Sürgünlerin buhar banyosundan geçtiklerini açıklamaktan çekinir. Çünkü, II. Dünya Savaşında Yahudilere yapılan zulümler henüz gündemdedir. Emin Kalafat'ı bu zor durumdan Madam Varon kurtarır: *“Buhar banyosundan geçirmek (...) Ben Dame De Sion' da okurken iki defa geçtim kızım. Harp zamanıydı. Bitlenmiştik. (...) İnanın bana Ruben için iyi bir hatıra olacaktır.”* (s. 131)

Madam Varon'un bu soğukkanlı ve hoşgörülü yaklaşımı, Varlık Vergisi neticesinde gelişen olaylara karşılık gayrimüslim vatandaşların Türk toplumuna eklemlenmiş iyi birer yurttaş olduklarını işaret eder. Madam Varon bu ülkenin eşit haklara sahip acıyı, kederi olduğu gibi umudu, mutluluğu ve bir toplumu oluşturan tüm duygu ve değerleri sahiplenip paylaştıklarını belirten tutumu müzik tutkusunu anlattığı; *“Cumhuriyet'i kurduğumuz yıllardı. Musikî meclislerinin rengi, değeri*

büyüktü. Rahmetlinin yakın arkadaşları her konsere gelir, ön sırada otururlardı... Yakup Kadri, Nuri Conker, Fuat Bulca, Yunus Nâdi, Nâşit Hakkı, Cevat Kerim, İsmail Tekçe...” (s. 133) sözlerine de yansır.

Aşkale’ye gönderilecek ikinci grup için hazırlıklar sürerken on beş gün içinde, “*o zamanın parasıyla yarım milyona yakın bir parayı*”⁵⁷ toplamak zorunda olan maliye müfettişleri, vergi mükellefleriyle “*birbirlerine karşı değil daha çok ortaklaşa olarak vergiye karşı bir sinir savaşı*”⁵⁸ içindedir. Tahsilat sürecinde yaşananlar her iki tarafın da sınırlarını zorlar. Dönemin maliye müfettişlerinden Cahit Kayra’nın anılarında “*sadistçe davranışlar*”⁵⁹ olarak tanımlanan olaylar dönemin müfettişlerinin yaşadıklarını aktaran “*Rıfat Bey huzursuzdu. (...) Sabah şahit olduğu manzara karşısında tüyleri ürpermişti. (...) Tellâl her şeyi almıştı. Son olarak, elini Madam Kayzeryan’ın boynundaki haça uzatmış ve çekip kopartmıştı.*” (s. 137) satırlarıyla örneklenir.

Kısır olduğu gerekçesiyle devamlı Nora’yı suçlayan Sâbit Paşa, Halit Bey’in annesi Salkım Hanım’ın, “*Ya oğlun kısır mı?*” (s. 144) diye sorması üzerine, “*Oğlum kısır mı ben döllerim.*” cevabını verir. Bu enest ilişki talebine kulak misafiri olduğu gibi kurban da giden Bayan Nora geçmişini sayıklayarak Balıklı İhtiyar Evinde son nefesini verir. Halit Bey tam da bu sırada sabah annesine gideceğini söyleyerek evden çıkan Nefise’yi beklemektedir. Bekir’in mağazasından aldığı kürkle eve dönen Nefise’yi karşılayan Halit Bey, “*Annen bütün gün buradaydı...*” (s. 151) diyerek genç kadının yalanını yüzüne vurur.

İkinci grupla Aşkale’ye gönderilen dostu, sırdaşı ve aynı zamanda Bayan Nora’nın kardeşi olan Mösyö Lui’nin üzüntüsüyle yıkılan Halit Bey, tartışma sırasında Nefise’nin Mösyö Lui’nin Bayan Nora’yı bir zamanlar kendisine peşkeş çektiğini söylemesi üzerine tüm gücünü yitirir. Nefise’yi önce tokatlar sonra da ellerini boğazına geçirir. Nefise’nin boynunda bir zamanlar Salkım Hanım’ın Bayan Nora’ya hediye ettiği yakut kolye vardır. Halit Bey’in kalbi sıkışınca elleri bu kolyeye takılır. Kolye paramparça olur ve Halit Bey o anda can verir.

⁵⁷ Cahit Kayra, **’38 Kuşağı (Anılar)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002, s. 105.

⁵⁸ A.g.e., s. 105.

⁵⁹ A.g.e., s. 105.

Sinirlerin yıprandığı, gerilimin doruğa ulaştığı tahsilat sürecinde yaşanan bu olaylar, tahsilatla birlikte yalnız azınlıkların değil bir dönemin, bir neslin de tasfiye edildiğini gösterir. Yazar, Bayan Nora'nın peşinden aynı saatlerde Halit Bey'in hayatını kaybetmesiyle bu sürecin tamamlanmak üzere olduğunu, bir üzüm salkımı gibi birden çok parçanın oluşturduğu bütünlüğün simgesi olan kolyenin parçalanmasıyla anlatır.

III. IV. Varlık Vergisinin Tasfiyesi

Romanda “*Her sabah altıda uyanıp erat gibi yaşlarına göre dizilmiş bir kıdem listesiyle içtimâya çıkıp ispât-ı vücud ediyorlardı. Bugün Câmi-i Kebir Mahallesiine gidilecekti. Çok adama ihtiyaç vardı. Kış fena bastırmış, yollar kardan kapanmıştı.*” (s. 156) sözleriyle çalışma kampındaki yaşam biçimi aktarılır. Çalışma kamplarında kaba muamele olmamakla birlikte hoşgörü ve anlayışın da bulunmadığı disiplinli bir düzenin kurulduğu izlenimi yaratılır.

Musikî üstadı Leon Varon, boş vakitlerinde Ali Çavuş'a nota ve şan dersleri verir. Ali Çavuş ve Leon Varon arasında oluşan duygusal bağ, “*Ali, Leon'un ellerine sarıldı.(...) Öptü, başına koydu: 'Babamdan çok şey öğrettin bana.'*” (s. 154) sahnesiyle minnet ve şükran derecesine yükseltilir. Kasabalıların sürgünlere bakışı ve yaklaşımı da giderek değişir. “*Gavur ordusu*” (s. 163) diye dışlanan sürgünlerin itibarları artar. Bunda halkın değil azınlık mükelleflerinin tutumları etkili olur. Halkın önyargularını kıranların başında Doktor Artin gelir. Doktor, her sabah içtimâdan sonra hükümet konağının yanındaki odada hastalara bakar. Öğleden sonra da kazmasını küreğini kapıp çalışmalara katılır. Son olarak mahalle imamıyla işbirliği yaparak önderliğini yaptığı grupla birlikte câmi duvarını onarır.

“*Din ve vicdan özgürlüğü, kültürün özüne inebilmenin kapılarını açtığı gibi, ulusal kültürün biçimlenmesini hazırlayan öğelerin başında gelir.*”⁶⁰ düşüncesini taşıyan yazar, Türk kültür varlığının en zengin kaynaklarından olan musikînin din ve inanç farkı gözetmeksizin halkları ulus yapan kültürel etkinliği Leon Varon ve Ali

⁶⁰ Yılmaz Karakoyunlu, **Bıçak Sirtında Türkiye**, İrmak Matbaası, Ankara, Ekim 1996, s. 37.

Çavuş ile öne çıkarır. Câmî duvarının halk ve azınlıkların elbirliğiyle onarılması vurgusuysa din ve vicdan özgürlüğü sağlandığı sürece azınlıkların ve halkın kaynaşmasının sağlanabileceği fikrini somutlayan bir örnektir.

Varlık Vergisi tasfiye edilmeden önce gelişen siyasî olaylar, sürgündeki mükellefler tarafından sevinçle karşılanır. On ay süren uygulama boyunca ılımlı tavırlarıyla bu zor görevde dengeyi sağlamaya çalışan iki maliye bürokratu Şevket Adalan ve Mehmet Esat Tekeli gelecek seçimde milletvekili adayı olarak İnönü'nün talimâtıyla listeye alınır. İkinci grubun getirdiği bu haber, “*bir çeşit affın müjdecisi*” (s. 153) olarak yorumlanır.

Siyasî atmosferdeki bu yumuşamanın yanında verginin etkileri de sosyal ve günlük yaşamdaki sonuçlarını verir. Servetini, itibarını ve değer yargılarını kaybeden Halit Bey'in cenazesi Teşvikiye Câmî'nden kaldırılırken kader ortağı Bayan Nora da son yolculuğuna uğurlanmaktadır. Bekir ise ortaklarına son yaptıkları işin paylarını dağıtır. Halit Bey'in Bay Rabbânî'nin cazip tekliflerine rağmen satmaya kıyamadığı Gümüşsuyu'ndaki evi satın alan Durmuş da ilişkisini ilerlettiği Nefise ile buraya yerleşme plânları yapar.

Halit Bey ve Bayan Nora'nın ölümüyle bir dönem İstanbul'unun saygın ve seçkin sınıfını temsil eden paşazâdeler ve azınlık mensupları yerlerini yeni dönemin sermaye sahiplerine bırakır. Bu değişiklik Salkım Hanım'a ait kolyenin Nefise'nin Durmuş'a; “*Al bunu! Pahası büyüktür. Bozdur. Yık o konağı...Yerine koca bir apartman dik. Üzerine 'Nefise-Durmuş' yazdır.*” (s. 180) diyerek vermesiyle temsil edilir. Durmuş, Nefise'nin kumar borcu nedeniyle Erenköy'deki konağa ortak çıkmaya çalışan Moda Kulübü'nün işletmecisi Gani Bey ile konuşmaya gider. Gani Bey, “*Servetin el değiştirmesi mirasta da olur. Bir servet sınıf değiştiriyorsa işte o zaman fırsat doğuyor demektir. Her şey alt üst olur. Bütün kültürlerin ahlâkını değiştiren olay budur.*” (s. 182) tahlilini yaparak sermaye değişikliğiyle ortaya çıkan sosyal ve kültürel krize dikkat çeker.

Nefise'nin telkinleriyle Nimet'ten boşanmayı kafasına koyan Durmuş, Nimet'e boşanmak istediğini söyler. Nimet kararı soğukkanlı bir şekilde karşılar.

Moda Tuhafiye'yi nafaka olarak Nimet'e bırakan Durmuş, Nimet'in son talebine de razı olur. Nimet, Salkım Hanımın kolyesinin kendisine teslim edilmesini ister. Salkım Hanımın bir devrin ve neslin simgesi olarak sunulan kolyesinin Nimet gibi vefâlı ve kıymet bilen ellere teslim edilmesi kolyeyle temsil edilen tüm değerlerin güvence altına alınması olarak yorumlanabilir.

Bekir, alın teriyle kazandığı rızkının bulaştığı işler nedeniyle kirlendiğini düşünür. İlk işini yaptığı gece kamyon beklerken yaşadığı saf heyecanı özler. Bir yağmurun yağıp üstündeki bütün pislikleri alıp götürmesini diler. Bekir bu iç hesaplaşmaları yaparken İstanbul'a geldiği ilk günlerde kendisine hakaret eden yüzü karşısında görür. Kadına yaklaşır, şimdi hesaplaşma zamanıdır: "*Seni tanıyorum. Sen o'sun değil mi? (...) Sen o'sun. Bana 'Bok kokuyorsun.' diyen kadınsın.*" (s. 199) Bu davranıştan ürken kadına aldırmayan Bekir: "*O han benim, ötekisi de benim, ötekisi de seç içlerinden birini sana vereyim. Yeter ki... sadece bir kere kokla beni... Ne olur bir kere kokla... Nasıl değiştiğimi gör...*" (s. 200) diye yalvarır.

Bekir, yoksul ve sefil günlerindeki gibi değildir artık. Görünüşü temiz ve zengindir. Fakat bunu borçlu olduğu para haksız kazançtır. Artık şimdi kirli olan vicdanı ve ruhudur. Bekir'in durumuyla yansıtılmak istenen Varlık Vergisinin neden olduğu kazançların psikolojik boyutu, yüzleştiği kadının sözleriyle karşılığını bulur: "*Bir kerecik olsun öyle mi? Hayatımda bir kerecik bir kelimeyi kullanacağım. Sen hakikaten bok kokan bir adamsın.*" (s. 200)

Varlık Vergisinin basit bir mali önlem paketi olmadığını; sosyal ve kültürel pek çok olgunun devlet eliyle yeniden şekillendirildiğini, kurguladığı kişilerle sergileyen yazar, "*Cumhuriyet, Varlık Vergisi uygulaması ile; demokrasimiz 6-7 Eylül olayları ile yanlış yöntemler olmasına rağmen millî burjuva yaratma konusunda önemli olanakları Türk girişimcisinin emrine vermiştir.*"⁶¹ fikrini somutlar.

Aşkale'deki çalışma kamplarında gün dolduranlardan biri olan Ruben, "*Gösterdiğiniz bu sabır, çaresiz bir korkaklık; beklediğiniz ümit, nihayetsiz bir*

⁶¹ A.g.e., s. 35.

aptallık... İşte ölüyorsunuz... İtaat bir saygı değil korkudur. Bağırın artık bu haksızlığı.” (s. 174) diye haykırır. Bu isyanın başlarına belâ açacağını düşünen Leon, Ruben’e bir tokat atar. Yaşanan gerginlik, Varlık Vergisinin, konunun muhatapları tarafından irdelenmesine yol açar. Hukukçu kimliğiyle öne çıkan güvenilir bir kişilik olarak sunulan Gad Franko, hem ortamı yumuşatmak hem de olanları sağlam bir temele bağlayarak açıklama ihtiyacı duyar.

Saraçoğlu hükümetinin İttihat ve Terakki zihniyetinden kalma ekonomiyi Türkleştirme fikriyle hareket ettiğini; fakat bu tarz düşüncelerin geçerliliğini yitirdiğini Varlık Vergisi ile tecrübe ettiğini söyler. Franko’ya göre siyasetçilerini İstiklâl Mahkemelerinin astığı İttihat ve Terakki mantığının ekonomi politikasını da şimdi Varlık Vergisi ile Saraçoğlu asmaktadır. Franko buna dayanarak, bu mağduriyetten sağ sâlim kurtulurlarsa azınlıkların bir daha böyle bir muameleyle karşılaşmayacaklarını savunur.

Gad Franko Varlık Vergisinin ırkçı emeller taşımadığını Saraçoğlu’nun “*Türkçülüğü, basit bir ırk farkı değil bir kültür davası olarak*” (s. 176) gördüğünü açıklayarak belirtir. Franko’nun bu sözlerinde, yazarın düşüncelerinin yankılandığı Karakoyunlu’nun Şalom Gazetesi’ne verdiği röportajda, “...*Vergiyi uygularken bunu ırkçı bir yaklaşımla değil de ‘Aman devlet biraz daha para alsın bunlardan’ fikriyle milliyetçi bir yaklaşım içinde yaptılar... Tekrar ediyorum, bunların hiçbiri ırkçı değildi.*”⁶² değerlendirmesini yapmasından anlaşılır.

Romanda, Gad Franko’nun konuşması aracılığıyla yorumlanan verginin kimi yönlerden haklılık taşıdığı da vurgulanır. Franko’ya göre vergi asıl olarak muhtekirleri ve hırsızları hedefler. Aşkale’ye sürülenler içinde de “*bu pisliğe elini sürmüş olanlar*” (s. 177) olduğunu belirten Gad Franko, ekonomik bunalımı fırsat bilip halkı soymaya yeltenenlerin kendi içlerinde azımsanamayacak kadar çok olduğunu düşünür. Hükümetin amacı işte bu “*(...)iblisi ürkütmektir.*” (s. 177) Franko, iblisin ürkmediğini söyleyerek; “*Etrafınıza şöyle bir baksanız yeter.*”(s. 177) der. Gad Franko’nun bu sözleri Varlık Vergisi’nin haklı nedenlerle yola çıktığını ama yanlış yöntemlerle amacından saptırıldığının yeniden altını çizer.

⁶² Akar, a.g.e., s. 218.

Vergiyle ilgili sağduyulu açıklamaların gayrimüslim bir mükellef tarafından yapılması, azınlık vatandaşların imajını olumsuzlar. Bununla birlikte Gad Franko, vergisini ödemektense Aşkale'ye sürülmeyi tercih eden gayrimüslim mükelleflerle vergisini ödeyenlerin aynı muameleyi görmesine içerler. Vergilerini ödemelerine rağmen içine düştükleri durumun nedenini azınlık mensubu olmalarına bağlayan Gad Franko, verginin nesnel ve ayırıcı ölçütlerle uygulanmamış olmasına dikkati çeker. Azınlık bir mükellefin uğradıkları haksızlığı kurunun yanında yaş da yandı mantığı içinde değerlendiren bir kurgu içinde yansıtılması, gayrimüslim vatandaşların ülkelerine her şartta bağlılıklarını koruduklarını düşündüren bir yaklaşımdır. Yazarın, bu yaklaşımının temelinde azınlık mensuplarının, çoğunluğu oluşturan Müslüman-Türkler gibi bu ülkenin aslı unsurları olarak değerlendirilmesi gerektiği vardır.

Varlık Vergisi, on altı ay yürürlükte kaldıktan sonra 15 Mart 1944 tarihli ve 4530 sayılı kanunla tasfiye edilir.⁶³ Tasfiye ile borçlar silinir ve sürgün kararı kalkar. Haber koğuşta sevinçle karşılanır. Mahalle imamı son gece yaptırdığı kol böreğiyle sürgünlerin kaldığı koğuşa konuk olur. Doktor Artin ile koyu bir sohbete dalar. Doktor da tıpkı Gad Franko gibi uygulamayı devlet yönetimindeki tecrübesizlikle açıklar.

Yaşananları olgunlukla karşılayan bir vatandaş olarak Doktor; *“Cumhuriyetin de garibeleri vardır. Bizim cumhuriyetimiz henüz yirmi yaşında. Bilirsiniz bu yaşlarda başlar bazen dumanlı olur. Bu kültürü hazmetmek zaman ister. Bu sabrı göstermeye mecburuz.”* (s. 203)tespitleriyle ülkesine sahip çıkar. Doktor Artin, Gad Franko ile aynı rahatsızlığı duyar ve sözlerini, *“Şu gürüha bakın! Allah adına hicâp ediyorum. Şu gözlüklüyü iyi tanırım. Karısı hastamdır. Karısının sırtından elbisesini çıkarıp aldıklarında o Paris'e kaçmış servetinin keyfini çıkarıyordu.”* (s. 203) diyerek bitirir.

Aşkale treninin Haydarpaşa garına girmesiyle romanın son bölümü başlar. Sürgünleri aileleri ve sevdikleri coşkuyla karşılar. Dönerken Doktor Artin'in guruh diye niteledikleriyle aynı vapura binmesini arkadaşı İbrahim Fuad, *“Bir davanın adamı olacaksınız eğer saflarınızı seçeceksiniz. Bu şeytan meclisiyle İstanbul'a ayak*

⁶³ A.g.e., s. 142.

basmak size ayıptır.” (s. 211) diyerek eleştirir. Doktor Artin parası olmadığı için tahsis edilen vapura binmek zorunda olduğunu belirtince İbrahim Fuad, Doktor Artin’i iblis ordusuyla görmektense simitçi çocuktan vapur için borç para almayı yeğler.

Gad Franko’nun teşhis edip ötekileştirdiği ve Doktor Artin’in gürûh dediği servet saklayan azınlıkların vapura binişini Taksim, Feriköy, Galata ve Yedikule gibi yedi tepenin her yerinde çalan çan sesleri eşleğinde kurgulayan yazar, bu seslerin İstanbul’u yeni bir işgale karşı uyardığını belirtir. Bu uyarı, Gad Franko’nun tespitlerinin ve Doktor Artin’in endişelerinin gelecek günlerde haklı çıkacağını belirtir. Nitekim haksız kazançla servetini katlayan sonra da bunu saklayarak hem ülkesini hem mensubu olduğu azınlıkları güç durumda bırakanların yaptıkları yanlarına kalır.

Roman gemiyi dolduranların “*Yaşasın Cumhuriyet*” (s. 211) haykırışıyla biter. Yazar, böylece Varlık Vergisinin dürtüst ile hırsız ayırmadığını, azınlıkları doğrudan hedef aldığını ve değiştiremediği tek gerçeğin, gayrimüslimlerin de bu ülkenin eşit hak ve özgürlükleri Cumhuriyet ile güvence altına alınmış vatandaşları olduğunu yüksek sesle dile getirir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜÇ ALİLER DİVANI

I. MÜTAREKE DÖNEMİ

I. I. Dönemin Siyasî Ortamı

Yakup Cemil, 23-24 Temmuz 1908’de bir ihtilâl yaparak Meşrutiyet’in yeniden ilân edilmesini sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyetinin⁶⁴ örgütlenme görevini yürüten en önemli isimdir. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında çetecilik faaliyetlerinde bulunan Yakup Cemil, 1913’ten sonra yaptığı hizmetlerin karşılığını bekler. Bağımsız bir askerî birliğin komutasını yürütmek, isteklerinin başında gelir. Erkân-ı Harbiye mezunu olmadığından istekleri kabul edilmeyince iktidarını kendisine borçlu olduğunu düşündüğü Enver Paşa’ya karşı darbe planları yapar. Bu plânlara Mustafa Kemal’in de adı karışır. Yakup Cemil’in Enver Paşa’nın yerine Mustafa Kemal’i getirmeyi düşündüğü konuşulur. Fakat bu kanıtlanamadığı için Mustafa Kemal yargılanmaktan kurtulur⁶⁵. Yakup Cemil ise 1916’da infaz edilir.⁶⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki iktidar mücadelesini gösteren bu infazla Enver Paşa’nın otoritesi sağlamlaşır. Mustafa Kemal’in de Cemiyet içinde lider olma ihtimali tamamen ortadan kalkar. Üç Aliler Divanı; güç, otorite ve liderlik mücadelesinin İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki son hesaplaşması olan Yakup Cemil’in ölüm anını anlatan; *“Yakup Cemil’i o gece kurşuna dizdiler. Kağıthane tepelerinde beş silah patladı... İri gövde, sert gerdan direndi; sonra dizlerinin üzerine çöktü. Bir süre de öyle kaldı.”*⁶⁷ tasviriyle başlar.

Yakup Cemil’in ölümüyle Cemiyet içindeki tüm muhalif sesler susturulur. Enver Paşa’nın iktidarı giderek güçlenir. Ağır kayıplar vermesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşına devam eder. Savaşın tamamen kaybedildiği anlaşılınca da Talât Paşa kabinesi 8 Ekim 1918’de istifa eder. Sultan Vahdeddin yeni

⁶⁴Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti” ve “Jön Türklük”** Cilt: 1, İletişim Yayınları, 1985; Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, 7.b., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 31.

⁶⁵Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 6.b.,İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 85.

⁶⁶A.g.e., s. 101.

⁶⁷Yılmaz Karakoyunlu, **Üç Aliler Divanı**, 2.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 7. Bu bölümde romandan yapılacak tüm alıntılar bu basıma aittir.

kabineyi kurması için İtilaf Devletlerinden barış istemekten yana olan İzzet Paşa'yı görevlendirir⁶⁸. Bu görevlendirmeye birlikte 'Mütareke Dönemi' başlar.⁶⁹

“İzzet Paşa'nın korkusu büyüktü. Yeni kurduğu kabinede İttihatçıların baskın isimlerinin istediği vekillikleri dağıtmış sadece Harbiye Nezareti'ni uhdesinde tutmuştu.” (s. 7) anlatımıyla İzzet Paşa'nın kabine kurarken yaptığı hesaplar aktarılır. İzzet Paşa'nın bu tutumunun altında yatan neden iktidardaki İttihat ve Terakkinin mütareke koşullarına müdahale ederek yeni bir darbe yapmasını önlemektir. Anlatımın devamında dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey'in güçlü ve etkili kişiliğiyle öne çıkarak İzzet Paşa'nın kararlarını eleştirmesi, İzzet Paşa'nın darbe korkularını arttırır. Cavit Bey'i en az Enver, Talât ve Cemal Paşalar kadar tehlikeli bulan İzzet Paşa, bu tehlikenin önüne geçmek için İttihatçılarla köprüleri atmış olan Mustafa Kemal'i Harbiye Nezâreti'ne getirmeyi düşünür.

Ülkenin içinde bulunduğu durumu en iyi özetleyen gelişme İzzet Paşa hükümetinin yayımladığı genelgedir. Bu genelgede taşradaki memurlara derin bir vatan sevgisi telkin edilirken siyasal girişimlerin hiçbirinden sonuç alınmadığı belirtilir. Savaşın getirdiği karışıklık, haksızlık ve yolsuzluk son noktadadır. Ülkenin bu durumuna rağmen Â'yân Reisi Ahmet Rıza Bey'in Rum patriğini ziyaret ederek elini öpmesi Cavit Bey'i çileden çıkartır. Cavit Bey, kabine toplantısından sonra İzzet Paşa'nın önünü keser ve *“Beş asır sonra Osmanlı hünkârı, Rum patriğinin elini öpecek noktaya getirilmiştir. Hicap edeceğiniz yerde benden nasıl sükûn beklersiniz?”*(s. 10) diyerek hesap sorar.

Cavit Bey, yaklaşan tehlikenin farkındadır. Çare üretmeye çalışır. Fakat hükümeti aynı kararlılıkta görmez. Cavit Bey'i Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü kadar endişelendiren bir başka konu, bu akıbetin hazırlanmasında pay sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin durumudur. İttihat ve Terakkinin bundan sonra nasıl adımlar atacağı sorusu Talât Paşa ve Enver Paşa tarafından da tartışılır. Talât Paşa, İttihat ve Terakki'nin dağıtılmasından, bütün çalışmaların parti grubuna devredilmesinden yanadır: *“(…) bu gidişin akıbetini kestiremeyen arkadaşlarının*

⁶⁸ Osman Demirbaş, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele”, (yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü, 1999), s. 36.

⁶⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e*, 6.b., İmge Kitabevi, 1998, s. 361.

hala kendilerini Niyazi'nin dağa çıktığı gündeki hayret ve heyecan içinde hissetmelerine” bir anlam veremez. Ve sonunda patlar: “İşin de gidişin de farkında değilsin Enver!” (s. 13)

Enver Paşa, mücadeleye devam etme eğilimindedir. “*Talihimiz döndü Enver! Sakın bunu gözden uzak tutma*” (s. 15) uyarısını yapan Talât Paşa'ya, “*Ben devşirme paşası değilim. Mâzim kadar âtim de karakter ve kabiliyetle irtibatlıdır. Benim talihle alışverişim olmamıştır.*” (s. 15) cevabını verir. Enver Paşa adına kurgulanan bu tepki, saraya damat olmanın imtiyazlarını sonuna kadar kullandığını göz ardı etmesini göstermekle beraber I. Dünya Savaşını sürdürmekteki ısrarının kişisel hırs ve güveninden kaynaklandığını da gösterir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimine karşı birleşmiş tek hedefi anayasal düzeni geri getirerek Osmanlı'yı kurtarmak olan bir oluşumdur. Bu gaye; çıkarları ve amaçları, görüşleri ve eğitimleri farklı her düzeyden insanı tek çatı altında toplar. 1908'de Meşrutiyet'in ilânını sağladıklarında hem örgütsel hem ideolojik yapılarının belirsizliği, tutarsız politikalar izlemelerine neden olur. Bu durum ülkeyle birlikte Cemiyet'i de zor durumda bırakır. Gelinek noktası bu açıdan gören tek Cemiyet üyesi Doktor Nazım'dır.

Cemiyet'in çeşitli kademelerinde etkin görevler üstlenen Doktor Nazım, “*İttihatçıların siyaset terbiyesi, aile terbiyelerinden kaynaklanıyor, böyle olunca her karakter kendini İttihat ve Terakki gibi görmeye başlayacaktır.*” (s. 17) tahlilini yapan Ahmet Rıza'yı hatırlar. Sürüklendikleri felaketin bilinçli politikaların, seçimlerin değil her biri farklı düşünceden gelen Cemiyet üye ve liderlerinin kişisel tutumlarından kaynaklandığı kanaatine varır. Doktorun bir anlamda yaptığı bu özeleştirici Cemiyetle ters düşen Mustafa Kemal ile fikir bakımından ortak zeminde buluşmasını sağlar: “*Talât talih diyor, Enver işin farkında değil... Cavit cehalet diye hırçın bir mazeretin sahibi... Biz ne yaptığımızı hakikaten biliyor muyuz? Belki, Mustafa Kemal'in dediği doğru çıkar, biz de rahat buluruz.*” (s. 18)

Mütarekeden sonra 1920-1922 yılları arasında Moskova'da bulunan Doktor Nazım ile görüşme fırsatı yakalayan Şevket Süreyya Aydemir'e göre Doktor, “*Basit*

görünümlü, konuşkan, babacan”⁷⁰ bir adamdır. Aydemir, Doktor Nazım’ın görünüşe göre silik bir şahsiyeti olduğunu düşünür. Bununla birlikte I. Dünya Savaşına girilmesiyle ilgili çok etraflı sorgulamalar ve çözümlenmeler yapmadığını belirtir.

Doktor Nazım’ın öngörülü ve mantıksal çıkarımlarla yaptığı çözümlenmeler kurgunun bir parçasıdır. Bu kurgu onun anlatı boyunca İttihat ve Terakki Cemiyetinin gizli gücü, beyni hatta perde arkasındaki lideri olarak ileri sürüleceğinin işaretlerini verir. Cumhuriyet’in kurucusu Mustafa Kemal ile ortak paydada buluşan öncü fikirlerin hazırlayıcısı olarak Doktor Nazım öne çıkarılır. Yazar böylece Cumhuriyet’in, İttihat ve Terakkinin başlattığı hareketin temelinde kök saldıgı fikrini sunacağı zemini hazırlar.

Sultan Vahdeddin, Mustafa Kemal’i sarayda damat görmek arzusundadır. Bu arzunun altında yatan neden siyasîdir. Mustafa Kemal ile üyesi olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin arası I. Dünya Savaşından sonra iyice açılır. Bu nedenle Sultan darbe tehlikesine Mustafa Kemal’i arkasına alarak cevap verme hesabını yapar. Mustafa Kemal de saraya damat olmayı düşünür. Fakat arkadaşı Doktor Rasim’in telkinleriyle fikrinden vazgeçer. Mustafa Kemal’in saray damatlığından, bununla birlikte Harbiye Nezâreti görevinden uzak durması İzzet Paşa’yı İttihat ve Terakkiye karşı savunmasız bırakır. Sonunda İzzet Paşa görevinden istifa eder.

Ülkenin içinde bulunduğu durumu bir kenara not eden Cavit Bey tarafından bundan sonra olacaklar, “ (...) *Saray kendisine bağlı olduğuna inandığı Teyfik Paşa’yı bir iki defa denemekte ısrar edebilir. Sonunda çareyi Ferit’te arayacaklardır. Ferit Paşa’yı tehlikeli hatta menhus görüyorum...*” (s. 23) şeklinde tespit edilir. Cavit Bey’in öngörülerini haklı çıkaran gelişmelerin sonucu, tarihi bir olaya neden olacak görevlendirmeyi de beraberinde getirir. Samsun vilayetinde Hristiyan köylülerin Türk-Müslüman çeteler tarafından taciz edildiği iddiasını araştırması için Mustafa Kemal bölgeye müfettiş olarak gönderilir.

⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, 7.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 281.

II. İZMİR SUİKASTI

13 Şubat 1925'te çıkan Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle çıkarılan Takrîr-i Sükûn Yasası gereği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılır. İstiklâl Mahkemeleri de bu yasaya dayanarak çalışır. İstiklâl Mahkemeleri'nin çalışmaları sonucunda basın sindirilir ve muhalif örgütler etkisiz hale getirilir. Örgütlü muhalefetin ortadan kaldırılması üzerine tüm bunların sorumlusu saydıkları Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir grup, 15 Haziran 1926'da İzmir'de gerçekleştirilmek üzere suikast girişiminde bulunur.⁷¹

Mustafa Kemal Paşa, 7 Mayıs 1926'da yurt gezisine çıkar. 14 Haziran'da Bursa'yı ziyaret eder. 15 Haziran'da İzmir'de bulunmayı plânlar. Fakat beklenmeyen bir kararla Balıkesir'de bir gün daha kalır. 16 Haziran'da İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa, bu ertelemeyle kendisine düzenlenecek bu suikasttan kurtulur.⁷²

15 Haziran gecesi İzmir Valiliği'ne başvuran Giritli motorcu Şevki adlı bir kişi cumhurbaşkanına suikast hazırlandığı ihbarını yapar. “*Gaffarzâde Oteli'nin ikinci katına yılan gibi sürünerek*” (s. 31) çıkan İzmir Polisi, ellerindeki silahlarla tek bir noktayı hedef alır ve suikastin baş aktörü Lazistan mebusu Ziya Hurşid'i yakalar. Basit bir suikast davasından geniş çaplı siyasî hesaplaşmaya dönüşen davanın fitili bu sahneyle ateşlenir.

İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından durumdan haberdar edilen Mustafa Kemal Paşa, 16 Haziran akşamüzeri İzmir'e gelerek Naim Palas Oteli'ne yerleşir. Mustafa Kemal Paşa, Başbakan İsmet Paşa'ya çektiği şifreli telgrafla suikast tertibiyle ilgili ilk bilgileri aktarır. İsmet Paşa, bu esnada göreve çağırıldığı İstiklâl Mahkemesi üyelerini “*Dahiliye vekilinin odasında hırslı adımlarla*” (s. 32) dolaşarak bekler. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, suikastin haber alan halka seslenir: “*Cumhuriyet hükümetimizin demir pençesi ve Yüksek İstiklâl Mahkemesi'nin âdil eli vaziyete hâkimdir.*” (s. 33)

⁷¹ Cemil Koçak, “İzmir Suikastı ve Örgütlü Muhalefetin Susturulması”, **Türkiye Tarihi Cilt 4: Çağdaş Türkiye**, haz. Sina Akşin, 7.b., İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 143.

⁷² Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 216.

18 Haziran 1926'da İzmir'e ulaşan Mahkeme üyeleri, “Yapılan ilk tahkikatla Terakkiperver erkânından, İzmit Mebusu Şükrü Bey'e Kara Kemal ve arkadaşları tarafından öteden beri tasavvur ve tamim edilen bir tertiple”⁷³ Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek sonra da hükümeti değiştirmek amacını taşıdıkları sonucuna varır. Terakkiperver Fırkası'nın üyeleriyle İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen isimleri tutuklanır. İttihat ve Terakkinin Maliye Nâzırı, “Cavit Bey ellerini kelepçeye” (s. 34) uzatır. Cavit Bey, suikastle ilgili olarak iki gün önce de gözaltına alınır. Fakat o gün Cavit Bey, bir suçlu gibi hırpalanmaktan çok eski bir İttihatçı itibarıyla karşılanır. Salıverilip evine döndüğünde ortamı ve durumu karışık gören Şükrü Naili Paşa Cavit Bey'e kaçmasını önerir. Yeniden gözaltına alındığıdaysa; “Unkapanı Karakolu'na bu defa suçlu gibi ” (s. 35) itilir. Cavit Bey muameledeki bu açık farklılığı anlamlandırmakta zorlanır.

Cavit Bey'in gözaltına alındığında gördüğü muamele farkına anlam verememesi, Şükrü Naili Paşa'nın kaçma teklifini kabul etmemesi kendisine isnat edilecek suçla ilgisinin olmadığına işaret eder. Cavit Bey olanları ancak Galata İskelesinde bekletilirken uzaktan Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa'yı görünce fark eder. Suikast davası Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif olmuş ve olabilecek tüm kanatlara doğru yayılmaktadır.

Suikast iddialarıyla ilgili olarak tutuklananların arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası lideri Kâzım Karabekir Paşa da bulunur. Bu kararı haber alan İsmet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın derhal serbest bırakılmasını emreder. Ankara Polis Müdürü Dilaver Bey, “Başvekilin emriyle salıverdiği Kazım Paşa'nın kendi mesuliyeti olmaksızın bırakılmış olduğunu” (s. 36) İstiklâl Mahkemesi'ne bildirir. İsmet Paşa'nın bu emri mahkeme ile arasında ihtilafa neden olur.

Mustafa Kemal Paşa'nın, “Politika aleminde birçok oyunlar görülür. Fakat mukaddes bir mefkurenin tecellisi olan cumhuriyet-i idareye; asri harekete karşı cehil ve taasup ve her nevi husumet ayağa kalktığı zaman bilhassa terakkiperver ve cumhuriyetçi olanların yeri, hakiki terakki ve cumhuriyetçi olanların yanındır; yoksa

⁷³ Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikasti ve İstiklâl Mahkemeleri**, Temel Yayınları, İstanbul, 1971, s. 23.

mürtecilerin ümit ve faaliyet menbaaı olan saf değil.”⁷⁴ sözlerinden anlaşılacağı gibi suikast girişiminde bulunanların Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası çatısı altında toplanmış rejim karşıtı gruplar olduğuna inancı tamdır. Suikasdi, “*Muhaliplerin devrim ve cumhuriyet aleyhine giriştikleri ihanet eseri*”⁷⁵ olarak gören Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ve İstiklâl Mahkemesi üyeleri arasında Kâzım Karabekir Paşa’nın tutuklanması üzerine çıkan anlaşmazlıkta mahkemeden yana tavır koyar.

*“Fakat, cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun safahatı hilâm bulduğunu kabul etmediler. Nâmerdâne son bir teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüs İzmir Suikasti suretinde tezahür etti. Cumhuriyet mahkemelerinin kahhar pençesi, bu defa da Cumhuriyeti suikastçıların elinden kurtarmağa muvaffak oldu”*⁷⁶ açıklamasıyla mahkemenin kararlarını desteklediğini belirten Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa’yı İzmir’e çağırarak; “*İstiklâl Mahkemesinin adalet numunesi olacak kararlarına tam bir emniyet hissi içinde olduğunu*”(s. 36) açıklamasını ister.

II. I. Yargılamaların İzmir Aşaması

Suikast davası yargılamaları iki aşamadan oluşur. 26 Haziran 1926 Cumartesi günü İzmir Elhamra Sinemasında başlayan davalarda⁷⁷ doğrudan suikasde karışan tetikçiler ile suikasdi plânladığı iddia edilen siyasîler yargılanır. Kâzım Karabekir’in sorgusu sırasında mahkemenin partinin kuruluşunu vatana ihanet olarak göstermesi⁷⁸ kamuoyunun ve basının tepkisini çeker. Karabekir Paşa’ya yöneltilen suçlamalardan en çok rahatsız olansa ordudur. Bu durum Mustafa Kemal Paşa’yı huzursuz eder.

Yargılamaların İzmir aşaması, Çeşme’de Mustafa Kemal Paşa ile bu konuyu görüşen Mahkeme Başkanı Kel Ali (Ali Çetinkaya) nin zihninden geçen düşüncelerle anlatılmaya başlanır. Mustafa Kemal Paşa’nın, mahkemeye Karabekir Paşa’nın

⁷⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, II. Cilt (1926-1927), 4.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 1190 .

⁷⁵ Uğur Mumcu, **Gazi Paşa’ya Suikast**, 16.b., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 26 .

⁷⁶ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s. 1190 .

⁷⁷ Zürcher, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, s. 223 .

⁷⁸ A.g.e., s. 228 .

yargılanmasıyla ilgili olarak sert uyarılarda bulunmasının arkasında İsmet Paşa'nın telkinleri olduğunu düşünen Kel Ali, “*Elbet bir gün İsmet'in de suyu ısınacaktı.*” (s. 39) diyerek elinde tuttuğu gücü nasıl kullanacağını şimdiden gösterir. Dönüş yolunda muhakemeler yapmaya devam eden Kel Ali, Cavit Bey'in durumunu da değerlendirir. Eski maliye nazırını suikast düzenleyecek tıynetle bulmaz.

Suikast girişimini, “ (...) *siyasi bir komplodan çok, kişisel garazla hareket eden başıbozuk takımının yüzüne bulaştırdığı bir beceriksizliğe* ” (s. 41) benzeten Kel Ali, İttihatçı olduğu günlerden getirdiği hatıralarla bu işte Cemiyet'in sorumlu olamayacağını düşünürken kendini yakalar. Ve sonunda hükmünü verir: “*Bu alçak teşebbüsün Cumhuriyet'in kutsal ateşini söndürecek nefesi yoktur. Var sanılıyorsa sıkırım gırtlakını olur biter.*” (s. 41)

Kel Ali içinde sürdürdüğü hesaplaşmadan rahatsız olur. Suçsuz olduğunu düşündüğü kişileri yargılarken davasını hangi zemine oturtacağını kestiremeyen Kel Ali'nin huzursuzluğunu fark eden mahkeme üyelerinden Kılıç Ali, “*Şimdi sen, bir cemiyet tertibinin maznunu değil, bir cumhuriyet ve inkılâp davasının kaderini muhakeme ediyorsun.*” (s. 42) diyerek davanın temellendirileceği fikri netleştirir. Böylece mahkemenin üstleneceği misyon, rejime ve devrime karşı tehdit potansiyeli taşıyan tüm güç odaklarını etkisiz kılmak olarak belirlenir.

Kılıç Ali, üstlenilecek misyonun davaya nasıl yansıtılacağını “*Böyle davaların hukuku öyle kolay düzenlenmez. Şimdi bize düşen mesuliyet bu ayıplı teşebbüse kan kusturacak bir şeriat yaratmaktır.*” (s. 42) sözleriyle açıklığa kavuşturur. Kılıç Ali de Kel Ali gibi İttihat ve Terakkinin eski üyelerinin işin içinde olduğuna ihtimal vermez. Fakat bu eski üyelerin, “(...) *şehrin gözden uzak bir semtinde yeniden canlanıp bir canavar gibi Cumhuriyet'e saldırması*” tehlikesini göz ardı edemez. Ve sonunda Kel Ali'ye yargılamaları iki aşamaya bölmeyi teklif eder: “*Adaşım! Bu davayı birbirinden ayır. Katilleri İzmir'de as, Cavit'in hesabını Ankara'da görürsün.*” (s. 43)

Cumhuriyet ile İttihat ve Terakki arasındaki hesaplaşma yalnız yargıda değil vicdanlarda da sürer. Millî Mücadele öncesinde Cemiyet'in en aktif üyelerinden olan

Mustafa Kemal Paşa'nın iç dünyasıyla davanın seyri paralel yansıtılır. Naim Palas Oteli'nde kendisine ayrılan katta yalnız olan Mustafa Kemal Paşa, “*tutuklananların çoğuyla bir zamanlar kadeh hatta çapkınlık arkadaşı*” (s. 43) olduğunu anımsadıkça hüzünlenir. Paşa, güce ve iktidara sahip olmadan önce kurduğu dostlukların gerçek olduğunu ve bunların geride kaldığını fark eder. Bugüne döndüğünde eski silah arkadaşları paşalar tutuklandıkça hızla değişip onları suçlayan yakınlarını hayretle gözlemler.

Mustafa Kemal Paşa da Kel Ali gibi İttihatçılık günlerine ait anılarını tazeledikçe davanın dayandığı hükümlerden uzaklaştığını düşünür. Duyguları, geçmişi, dostlukları ile sağlamaya çalıştığı siyasi otoritenin çeliştiği noktada, “*bu yâdın acı bir ikâz gibi yüreğini buracağını*” (s. 44) hisseder. Eski dava arkadaşları bugün canına kasdetmiş bir çetenin elemanları olarak karşısındadır. Konumunu korumak ve sağlamlaştırmak için anılarının tazeliğinden sıyrılır. Davanın siyasî akıbetini İstiklâl Mahkemeleri'nin eline bırakmaya karar verir.

Kel Ali, Malta'da sürgüneyken kader birliği yaptığı arkadaşlarını, “*Başıboş bir selâhiyet ve sertlik*” (s. 49) içinde yargılarken sık sık Malta günlerini anımsar. Mütareke sonrası İttihat ve Terakki üyesi olduğu için İngilizlerin kurduğu mahkemelerde yargılanma tehlikesiyle yüz yüze kalan Kel Ali o günleri, “*Allah bizi Nemrud Mustafa Divânı'na düşmekten korudu.*” (s. 50) sözleriyle anlatır. Kılıç Ali verdiği cevapla Kel Ali'nin içine düştüğü tezatlı duruma dikkati çeker: “*İnşallah kimse sana Nemrud Mustafa gibi sonradan lânet okumaz.*” (s. 50)

Tutuklular yargılanmak üzere götürülürken jandarmaların arasındaki paşaları göstererek; “*İşte padişahımızı yok eden Meşrutiyetçiler... Allah nasıl da insana yaptığının hesabını soruyor...*” (s. 55) diyen yaşlı dede sokaktaki insanın davaya ve yargılama sürecine bakış açısını ortaya koyar. “*Ben gençliğimde Hamidiye Alayında onbaşyıldım. Halifemiz Efendimizi beklerdik. İttihatçılar geldi, bizi işimizden ettiler. Allah belalarını versin.*” (s. 56) sözleriyle yorumlarını sürdüren yaşlı adam halkı temsil eder.

Geniş yığınların zihninde eski yönetim biçiminin algısının dolaştığını sergileyen bu pasajla Cumhuriyet rejiminin İstiklâl Mahkemeleri'nin sağladığı otoritenin siyasî baskısıyla yerleştirildiği fikri yansıtılır. Bununla birlikte halkın, suikast davasının, rejimin kalıcılığını ve devamlılığını sağlamak için siyasî bir hesaplaşmaya dönüştürüldüğünün farkında olmadığı gösterilir.

Savcı Necip Ali, sunduğu yeni iddianamede davanın iki yüzü olduğunu belirtir. Davanın görünen tarafı Mustafa Kemal Paşa'nın canına kıymak isteyen suikastçilerin girişimi, diğer yanıysa suikasdi perde arkasında hazırlayan İttihat ve Terakki üyelerinin siyasî emelleridir. Savcı mahkemeye, “*Cumhuriyetimizi devirmek isteyen bu hain İttihatçıların teşkil ettiği kara çetenin*” (s. 56) Ankara'da yargılanmasını teklif eder. Dava siyasî niteliğini resmen kazanır. İttihat ve Terakki mahkûm edilir. Cemiyet'in Türk siyasî hayatından tamamen tasfiye edilme süreci başlatılır.

II. II. Yargılamaların Ankara Aşaması

Davanın Ankara aşaması 1 Ağustos 1926'da başlar. Suikasdi bir hükümet darbesi olarak değerlendirmek gerektiğini belirten savcı Necip Ali, darbe plânlarını hazırlayanları İttihat ve Terakkinin eski liderleri olarak gösterir.⁷⁹ Ankara'da görülmeye başlanan davalar, Millî Mücadele süresince aralarında gerginlik olan İttihatçılarla Cumhuriyet kadrolarının yüzleşmesi şeklini alır. Suikast iddiasıyla başlayan bu yüzleşme, kurmaca yapıda İttihat ve Terakki üyelerinin aynı hücrede aralarında geliştirdikleri kişisel ilişkiler aracılığıyla Cemiyet günlerinin muhasebesini de içerir.

İzmir'den Ankara'ya getirilen Cavit Bey yeniden sorgulanır. Dönünce eski dava arkadaşları ve Doktor Nazım ile karşılaşır. Doktor Nazım, İttihat ve Terakki Cemiyetinin en etkili ismidir. Meşrutiyet'in ardından Anadolu'da İttihat propagandası yaparak halkı örgütler ve Merkez Komitesinin sürekli üyeliğinde

⁷⁹ A.g.e., s. 231.

bulunur.⁸⁰ Cavit Bey’i sorgusundan sonra teselli eden Doktor Nazım, siyasî hayattaki tüm tecrübelerini konuşturarak meselenin basit bir suikast plânından ibaret olmadığını; “*Hadiseye şahsi bir hüviyet vermen isabetsiz. Bunun gerisinde çok büyük bir davanın muhasebesi yapılacak.*” (s. 62) öngörüsüyle açıkça dile getirir.

Doktor ve Cavit Bey arasındaki sohbet ilerledikçe Cemiyet günlerinin tahlilleri yapılır: “*Seni ilk tanıdığım günden beri sevemedim Cavit! Üslubumuz farklıydı...*” (s. 65) itirafıyla Doktor Nazım, Cavit Bey’i Talât Paşa ve Enver Paşa’yı efsanevî kahramanlar gibi yüceltmekle eleştirir. Cavit Bey’in bu iki lidere karşı sorgusuz duyduğu sonsuz güven sık sık aldatılmasına hatta yalnız kalmasına neden olur. Doktor Nazım’ın bu yargılarından rahatsız olan Cavit Bey, sıkıntısını dağıtmak için eşi Aliye Hanım ve oğlu Osman Şiar’ı düşünmeye başlar.

Hâkimler heyeti İttihatçıların kaldığı koğuşu ziyaret eder. Bu ziyaret esnasında Kel Ali’nin özellikle Cavit Bey’e karşı aşağılayıcı ve kibirli bir tavır takınması öne çıkarılır: “*Kel Ali’nin bakışlarında en az kendi kadar iddialı bir düşman seyrederken takınılan böbürlü rahatlık hissi vardı. Uzun süre Cavit Bey’i seyretti.*” (s. 75) Kel Ali ve Cavit Bey arasındaki bu bakışmalar davanın aynı zamanda psikolojik bir savaş içerdiğini gösterir. Kel Ali, emrinde çalıştığı İttihatçıları bugün idamla yargılayan bir gücün sahibi olarak “*cahillikle iğfal edilmiş beslemesini seyreden varlıklı bir köy ağası gibi acıma duygusu ile şehvetli arzuyu*” (s. 75) bir arada sergileyen kompleks içinde tasvir edilir. Bu tasvir, İttihat ve Terakki Cemiyetinin siyasî otorite mücadelesinde kişisel hırsların haksız hükümlerine uğradığı düşüncesini somutlayan çok açık örnektir.

Cavit Bey, aynı gece çığılığı andıran bir sesle uyanır. Doktor Nazım, Cavit Bey’in yanına gelir. İkiye böldüğü sigarasının yarısını Cavit Bey’e uzatır. Aralarındaki sohbet, yaptıklarıyla çok tartışılmış hakkında türlü efsaneler üretilmiş Yakup Cemil üzerine gelişir. Yakup Cemil’e Cemiyet’in bu iki iddialı ismi farklı açılardan yaklaşır. Doktor Nazım, Yakup Cemil’i sever. İşlediği cinayetlerde bir denge olduğunu düşünür. Yakup Cemil’in cesur ve gözütok tavırlarından çok etkilenir. Doktor Nazım’ın bu düşünceleri Cavit Bey’i oldukça şaşırır.

⁸⁰ Ahmad, **İttihat ve Terakki**, s. 215.

Cavit Bey ise Yakup Cemil'den hiç hoşlanmaz. Enver Paşa'nın muhaliflerin üstüne Yakup Cemil'i salma tehditleri, gözünde onu şahsiyetsiz biri haline getirir. I. Dünya Savaşına girmemek için direnen Cavit Bey de Yakup Cemil ile karşı karşıya getirilir. Yakup Cemil'i bir tehdit parmağı gibi Cavit Bey'e karşı sallayan Doktor Nazım bugün karşısındadır. Yakup Cemil, gördüğü hesapların kurbanı olup can verirken, savaş hezimetle sonuçlanır ve Cavit Bey haklı çıkar. Cavit Bey, Doktor Nazım'ı dinlerken haklılığının huzurunu yaşar.

Ankara yargılamalarıyla Cumhuriyet, sırtında kanlı bir irin olarak gördüğü İttihat ve Terakki Cemiyetine neşter atar. Bu neşter, geçmişin ve eski hesapların bir bir ortaya dökülmesine sebep olur. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere iş başındaki kadrolar, Cemiyet kökenlidir. Bu ilişkiler ağı, yargılayan Cumhuriyet ile yargılanan İttihat ve Terakki mensupları arasında duygusal bir bağı da beraberinde getirir. Ankara davaları boyunca yargılayanlar kendi iç dünyalarında kendilerini sorgularken aynı zamanda kadro olarak birbirleriyle de yüzleşirler.

Serbest bırakılan Karabekir Paşa ve İsmet Paşa'nın buluşması hem bu duygusal bağı hem de Cumhuriyet'i kuran kadroların birbirleriyle yüzleşip saflarını belirlemesi açısından önem taşır. Yargılayan ile yargılananın içerik boyunca ilk kez karşı karşıya getirildiği bu buluşma sahnesinde gergin anlar yaşanır. İsmet Paşa dostu Karabekir Paşa'yı kollarını açarak karşılarken Kâzım Karabekir'in bu sıcak karşılamaya cevabı, "*Ahlâk, bir insanın en fazla cesaretini arttırır. Sen de gördüğüm cesaretten çok sevgiydi, İsmet.*" (s. 88) eleştirisi olur.

İsmet Paşa'nın gerektiği gibi cesur davranmadığını düşünen Karabekir Paşa, yargılayanları yargılayan bir konuma, "*Tek emre dayanan her devlet zayıftır. Bunu şimdiye dek hiç fark etmemiş olmanı hayretle karşılıyorum.*" (s. 89) hükmüyle yükseltilir. Karabekir Paşa'nın bu sözleri aracılığıyla iktidarın muhalif kesimlere tahammülsüzlüğü olarak yansıyan merkezî-devletçi anlayışın, yerleştirilmeye çalışılan cumhuriyet rejimini baştan sakatladığı görüşü öne sürülür. İsmet Paşa, tüm bu telkinlere rağmen Mustafa Kemal Paşa'yı tek otorite olarak gördüğünü bu tartışmaları zamansız bulduğunu; "*Evsâfi olandan korkmak yerine onun hizmetinden istifade etmeyi bilmeliyiz. Bir insanın muvaffak olması için iddiası olmasını anlayışla*

karşılarım. Fakat sizdeki sabırsız bir zorlamayla liderlik etmek ihtirasına dönmüştür.” (s. 89) sözleriyle açıklar.

Karabekir Paşa, yalnız Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın değil; İttihatçıların da hesabını kendisini yemeğe davet eden İsmet Paşa'yı reddederken sorar. İttihatçıların kardeşleri olduğunu, Osmanlı'daki kardeş katlinden utanıp onun bu mirasını reddeden Cumhuriyet'in de aynı hataya düştüğünü belirtir. Karabekir'in ifadeleriyle ortaya konan bu düşünceler Cumhuriyet'in tarih anlayışının geçmişiyile kurduğu sorunlu ilişkiye dikkat çekerken Cumhuriyet kadrolarının kendilerinden olmayana yaşam hakkı tanımadığı siyasî erki tekellerine alan bir düzen kurmaya çalıştığı savının ifadesidir.

İsmet Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa yüzleşirken, Mustafa Kemal Paşa da gençliğini geçirdiği Selânik günlerini anımsar. Mustafa Kemal, Selânik'in hareketli akşamlarında sık sık İttihatçı arkadaşlarıyla bir araya gelir. Bu toplantılarda, *“etrafındaki arkadaşlarına ilerde vakit gelince kimisini kumandan kimini nâzır kimisini de sadrazam”*⁸¹ yapacağını söyler. En önemlisi de bu toplantılar gelecek arzularıyla dolu olduğu kadar Enver Paşa'ya muhalif bir nitelik de taşır. Mustafa Kemal Paşa bu gecelerin sık sık özlemini çeker. Paşa, *“Biraz kendinden geçtiği zamanlar sofrasındakilere harp hatıralarını değil Selânik gecelerini”*⁸² anlatır.

Yine böyle bir akşamda Mustafa Kemal Paşa, arkadaşı Nuri Conker'e, *“İkisini de çok özledim, Nuri ”* (s. 98) diyerek Fethi ve Ali Fuat Paşalara olan duygularını dile getirir. Bunun üzerine Nuri Conker, ona Ali Fuat'ı ziyaret etmesini önerir. Böyle bir davranışın otoritesini ve attığı adımlardaki tutarlılığı sarsacağını düşünen Mustafa Kemal Paşa, teklifi kabul etmez. Bu, Mustafa Kemal Paşa'nın suikast tertibiyle ilgili oldukları gerekçesiyle yargılanan yakın silah arkadaşlarına karşı duyguları ile siyasî kimliği arasında kaldığını gösterir. Mustafa Kemal Paşa'nın yaşadığı ikilemin ipuçları ise dava sonuçlandıktan sonra Çankaya'daki sofrasında

⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, III. Cilt, 16.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 17.

⁸² A.g.e., s. 17.

ağırladığı Ali Fuat Cebesoy'a, "*Paşaları senin hatırın için affettirdim.*"⁸³ sözlerinde kendisini gösterir.

Mustafa Kemal Paşa'yı eşsiz ve tartışılmayan lider vasfından sıyıran yazar, onun iç dünyasını kurmacayı ve gerçeği harmanladığı içten bir anlatımla sunar. Romanında ortak geçmişe dayanan dostluklarıyla siyasî erki arasında kalan Mustafa Kemal Paşa'nın kendi kendisiyle olan davasını da gözler önüne serer. Bu nedenle roman boyunca Mustafa Kemal Paşa sık sık geçmişine döner ve içsel sorgulamalar yapar.

İttihat ve Terakki üyesiiken Enver Paşa'ya kafa tuttuğu, Yakup Cemil tehdidiyle kontrol altına alınmaya çalışıldığı günleri anımsar. Paşa, Yakup Cemil'in kendisine gösterdiği anlayışı bugün Cumhuriyet'e karşı tehdit olmakla suçladığı İttihat ve Terakki üyelerinden esirger. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tavrının kısmen kişiliğinden de kaynaklandığı yorumu, Yakup Cemil'in Mustafa Kemal'e yaptığı "*Sende dinmek bilmeyen bir yükselme hırsı var. Bu hırs sonunu getirebilir.*" (s. 102) uyarısı yoluyla dile getirilir.

Karabekir Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra dava boyunca aldığı tavrı gözden geçirme ihtiyacı duyan İsmet Paşa eşi Mevhibe Hanım ile dertleşir. İsmet Paşa'nın aklı ve vicdanı arasında bocaladığını fark eden Mevhibe Hanım, "*Aslı bağlarınızı hiç kaybetmeyiniz Paşam. Buna hem siz hem de biz muhtacız.*" (s. 104) telkininde bulunur. Bu telkin İsmet Paşa'nın gelecekteki esenliği için şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunmasını önerdiği için önemlidir. Dostlarıyla karşı cephelerde kalan İsmet Paşa, kendisinin de en küçük bir zaafında şüpheli durumuna düşeceğinin farkındadır. Davanın başında aradaki, uçurumu kapatmak için köprü görevi yapmak istemiş fakat "*dehşete düşmüş gibi titremiş*" (s. 104) tir. İsmet Paşa bu titreyişle davanın kendisinden aracı değil, taraf olmasını istediğini anlar.

Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa bir sonraki adımlarını hesaplarken Doktor Nazım ve Cavit Bey konuldukları hücrede tartışmaya devam eder. Neredeyse

⁸³ Mumcu, a.g.e., s. 76 .

kavgaya dönüşecek bu tartışma sonunda Doktor ileri gittiğini, arkadaşını haksız yere yargıladığını düşünür. Bu sırada hücre kapısı açılır. Çavuş elinde yemek tepsiyle içeri girer. Doktor, yemeği kimin gönderdiğini sorar. Yemeği gönderen Yakup Cemil'in eşi Nevber Hanımdır. Nevber Hanım ile görüşen Doktor, Yakup Cemil'e bağlanan maaşın yarısını kendisine getiren bu vefalı kadına minnettar kalır. Görüşmeden dönerken; “*Yakup Cemil eğer Bâbîâlî'yi basmasaydı. Enver Merkez-i Umûmi'de hâlâ çene çalıyor olacaktı.*” (s. 115) diye bağırır.

Mahkeme ile İttihat ve Terakki muhaliflerini tek tek ortadan kaldıran Yakup Cemil arasında sorumluluk ve görev paralelliği olduğunu düşündüren bu anlatımlarda Kel Ali ve Yakup Cemil arasında fark olduğu vurgulanır. Buna göre Kel Ali eski silah ve dava arkadaşlarını avukat bile tutmalarına izin vermeksizin Mustafa Kemal Paşa'nın gözüne girmek için hesapsızca yargılarken gösterilir. Karşılığında Yakup Cemil'in görevini dönemin koşullarında imparatorluğu sürüklendiği çöküşten kurtarmak adına inandığı doğruları savunmak gayesiyle yerine getirdiği Doktor Nazım'ın bu haykırışıyla somutlanır.

Mustafa Kemal Paşa, Fikriye Hanım'ın intiharından derin üzüntü duyar. Onunla paylaştığı anları gözünde canlandırır. Fikriye Hanım'ın sonsuz sevgisini ve itaatini düşünür. Fikriye Hanım'ın, Mustafa Kemal Paşa'nın neyi, ne zaman istediğini çok iyi bilen ve davranışlarını buna göre düzenleyen duyarlılığını özlemle anar. Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşünceleri Millî Mücadele döneminde İttihatçılarla kurduğu ilişkilere kadar uzanır. Vicdanî hesaplaşmasını sürdürürken Millî Mücadeleden sonra İttihatçılara birlikte hareket etmeyi önerdiğini fakat onların ihtiraslarına yenik düştüğü sonucuna varır.

“*Ben faziletin köprüsünü uzattım onlar geçmesini bilmediler...*” (s. 122) yorumunu yapan Mustafa Kemal Paşa'nın uzattığı fazilet köprüsünü anlamlandıran gelişme olarak İttihat ve Terakkinin en güçlü isimlerinden Kara Kemal ile İzmit'te yaptığı görüşme sunulur. Millî Mücadelenin askerî zaferini siyasî güçle tamamlamak için bir parti kurma niyetinde olan Mustafa Kemal Paşa, bu oluşuma muhalefet olabilecek en etkin güç olarak liderliğini Kara Kemal'in üstlendiği İttihat ve

Terakkiyi görür. Mustafa Kemal Paşa, Kara Kemal'in himayesi ve desteği altında varlığını sürdürdüğüne inandığı Cemiyet'in ne yapmak niyetinde olduğunu sorar.⁸⁴

Söz konusu görüşmeyi hafızasında tazeleyen Mustafa Kemal'in düşünceleri aracılığıyla bu görüşme yazar tarafından yeniden kurgulanır. Mustafa Kemal Paşa Cemiyet'i Cumhuriyet rejimi altında birleşmeye çağırır: “*Aramızda gittikçe derinleşen bir uçurum beliriyor. Cumhuriyet rejimi sizin tahmin edebileceğinizden çok daha yüksek bir fazilettir. Gelin bu fazilette birlik olalım.*” (s. 122)

Kara Kemal, Mustafa Kemal Paşa'yı dikkatle dinlerken yazar, İttihat ve Terakkinin iktidarda olduğu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın Cemiyet liderleri hakkında ne düşündüğünü; “*Balkan Harbi sırasında istediği iase tahsisatının verilmeyişi nedeniyle Gazi, Cavit Bey'e ve onun arkasındaki Nazım'a sinirlenmiş ve yüksek sesle bağırması: 'Bunların ikisini de ipe çekmek gerekir.'*” (s. 123) geri dönüşüyle gösterir.

Kara Kemal, bir süre düşündükten sonra bu davete arkadaşlarıyla görüşmeden yanıt veremeyeceği karşılığını verir. Cumhuriyet rejimini yıkmak için evinde toplantılar düzenlediği iddiasıyla sorgulanan Cavit Bey, savunmasında bu görüşmeye dayanarak Mustafa Kemal Paşa'ya beklediği karşılığı vermek amacıyla bir araya geldiklerini söyler. Hatta toplantıları Mustafa Kemal Paşa'nın arzusu üzerine yaptıklarını belirtir.⁸⁵

Karakoyunlu, resmî literatürde⁸⁶ varlıkları kabul edilmeyen, bu nedenle herhangi bir teklifte bulunmadığı öne sürülen İttihat ve Terakkicilerin, örgütlü bir biçimde yeraltında faaliyetlerini sürdürdüğü yani böyle bir teklifin resmî yollarla olmasa da yapıldığı düşüncesinde olduğunu Kara Kemal'e sözlerini; “*Lâkin, terbiyem meseleyi etrafımla görüşmemi gerektiriyor.*” (s. 123) şeklinde tamamlatarak gösterir. Bu cevaptan da anlaşıldığı üzere Kara Kemal, kararların toplantı usulüyle

⁸⁴ Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 201.

⁸⁵ Feridun Kandemir, **İzmir Suikastinin İçyüzü**, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955, s. 35.

⁸⁶ Kara Kemal ile yapılan görüşmede bulunan **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir talebi olmadığını anılarında yazar. **Politikada Kırk Yıl**, 2.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 29.

verildiğini bunun da bir terbiyeye dayandığını açıkça dile getirerek Cemiyet'in çalışmalarını sürdürdüğünü ifade eder.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu görüşmenin ardından yapılan toplantı ve çalışmaların amacından saptığı kendisine karşı açık bir muhalefet girişimine dönüştüğü yönündeki fikri, "*Kara Kemal, Sarının uzattığı köprüye bakmadan geçip gitmişti.*" (s. 123) sözleriyle verilir. Çankaya Köşkü'nde anlarına gömülen Mustafa Kemal Paşa tüm olanlara rağmen İttihatçıların hakkını teslim etmekten kendini alamaz. Tarihî bir gerçeğin farkında olan Paşa, "*Bu millete benliğini kazandıran ilk heyecanı hep İttihatçılar verdi. Onlar olmasaydı ben yolu bu kadar kolay yürüyemezdim.*" (s. 124) hükmünü verir.

İstiklâl Mahkemesi'nin savcısı Necip Ali Bey Ankara yargılamalarında sunacağı iddianameyi hazırlarken mahkeme üyeleri kendisini ziyarete gelir. Bu ziyaret sırasında gelişen tartışmalar iddianamenin dayandığı zihniyetin çözülüşüdür. Gelişen tartışmada üyeler kendi aralarında da davaya olan bakışları ve inançları bakımından fikir ayrılıkları gösterir. Tartışma Kel Ali'nin, "*İzmir'de Terakkiperver'in soluğunu kestik; Ankara'da da İttihatçıların gırtlığını sıkacağım.*" (s. 125) demesiyle başlar.

Kılıç Ali bu iddialı çıkışı yumuşatmak istercesine Cumhuriyet'in kuruluşu nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'ya minnet dolu olduklarını; ancak İttihatçı terbiyeden geçmeselerdi bu rejimin erdemlerini idrak edemeyeceklerini belirtir. Kılıç Ali bu konuşmayla mahkeme başkanına kökenlerini hatırlatmak istese de Kel Ali, bu imâyı anlamaz ve İttihatçı siyasetin Cumhuriyetçi zihinlerdeki yansımaları, "*İttihatçıların bir kısmı demagog bir kısmı komitacıydı. Böyle ruhlarda Cumhuriyet'in fazileti barınmazdı zaten.*" (s. 125) diyerek açıklığa kavuşturur. Cumhuriyetçi söylemin İttihat ve Terakkiyi yorumlama biçimini Kel Ali, "*Demagogla komitacının kimyasında siyaset, hile ile silahı aynı anda kuşanır.*" (s. 125) teşhisiyle tamamlar.

Mahkeme üyelerinden Reşit Galip, Kılıç Ali ile aynı fikirdedir. "*(...) en vatanperver nesli biz İttihatçı ruhuyla yetiştirdik. Gazi Hazretleri bile bu ruhun azmiyle çıktı yola.*" (s. 126) tartışmanın giderek alevlendiğini fark eden Kılıç Ali'nin,

“(…) Cavit’e bak, Nazım’a bak... Bunların İttihat Terakki’ye sahip çıktığı kadar Cumhuriyet’e sahip çıkacak kaç adam bulunur bu memlekette?” (s. 127) sözleriyle gerilim doruğa tırmanır.

Kel Ali, bu sözlerden sonra sırtından bir ter boşandığını hisseder. Sanıklara itham ettikleri suçlara görev arkadaşlarının bile inanmadığını düşünür. Kendini güvensizlik içinde kaygan bir zeminde hisseder: “Yoksa sırtını yalnızca mı dönmüştü?”(s. 127) sorusu zihninde şimşek gibi çakar. Doktor Nazım’ın Mustafa Kemal Paşa’yı her fırsatta küçük düşüren sözler ettiğini Cavit’in ise “Cumhuriyet’in iktidarına ecnebiyi ortak etmek” (s. 127) istediğini söyler.

Kel Ali’nin bu söylemleri İttihat ve Terakkinin Cumhuriyet’i ve Mustafa Kemal Paşa’yı devamlı küçük gördüğü, ülkeye ihanet ettiği fikrini savunan Cumhuriyet ideolojisinin bakışıyla örtüşür. Kel Ali’nin dava sürerken; “Mademki bu kadar seviyorsunuz bunları, ben astıktan sonra oturup arkalarından ağlarsınız.” (s. 128) hükmünü vermesiyse davanın sonucunun rejimin hukuku doğrultusunda önceden tespit edildiğini gösterir.

III. HÜKÜM ÖNCESİ

III. I. Yargılama Süreci

Duruşmalar, 2 Ağustos 1926 günü Ankara’da başlar.⁸⁷ Ankara’da başlayan duruşmalar İstanbul’da da yankı bulur. Bu noktada merkeze Halide Edip Adıvar alınır. Eşi Adnan Bey, Necip Ali tarafından “*cürümün başlangıcını hazırlayarak Avrupa’ya gitmiş*”⁸⁸ olmakla suçlanır. Savcı iddianamesinin devamında,

⁸⁷ Gülten Savaşal Savran, 1926 İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü, 2006), s. 72.

⁸⁸ Erman, a.g.e., s. 135.

“Kendilerine tebliğat yapıldığı hâlde Avrupa’dan gelmemişlerdir.”⁸⁹ diyerek suçlarının sabit olduğunda ısrar eder.

Halide Edip Hanım, Özbekler Tekkesi’nde ağırladığı konuklarına, “Gerekirse gider Gazi’nin yüzüne haykırım! Cinayeti meslek edinmiş insanların arasına Adnan’ı katmak kimin haddine? Bu ne taşınmaz ayıptır; bunu bilmiyorsunuz Paşa, derim.” (s. 130) sözleriyle isyanını dile getirir. Halide Edip bu sözleri söylerken bir yandan da İttihatçılarla ilgili kendi kendine yorumlar yapar. Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir’den hiç hoşlanmazken Cavit Bey için aynı şeyleri düşünmez. Cavit Bey’in Fevziye Mektepleri müdiresi Nâkiye Hanım aracılığıyla kendisine Anadolu’ya geçme isteğini ilettiğini anımsar.

Cavit Bey’in Anadolu’da istenmediğini Halide Edip yine Nakiye Hanım aracılığıyla üzülerken bildirince Damat Ferit Paşa hükümetinden saklanmak zorunda olan Cavit Bey Avrupa’ya kaçır. Halide Edip’in hafızası aracılığıyla Cavit Bey’in Kurtuluş Savaşı süresince neden Avrupa’da kaldığı açıklanır. Böylece Cavit Bey ‘in liberal ekonomik görüşleri nedeniyle Milli Mücadele öncesi ve sonrasında milli ekonomiyi savunan taraflarca yurtsever olmamakla eleştirilmesine⁹⁰ karşılık verilir. Cavit Bey’in gerçek bir haksızlıkla karşı karşıya kaldığı görüşü açıkça ortaya konur.

Duruşmalar sırasında Kel Ali ve Necip Ali’nin kendisini sürekli olarak küçük düşürdüklerinden yakınan Cavit Bey, en büyük ahlâksızlıkları bile cıvıtmadığı sürece anlayışla karşılayabileceğini söyler. Doktor Nazım bu görüşe şiddetle karşı çıkar. Kel Ali’nin yaptığı haksızlığı kendisine nazik davranırsa görmezden mi geleceğini sorar. Doktor Nazım, Kel Ali’nin tavrının yüklendiği sorumluluğun ağırlığı ve ciddiyetinden değil kişiliğinden kaynakladığını belirterek Kel Ali’nin başkanlık sıfatını taşıyamadığını belirtir. Doktor Nazım’ın bu vurgusuyla davanın zaman zaman kişisel husûmet ve hesaplaşmalarla da yönlendirilmiş olabileceği izlenimi bir kez daha yaratılır.

⁸⁹ A.ge., s.141.

⁹⁰ Ahmet İnsel, “Türkiye’de Liberalizmin Soy Çizgisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Tarihi Cilt 7: Liberalizm**, cilt ed. Murat Yılmaz, 1.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 64.

Doktor Nazım'ın görev ve sorumlulukla ilgili bu düşünceleri Cavit Bey'e Doktor Nazım'ın Cemiyet günlerinde üstlendiği pek çok görevi hakkıyla ve başarıyla yerine getirmesini anımsatır. Anadolu'da İttihat ve Terakki propagandası yaparak halkı örgütlemek için Meşrutiyetin ilânından önce Türkiye'ye dönüp; “ (...) *İzmir'de kenar bir mahallede Yakup Ağa adını takınarak bir tütüncü dükkânı*”⁹¹ açan Doktor, bu dükkânda Cemiyet toplantıları yapar. Doktorun bu görev sırasında bir efsane haline geliş öyküsü Cavit Bey'i Doktor Nazım'a hayran bırakır. Bu anlatımla Doktor Nazım, sivil toplumu örgütleyen bir güç olarak romanda İttihat ve Terakkinin saygı duyulan gerçek lideri konumuna taşınır.

Doktor Nazım, Yakup Ağa olarak nam saldıği günleri Cavit Bey'e anlatırken İttihatçıların eleştirisini de yapar. İttihatçıların iktidara geldikten sonra tutarlı ve plânlı bir siyaset izlemeyişini ve çok başlı yönetim anlayışını zaaf olarak nitelendirir. Bu zaafı ona göre iki kişi tespit eder: “(...) *biri Talât, diğeri Mustafa Kemal.*” (s. 136) Doktor, sözlerinin devamında Cavit Bey'in de en az kendisi kadar lider vasıfları taşıdığını ifade ederek; “*Bu meziyetlerimizle bazılarının başına bela kesildiğimiz için buradayız.*” (s. 137) tespitini yapar. Bu tespitle Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini rakip olarak gördüğü için yargılandıklarını ifade eder. Doktor Nazım'ın çıkarımı, suikast davasının Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki merkezî otoriteyi sarsabilecek tüm ihtimallerin yok edilmesine dönüştürüldüğü tezini yineler.

III. II. İsmet Paşa

İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile sanıkların yargılandığı davayı izledikten sonra evine döner. Doktor Nazım ve Cavit Bey isimleri her geçtiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın huzursuz olmasına bir anlam vermeye çalışır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu isimlere karşı asabî bir tavır takınıyor olması en az kendisi kadar güçlü olan eski İttihatçıların iddialı duruşlarına tahammül edememesi olarak gösterilir. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, “*Cavit sözünü duyunca ayağa kalkıp celsenin*

⁹¹ Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 276.

bittiğini” (s. 143) söyler. Davadan edindiği izlenimleri akıl süzgecinden geçiren İsmet Paşa kendisini çaresiz ve zayıf hissetmekten bir türlü alamaz.

İçinde bulunduğu ikilemi Tütüncü Yakup Ağa kisvesi altında tanıdığı Doktor Nazım ile ilk karşılaştığı günlere dönerek çözmeye çalışır. Bakkal dükkânının üstündeki küçük odada ihtilâlcî arkadaşlarını ve genç zâbitleri toplayan Doktor Nazım’ın toplantılarına o zaman genç bir kolağası olan İsmet de iştirâk eder. Bu toplantıların birinde Doktor Nazım’a karşı Mustafa Kemal’i savunur. Mustafa Kemal’in İttihatçı zaafalarını cesurca ortaya koymasını Doktor, bir kızgınlık olarak nitelendirir.

Yüzbaşı İsmet yine de yaptığı tahliller ve verdiği tavsiyeler nedeniyle Doktor Nazım’a hayranlık duyar. Daha o günlerde *“Rumeli’de İttihatçıların hemen hepsi askerdir, silahlarına güvenirlere. Bu faydalıdır ama her işe yaramaz. Bunların hücumları da ricatları da kolaydır.”* (s. 145) tespitini yapan Doktor Nazım’ın sözlerinin yerini nasıl bulduğunu yeni idrak eder. Doktor, *“İttihatçı terbiyesinden beslenen şeyleri ancak sivillerle temin edebiliriz Yüzbaşı. (...) Anadolu’ya geçmeyen ve yayılmayan hiçbir teşebbüsün akıbetinden emin olamam.”* (s. 146) öngörüsüyle halkın ve sivil toplumun gücünü Mustafa Kemal’den önce kavramış gösterilir.

Yazarın bu çıkarımı Doktor Nazım’ın komitacılık faaliyetleri boyunca halkla iç içe örgütlenme görevini yürütmesine dayanır. Karakoyunlu, halkın Millî Mücadeleden önce Doktor Nazım gibi İttihatçılar aracılığıyla gücünü kullanma konusunda deneyim kazandığını vurgular. Bu vurgulama, Millî Mücadeleyi zafere ulaştıran Türk ulusunun tecrübesini İttihat ve Terakki ile yerleştirilen örgütlenme kültürüne borçlu olduğunu gösterir.

Doktor Nazım’ın sanık sandalyesindeyken bile Mustafa Kemal Paşa’yı rahatsız etmesinin bu vasıflarıyla ilgili olduğu okuyucuya sezdirilirken İsmet Paşa aradığı cevabı bulamaz. Tek liderin Mustafa Kemal Paşa olduğuna kendini inandıran İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’nın gördüğünü görmekte zorlanır. İttihat ve Terakki önderlerinin bir gün Cumhuriyet’e muhalif ve Mustafa Kemal Paşa’nın plânladığı siyasî ve sosyal devrimlere karşı halkı örgütleyecek güçte olduğunu sezemez.

İsmet Paşa, halkın sağduyusuna ve tepkilerine güvendikleri için Mustafa Kemal Paşa ve Doktor Nazım'ın olaylara aynı pencereden bakmalarına rağmen neden çatıştıklarını merkezi otoriteyi kurma mücadelesi açısından okuyamadığı için anlamakta güçlük çeker. Fakat, henüz genç bir yüzbaşıyken Doktor Nazım'ın kendisine verdiği tavsiyenin zihnindeki soru işaretlerini gidereceğini düşünür. Hareketin Anadolu'ya yayılırsa başarıya ulaşacağını savunan iki kişi olduğunu bunlardan birinin Talât Paşa diğerrinin Mustafa Kemal olduğunu söyleyen Doktor Nazım, Mustafa Kemal'i destekler görünen genç yüzbaşıya, "*Kendine bir patron bul Yüzbaşı! Buna ihtiyacın olacağını hissediyorum.*" (s. 146) tavsiyesinde bulunur.

III. III. Mustafa Kemal Paşa

"*Kendi kendini hesaba çekmek gerektiğini*" (s. 148) düşünen Mustafa Kemal Paşa bahçede gezinirken Cumhuriyet davasını muhakeme eder. Cumhuriyet'in de şiddete ihtiyacı olabileceğini, rejimin bedelini ve kıymetini yüksek tutmak için şiddet kullanılabileceğini düşünür. Bu düşünceler yazar tarafından bir çeşit kendini rahatlatma, asıl gerçeği görmezden gelme olarak yorumlanır. Asıl gerçek, "*(...) muhaliflerin ortadan kaldırılmasıyla arzu ettiği rahatlığın ileri günlerde sınırsız bir kudret gibi kendisine özlediği imkânları getirecek olması*" (s. 149) şeklinde ortaya konur.

İsmet Paşa sabah yaptıkları görüşmede bu gerçeği fark eder, Mustafa Kemal Paşa'ya kendi gerçekliğini oluşturan geçmişini hatırlatır: "*Sizin de kellenize biçilmiş fiyatlar vardı Paşam. Dürriizâdelerin fetvâsını hatırlayınız; Nemrut Mustafa Paşa divanını hatırlayınız. Onlara karşı nasıl isyan içinde ayağa kalkıp haykırdığınız günleri unutmayınız. Haksızlığa maruz kalmak kadar insanı aşağılayan hiçbir şey yoktur.*" (s. 149) İsmet Paşa'nın bu sözleriyle huzursuzluğu artan Mustafa Kemal Paşa, haksızlık yapma endişesine kapılır ve halkından çekinen bir ruh hâline bürünür.

Mustafa Kemal Paşa bu psikoloji içinde Halide Edip'in askerî zaferlerden sonra bunu hangi siyasî tavır ve konumla pekiştireceği konusundaki tartışmalara ve belirsizliğe değinen sözlerini anımsar: "*Paşam, büyük davaların insanları başarıya*

doymazlar; zirveler tükenince zorbalık başlar. Son mücadeleyi kazandıktan sonraki hayatınızın felsefesine zaman ayıracak fırsatı bulamadınız. O zaman gelince ne yapacağınızı ben de merak ediyorum.” (s. 149)

Halide Edip'in işaret ettiği o zaman, Eylül 1922'de Yunanlılara karşı kazanılan kesin zaferin sonrasında gelir. Zaferle birlikte Mustafa Kemal Paşa mücadele süresince kazandığı siyasî konumunu terk etmez. 1 Kasım 1922'de Saltanatı kaldırarak radikal siyasî değişiklikler ve otoriter eğilimler gösterir. Saltanatın kaldırılmasıyla doğan siyasî boşluk Halifelik makamıyla doldurulmak istenince Cumhuriyet ilân edildikten sonra 3 Mart 1924'te Halifelik de kaldırılır.

Birinci TBMM'nin muhalif hareketi İkinci Grup milletvekillerinin temel eleştirisi olan kişi tahakkümüne dayalı yönetime karşı çıkış ve TBMM'nin üstünlüğüne dayalı liberal siyasi söylemler, bu devrimlerin ardından 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası çatısı altında toplanır⁹². Şeyh Sait İsyanı nedeniyle iktidarın eleştirilerinin hedefi olan Terakkiperver Fırka 3 Haziran 1925'te kapatılır. Mustafa Kemal Paşa şimdi de suikast iddiası altında bu güç odağını tümüyle etkisiz hale getirmeye çalışır. Söz konusu gelişmeler ile bir lider olarak yalnızlaşması, etrafına olan güvenini kaybetmesi kurgusunu birleştiren yazar, davanın dayandığı aslî temelleri daha da belirginleştirir.

Mustafa Kemal Paşa kendi kendine muhakemelerde bulunurken kendisini bir misafirin beklediği haberini alır. Gelen, dönemin Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'tır. Tevfik Rüştü hazırladığı raporla ilgili bilgi verirken; *“Yabancıların bütün gelişmeleri yakından izledikleri ve endişeye kapıldıkları izlenimi”* (s. 150) edindiğini bildirir. Bunu bir tehdit olarak algılayan Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Bey'e ne demek istediğini sorar. Doktor Nazım'ın kayınbiraderi⁹³ Tevfik Rüştü Bey, hızlı yükselişlerden doğan husumetlerin merkezinde Mustafa Kemal Paşa'yı görmekten rahatsız olduğunu ifade eder. *“ (...) ama böyle bir hedef haline gelmeye herhalde tabiatınız da müsait olamamalıdır.”*(s. 150) sözüyle de intikam duygularıyla hareket etmemesini önerir.

⁹² Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, 2.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.148.

⁹³ Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 83.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlere tepkisi sert olur: “*Sen bir akraba hükmüne şefaata talep etmeye mi geldin, yoksa hovardalık arkadaşına atıfet mi diliyorsun? (...) Dikkat et bu kusurlu akrabalık başına iş açmasın Doktor.*” (s. 151) Mustafa Kemal Paşa'nın sert uyarısına karşılık Tefvik Rüştü Bey'in hissettikleri Mustafa Kemal Paşa'nın romanda konumlandırıldığı noktayı en açık şekliyle sergiler: “*Doktor Tefvik Rüştü, anlaşılmaya muhtaç bir hasta seyrederek gibi Gazi'ye baktı. Darağacı metotlarıyla yaratmak istediği dehşetin arkasındaki gerçeği bulmak için kendisini görevli bir hekim gibi hissediyordu.*” (s. 151)

Tefvik Rüştü'nün anlamaya çalıştığı gerçek, yazar tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın, “*İttihatçılık günlerinden beri kendisini ister istemez küçük görmesine*” (s. 152) dayanan aşağılık kompleksiyle açıklanır. Mustafa Kemal Paşa'da yerleştiği savunulan bu sabit fikrin, “*Her şey her hareket Gazi'ye yükseldiği yerden aşağıya etmeye çalışan düşman hayalleri gözünün önünde*” (s. 152) büyümesine sebep olduğu yargısı öne sürülür.

Mustafa Kemal Paşa'nın içinde bulunduğu karmaşık ruh hali konuşma sırasında pencereden girip vazoya düşen serçenin ölmemesi için vazoyu kırdırması ve “*Bu küçük serçenin o hücrede ölmesine tahammül edemem*” (s. 153) demesiyle yansıtılır. Hücrede ölümü bekleyen eski dostlarına taviz vermeyen Mustafa Kemal Paşa'nın serçe karşısındaki hassasiyeti, dava sürecindeki katı tutumunun karakterinin bir parçası değil liderliğin getirdiği psikolojinin, vehimlerin ve komplekslerin sonucunda geliştiğini örnekler.

İsmet Paşa ile yaptığı görüşmeden sonra halk arasında, yargılananların suçsuz olduğu kanaatinin sürdüğünü anlayan ve bu nedenle halkından çekinen bir ruh hâline bürünen Mustafa Kemal Paşa, devrimleri hazırlarken halkın bu eğilimini göz önünde bulundurur. Buna dayanarak izleyeceği yöntemi İsmet Paşa'ya, “*Görüyorum ki Cumhuriyet'e sahip çıkacak kültür terbiyeye henüz sahip değiliz. Esef etmiyorum; demek ki görevimiz henüz bitmemiştir.*” (s. 166) diyerek açıklar.

Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra izleyeceği yolu ve hedeflerini üç aşamaya ayırır. Öncelikle siyasî hedefleri koyar. İttihat ve Terakkinin siyasî

amaçlarını ve inançlarını zorlayan hatta aşan bu hedefler Cumhuriyet ile İttihat ve Terakki idrakini bütünüyle birbirinden ayırır: “İttihatçılara saltanat diyorum; cumhuriyetçilere devlet... Onlar saltanattan meşrutiyete geldiler, biz devlette cumhuriyetiz... Şimdi şeriaten laikliğe geçeceğiz.” (s. 167)

İkinci aşama olan ekonomide devletçilik ilkesini benimsemeyi plânlayan Mustafa Kemal Paşa, bu ilkeyi milli kapitalizmle destekleyerek esnek tutma düşüncesini taşır. Bunun nedenini içtimaî davanın tüm hedeflerini gerçekleştirmek olarak açıklar. Mustafa Kemal Paşa’ya göre sermayenin kısmen de olsa kontrol altında tutulması sosyal hayatta yapılacak değişiklikleri destekleyecek ve besleyecektir.

Son aşama, sosyal hedeflerde kesinlikle taviz vermek istemeyen Mustafa Kemal Paşa burada İttihatçılarla arasına kalın bir fark çizgisi çeker ve söylemini değiştirerek Cemiyet’i kendisinin ve kurduğu Cumhuriyet’in alternatifi olamayacak bir zemine çekmeyi amaçlar: “İttihatçılar, Garplılaşmak istedi, biz medeniyet olacağız. Onlar komitacı hüviyetiyle ihtilalci olmak istediler, biz inkılâpçı olacağız. Onlar Osmanlılaşmak istedi biz milliyetçi olacağız. Onlar İslamlaşmak istedi, biz laik olacağız.” (s. 168)

Devrimlerin doğuşunu sergileyen bu satırlar; devrim bilincini taşıyan tek gücün Mustafa Kemal Paşa olduğu, devrimlerin bir kadro ve tabandan gelen bir itici güç ya da programlı bir taktik plândan doğmadığı görüşünü ortaya koymakla birlikte Yakup Kadri’nin, “Türk inkılâbı baştan sona kadar kahotik bir manzara arz eder. Bu harekete iştirak etmiş olan unsurlar karışık, gayri mütecânis ve birbirine zıttır. Yalnız bir adam, tek bir adam ne yapacağını biliyor.”⁹⁴ düşüncesini doğrular niteliktedir.

Devrimlerin yapılmasını hızlandıran etken olarak İttihat ve Terakkinin getirdiği zihniyet ve değerlerin halk arasında itibarını sürdürmesi, halkın Meşrutiyet ile Cumhuriyet arasındaki farkı algılayamaması olarak gösteren yazar, bir bakıma devrimlerin liberal siyasî görüşün şüphyle yaklaştığı kuşatıcı aklın devamı olan

⁹⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Atatürk**, Birikim Yayınları, İstanbul, Ocak 1981, s. 171.

toplumsal mühendisliğin ürünü olduğunu bu satırlarla somutlar. Mustafa Kemal Paşa, halkın gözünde farkını ortaya koymak amacıyla Cemiyet'in yoğurduğu ve belli bir olgunluğa ulaştırdığı toplumu daha yüksek ideallere taşıyarak yeni hedeflere odaklamak, böylece İttihat ve Terakkinin getirdiklerini aşmak yolunu izler.

Yazar, İttihat ve Terakkinin Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasını sağlayan altyapıyı ve bilinci yerleştiren en önemli etken olduğunu vurgular. Ayrıca İttihat ve Terakkinin uyandırdığı sivil toplumun II. Abdülhamit'in otoritesine karşı doğal bir örgütlenme hareketiyle evrimleştiğini Cumhuriyet'in tepeden inme devrimlerle toplumsal yapıyı merkezî otoritenin erkiyle yeniden kurguladığı fikrini öne çıkarır.

III. IV. İkinci Meşrutiyetin Yıldönümü

Zeyrek Yokuşundan inen Karabekir Paşa, Kars cephesindeki çavuşuyla karşılaşır. Çavuşla gündemi oluşturan suikast davası hakkında sohbet eder. Çavuş: *“Gazi Paşayı vurmak istemişler. Güya Kara Kemal varmış iş başında.”*(s. 172) diye yakını. Karabekir Paşa, *“Kara Kemal kimdir, bilir misin?”* sorusunu yöneltir. Çavuş, *“Bilmez miyim paşam, aynı mahallenin insanlarıyız. İaşeci olduğu gün dükkânı babama o açtırdı. Şimdi sayesinde bir işim var. Minnetim büyüktür.”* karşılığını verir. Bu kısa diyalogla İttihat ve Terakki Cemiyetinin dava sürerken de tabanda bulduğu geniş destek gösterilir.

Hücredeki İttihatçılarsa halkın gözünde edindikleri bu itibarın gururunu ihtilâlin yıldönümünü kutlayarak yaşar. Kutlamayı düzenleyenlerden olan Doktor Nazım, bir yandan pencereye Türk bayrağını asar bir yandan da, *“Meşrutiyet Bayramı, bugün rüştünü ispat ediyor.”* (s. 175) der. Bu söz konunun ele alınışına ilginç bir ayrıntı ekleyen tarihî tesadüfe göndermedir. İkinci Meşrutiyetin ilânıyla Lozan Barış Antlaşması'nın imza tarihi aynı güne, 24 Temmuz'a denk gelir. Doktor Nazım'ın sözleri bu bakımdan İttihat ve Terakkinin açtığı yolun Lozan Antlaşmasıyla olgunluk neticesini verdiği görüşünü ifade eder. Doktor Nazım'ın

tarihi bir devam niteliğinde algılayan yaklaşımı yazarın, Cumhuriyet'in İttihat ve Terakki nesli ve anlayışının bir bakıma devamı olduğu fikrini tamamlar.

Kutlamalar sürerken eski Maliye Nazırı Mustafa Naili Bey, koğuştaki İttihatçılara Hürriyet Marşı'nı söyler. İttihatçı ruhunun tüm coşkusıyla sergilendiği bu sırada İstiklâl Mahkemesi üyeleri koğuşa gelir. Duruşmalar boyunca kendisini küçük düşürmek için her fırsatı kullanan Necip Ali'den intikam almak isteyen Cavit Bey, "*Marseillase de böyle söylenmiştir Necip Ali Bey!*"(s. 179) diye haykırır. Hürriyet Marşı ile Marseillase'i⁹⁵ eş değer tutan bu yaklaşım, İkinci Meşrutiyetin Fransız Devrimi gibi bir halk hareketi olarak değerlendirilmesini yansıtır.

Kutlamanın ardından Mustafa Naili Bey ile sohbet eden Doktor Nazım, İttihat ve Terakki liderliği ve Mustafa Kemal Paşa hakkında fikirler ileri sürer. Yazarın idealinin bir yansıması olan bu fikirlere göre Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa ile mücadele etmek yerine işbirliği yapıp Cemiyet'in liderliğine geçmesinin her şeyi değiştirebileceği öne sürülür.

Doktor Nazım, Mustafa Kemal Paşa'nın askeri dehasıyla İttihat ve Terakkinin tabandaki desteğinin birleşmesiyle ideal düzene ulaşılabilme ihtimalinin Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki gerginlikle kaçırılmış bir fırsata dönüştüğünü belirtir. Yazar, Doktor Nazım'a söylediği bu sözlerle bir bakıma Türkiye Cumhuriyeti'nin sağlam temeller üzerine kurulması için ne yapılmış olması gerektiğini açıklar.

IV. HÜKÜM ZAMANI

IV. I. Hükme Doğru

İkinci Meşrutiyetin yıldönümünün kutlandığı akşam, Lozan Antlaşması'nın da yıldönümü Hariciye Köşkü'nde verilen bir davetle kutlanır. Bu davet, Cumhuriyet

⁹⁵ Marseillase, Fransız milli marşıdır. Milliyetçi duyarlılıkla dolu bu marş, Fransız devrimini simgeler. Ayrıntılı bilgi için bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/La_Marseillaise, Erişim: 03. 02. 2011.

kadrolarının Ankara davaları karara bağlanmadan önce bir araya geldikleri son toplantıdır. Davalar süresince kendi içinde fikir ayrılıkları gelişen Cumhuriyetçiler arasında kırgınlıklar da yaşanır. Kadronun kendi içinde yaşadığı sıkıntılara en somut örnek olarak Falih Rıfkı Atay ve mahkeme üyeleri arasında yaşanan gerginlik gösterilir. Falih Rıfkı gerginliğin nedenini, “*Reis Ali Bey’in Cavit’e ağır muamelesi pek gücüme gitti. Cavit’in eli cepte konuşmak eski âdeti idi. (...) Ali Bey, bunu görünce herkese saygılı ve yavaş hitap etmişken birdenbire alabildiğine köpürdü. Cavit’e haykır haykır hakaret etti.*”⁹⁶ anlatımıyla dile getirir.

Falih Rıfkı, mahkeme başkanının kaba davranışlarını Mustafa Kemal Paşa’ya sezdirir. Mustafa Kemal Paşa da mahkemeye birtakım tenkitlerde bulunur. Bu sırada Falih Rıfkı’nın adını ağzından kaçıırır. Bu durum mahkeme üyeleri ile Falih Rıfkı arasında soğukluk hatta kırgınlık yaratır. Köşkteki yemekte buzların eritilmesi için Mustafa Kemal Paşa araya girer. Üç Aliler Divanı ve Falih Rıfkı tokalaşarak sorunu çözdüklerini gösterir. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, “*Reis! Bu işi fazla uzatma artık. Bir an evvel sonuca git.*” (s. 189) talimatını verir. Bu talimatla hüküm zamanını başlatan sürece girilir.

İsmet Paşa ile sohbet eden Falih Rıfkı, Mustafa Kemal Paşa’nın siyasî otoritesini yorumlar. Falih Rıfkı, Mustafa Kemal Paşa’nın otoritesinin gittikçe zayıfladığını, Cumhuriyet’in devam edebilmesinin Mustafa Kemal Paşa’nın uzun yaşamasına bağlı olduğunu hatta buna bile inanların giderek azaldığını anlatır. Falih Rıfkı benzer düşünceleri yapıtında, “*Mustafa Kemal’in ölümü o tarihte yeni rejimi olduğu yerde durdurmak hatta yıkmak için tek çare idi.*”⁹⁷ sözleriyle dile getirir.

Falih Rıfkı’nın bu yorumları, suikast girişiminin yapıldığı Haziran 1926’nın siyasî ortamına yöneliktir. Kurmaca içerikte ise Falih Rıfkı’nın söz konusu düşünceleri suikast girişiminden çok sonra zanlıların asılıp siyasî suçluların davası sonuca bağlanmadan hemen önce aktarılır. Yazarın bu kurgusu, İttihat ve Terakkinin tabanda destek bulan siyasî kanadı ortadan kaldırılana kadar devrim ve rejimin

⁹⁶ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, 3.b., Pozitif Yayınları, İstanbul, Eylül-2004, s. 441.

⁹⁷ A.g.e., s. 439.

toplumsal kabulü ve kalıcılığıyla ilgili tereddütlerin şiddetle devam ettiği görüşünü açıklamak içindir.

Hariciye Köşkündeki davette bunlar konuşulurken aynı saatlerde İttihatçı koğuşunda Hüseyin Cahit ve Doktor Nazım Cemiyet'in bugünlere gelme nedenlerini tartışır. Hüseyin Cahit, Doktor Nazım'ın suikast zanlısı olarak yargılanmasını İttihat ve Terakki günlerinden beri etrafına verdiği güvensizlik duygusuna bağlar. Doktor Nazım bu görüşe şiddetle karşı çıkar burada olmalarının sebebini basit kişisel özelliklerle açıklayan Hüseyin Cahit'e önemli olanın, Cumhuriyet'in kendi varlıklarına nasıl baktığını bilmek olduğunu söyler. Tüm koğuş Hüseyin Cahit'ten yana olsa da hiçbir şeyi söylemekten çekinmeyen Doktor Nazım, bu bakışı; "*Gazi için biz bir ufunetiz irinli bir yarayız. Tıpta bir kanun vardır; bir yaraya neşter vurulacaksa o neşter mutlaka vurulur. O kan akıtılır.*" (s. 195) benzetmesiyle açıklar.

IV. II. Son Muhakemeler

Karar duruşmasından önce Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa Tarz-ı Nevin vapurunda birliktedir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin tarihten bu yana kadarki yerini, Cemiyetle olan kişisel ilişkilerini ve Cumhuriyet'in geleceğini konuşurlar. Mustafa Kemal Paşa kendisiyle yaptığı hesaplaşmalardan kesin bir sonuca varmış görünür. İttihat ve Terakkinin idealize edilmesini de vatan haini olarak görülmesini de doğru bulmaz. Cemiyet'i bu duruma şartların getirdiğini düşünür. "*Biz de o davanın içindeydik İsmet.*" (s. 202) sözüyle de geçmişiyle barışık olduğunu belirtir.

Cumhuriyet'in haksız bir hesaplaşma üzerine kurulduğunu düşünen İsmet Paşa, "*Onlar da aynı tehlikelere göğüs gerdiler Paşam! Kabul ediniz ki Cumhuriyet'te emekleri vardır. Mesela Cavit! Lozan'daki hizmetini hatırlıyorum. Eksik kaldığımız her şeyi tamamlayan bilgi ve maharetine hayranlığım hiç değişmedi.*" (s. 202) diyerek sessizliğini bozar. İsmet Paşa, davadan çok sonra kaleme aldığı anılarında, "*Cavit Bey'in durumu İttihat ve Terakki'nin başta gelen şahsiyetlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Ama ben onun şiddet hareketlerine,*

suikast teşebbüslerine girecek tabiatta olduğuna hiçbir zaman ihtimal vermedim.”⁹⁸ yorumunu yapar. Yazarın kurguladığı görüşmedeyse İsmet Paşa'nın İttihatçıların hepsine sahip çıktığı görülür.

İsmet Paşa'nın sözlerinden rahatsız olmasına rağmen alttan almayı tercih eden Mustafa Kemal Paşa, “*Cumhuriyet için gördüğüm en büyük tehlike bir İttihatçı sultanın diklenmesidir. Mesailerini takdir etmiyorum değilim. Cumhuriyet mesleğinde yer almaları için teklifte bulundum, Kara Kemal'e saatlerce Cumhuriyet'in bir manevi medeniyet olduğunu anlattım. Boş konuşmuşum!*” (s. 203) cevabını verir.

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan İkinci Büyük Kongresi için hazırlayıp okuduğu Nutuk'ta “*Filhakika, Rauf Bey ve emsâli, Fırka içinde muhafazasına muvaffak oldukları vaziyetleri ile Meclis'in tatil devresine tesadüf eden aylarda âzâ üzerinde ve yeni intihâpta muvaffak olamıyan ikinci grup vasıtasıyla bütün memlekette milleti aleyhimizde ifsât için çalışmak fırsatına mâlik oldular. Memleket dahilinde bazı haft teşkilât ve teşebbüsâta da geçtiler.*”⁹⁹ açıklamasıyla rejimi tehdit eden unsurları sıralar. Bu sıralama içinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin adını anmaz. Bu durum örgütün resmî olarak tanınmadığını gösterse de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile işbirliği yapan gizli örgütlerden söz ederek Cemiyet çalışmalarını bildiğini ifade eder.

Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa arasında geçen görüşmeye göreyse Mustafa Kemal Paşa, İttihatçı varlığını açıkça dile getirmekle kalmaz. Cumhuriyet için ciddi bir tehlike unsuru olarak gördüğünü ‘sulta’ sözüyle belirtir. Kurgudaki bu açık fark yazarın Üç Aliler Divanı'nı merkezî otoriteyi temsil eden Cumhuriyet kadrolarıyla romanın başından beri sivil toplumun örgütlü yansıması olarak konumlandırılan İttihat Terakki arasındaki siyasi erk mücadelesi üzerine kurduğunu gösterir. Bu mücadelede siyasî gücü elinde tutan Mustafa Kemal Paşa'nın haksız ve kanlı bir hesaplaşmayla üstünlüğünü sağladığı fikrinin altı çizilir.

⁹⁸ Mumcu, a.g.e., s. 107.

⁹⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s. 1138.

Mustafa Kemal Paşa, genelde duygusal nedenlere dayanarak İttihatçılara haksızlık edildiğini öne süren İsmet Paşa'nın ne kadar ileri gidebileceğini ölçmek istercesine İsmet Paşa'nın sınırlarını konuşmasında yoklar. Şeyh Sait İsyanı, sırasında İsmet Paşa'nın aldığı tavır ve göstermekten çekinmediği şiddeti kasederek; “*Şimdi sadakati şüpheli bir iki mahalle arkadaşına arka çıkmak için zayıflık göstermeni istemem.*” (s. 203) uyarısını yapar.

İsmet Paşa kararlılığını sürdürünce, “*Cumhuriyet’i ben kurdum. Kökleşinceye kadar sadakat değil, açıkça itaat isterim.*” (s. 204) restini çeken Mustafa Kemal Paşa, “(…) *böyle bir davanın basit yükünden korkacağını düşünmek bile istemiyorum.*” (s. 204) sözleriyle üstü kapalı da olsa İsmet Paşa’ya gözdağı verir. Sadakat ile itaat arasında bir seçim yapmak zorunda kalan İsmet Paşa hızlıca nasıl davranması gerektiğini düşünür. Doktor Nazım’ın sözlerini anımsar. Kendisine bulunduğu patrona olan itaatini “*Paşam, sizin daima mucizeler yarattığınıza inanmışımdır.*” (s. 205) sözüyle açıklar.

IV. III. Karar Duruşması

Cavit Bey, son savunmasını yapmak üzere mahkemeye götürülür. Yolda yanındaki genç subaya, “ (..) *eğer bir mahkûmiyet olursa, Mithat Paşa’nın mahkûmiyetinden daha ağır bir siyasî facia olur.*” (s. 214) karşılaştırmasını yapar. Kanun-ı Esasî’yi hazırlayan ve ardından II. Abdülhamit’i devirerek saltanatı etkisiz kılmaya çalışmak iddiasıyla asılan Mithat Paşa’nın karşı karşıya kaldığı suçlamalarla¹⁰⁰ Cumhuriyet’in, İttihat ve Terakki’nin lider kadrolarına bakışı yazar açısından eş değer tutulur. Cavit Bey’in sözleriyle yapılan bu karşılaştırma verilecek mahkûmiyet kararının genç bir cumhuriyet olan Türkiye’nin henüz başında olduğu demokratikleşme hareketine ağır darbe vuracağı anlamını taşır.

Cavit Bey, bekletilirken Necip Ali’nin sunduğu son iddianameyi düşünür. Necip Ali, İttihat ve Terakkinin eski liderlerini Cumhuriyet’e karşı komplo kurmak ve Mustafa Kemal Paşa’yı devirmeye çalışmakla suçlar. Cavit Bey, Doktor Nazım,

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Mithat_Paşa . (Erişim Tarihi: 03.02. 2011) .

Mustafa Naili ve Hilmi Bey'in idamını talep eder.¹⁰¹ Cavit Bey düşünceli hâlden içeri davet edilmesiyle sıyrılır. Mahkeme başkanı, “*Buyrunuz Cavit Bey, müdafaaınızı dinlemeye hazırız.*” (s. 216) diyerek kendisinden savunmasını ister.

Kara Kemal, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenlemek ve Cumhuriyet'i devirmek için İttihatçıları örgütlediği iddiasıyla dava boyunca aranır. O dönemde de varlığını sürdüren Teşkilât-ı Mahsusa ve Karakol Cemiyeti üyeleri tarafından saklanan Kara Kemal¹⁰², Cavit Bey savunmasını yaptığı sırada polis tarafından kısıtılır. Kara Kemal, teslim olmak yerine saklandığı evin kümesinde intihar eder. Olay resmî kayıtlara İstanbul Valisi Süleyman Bey'in Cumhurbaşkanlığı'na çektiği şu telgrafla geçer: “*Kara Kemal'in Aksaray'da Canbaziye Mahallesi'nde Tatarlıkuyu Sokağı'nda Pazar Maliye Tahsil Şubesi Tahakkuk Müdürü Enver Bey'in evinde saklandığı tespit edilmiş ve bugün saat on yedide eve girilerek tutuklanması sırasında beynine kurşun sıkarak intihar etmiştir, Efendim.*”¹⁰³

Cavit Bey'in savunmasının mahkeme üyelerini güç durumda bıraktığı mahkeme başkanının, “*Kalpak, alnını sırlıklam etmişti, iri ter damlaları yüzüne doğru akmaya başladı. Bir başka zamanda bu yüzü görenler ağır bir vicdan azabından kurtulmaya çalışan bu adama acıyabilirlerdi.*”(s. 217) tasviriyle verilir. Yazar, Cavit Bey'in mahkemeyi bu denli sıkıntıya sokan savunmasına yer vermez. Cavit Bey'den sonra savunma yapan Doktor Nazım, mahkeme üyeleriyle arasında geçen diyaloglarda hareketin sözcülüğünü yapar.

Doktor Nazım'ın savunmasının yazar tarafından kurgulanan kısmında, “*Bu davada beni suçlamak için istediğiniz delili kullanabilirsiniz. Bu mücadele için başını ortaya koymuş insanların ruhunda her hareketi göğüsleyecek cesaret vardır.*” (s. 218) sözlerini kullanması Doktor Nazım'ı fikirleri ve davası uğruna ölümü göze almış bir kahraman olarak gösterecek niteliktedir. Doktor Nazım'ın son sözleriyle mahkeme üyelerinin şahsında temsil edilen Cumhuriyet kadrolarına ve zihniyetine rejimin devamlılığı için bir çağrıdır: “*Cumhuriyet ile yaşıt bir kızım var. Bari ona sahip çıkın.*” (s. 220)

¹⁰¹ Savran, a.g.e., s. 76.

¹⁰² Mumcu, a.g.e., s. 99.

¹⁰³ A.g.e., s. 96.

26 Ağustos 1926'da hüküm verilir.¹⁰⁴ Cavit Bey, Doktor Nazım, Mustafa Naili ve Hilmi Bey idama mahkûm edilir. İdam hükmünün verildiği günün akşamında Mustafa Kemal Paşa Çankaya'da akşam sofrasında yakınlarıyla birlikte sohbet eder: *“Hayatımda en fazla kanı bu gece dökmüşümdür. Dumlupınar'da haykırdığım o geceyi hatırlıyorum.”* (s. 225) Mustafa Kemal'in sözünü ettiği gece 26 Ağustos 1922'de başlayan Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin ilk gecesidir. Bu ölüm kalım savaşından zaferle çıkan Mustafa Kemal Paşa, askerî üstünlüğünü kesin olarak kanıtlar. Aynı tarihten dört yıl sonra yine 26 Ağustos günü İttihat ve Terakki liderlerinin idam hükmüyle Mustafa Kemal Paşa siyasi zaferini perçinlemiş olur. Yazarın bu konuşmayı söz konusu tarihî tesadüfe dikkat çekmek için kurguladığı Mustafa Kemal'in sözlerini, *“Hayatımın en mühim zaferini 26 Ağustos'ta kazandım. Bu tarih bana daima büyük zaferlerin kapısını açmıştır.”* (s. 225) diye sürdürmesinden anlaşılır.

Yargılamalar sonucunda verilen kararlar doğrultusunda idam cezaları 26 Ağustos gecesi infaz edilir. Cavit Bey, oğlu Osman Şiar'ı davadan beraat eden dostu Hüseyin Cahit'e emanet eder. Son sözü, *“Allahın laneti zalimin üstünedir.”* (s. 232) olur. Doktor Nazım, ipe giderken imama Mü'min sûresini hatırlatır ve: *“Hesap gününe inanmayanların hepsinden Allaha sığınırım.”*(s. 233) diyerek yapılan haksızlıklardan ötürü ilahî adalete sığındığını belirtir. Gözünün önüne İkinci Meşrutiyet öncesinde örgütlediği halk, Kara Kemal, sevdiği kadın Nigâr gelir. Selânik Hastanesi'nde başhekimken tedavi ettiği bir hastanın, *“Bir insanın mesut ölmesiyle müsterih ölmesi çok farklı şeydir.”* (s. 233) sözünü anımsar. Doktor Nazım, müsterih olarak idam sehpasına çıkar.

IV. IV. Tarihin Hükümü

Millî Mücadele boyunca Anadolu hareketini yönlendiren tek güç olan Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti önderlerini Anadolu'dan uzak tutar. Bu tavır, inisiyatifini elinden alabilecek şahısları rekabet dışına itme düşüncesinden

¹⁰⁴ Aydemir, **Tek Adam**, s. 270.

kaynaklanır. Paşa, Millî Mücadeleyi başarıya ulaştırdıktan sonra halkın gözünde doğal lider konumuna geçer. Askerî zaferini yeni devletin temellerini atacak siyasî adımlarla da tamamlamayı plânlar. Bu süre zarfında Mustafa Kemal Paşa muhalif gruplarla da mücadele eder.

O, devrimlerini gerçekleştirirken otoritesini sarsmasından çekindiği grupların başında İttihat ve Terakki Cemiyeti gelir. Çünkü örgüt resmen dağılmış olsa da tabanda bulunduğu geniş destekle varlığını sürdürmektedir. İzmir suikası, romanda liberal siyasi görüşün dönemdeki temsilcisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin tasfiye edilmesine aracı olur. Mustafa Kemal Paşa, Ankara’da görülen son davanın hükmüyle ‘Tek Adam’ olmayı başarır. Bu başarı İstiklâl Mahkemeleri’nin işlevini tamamlamasına neden olur.

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa’nın da devamlı ısrarları üzerine¹⁰⁵ giderek hükümet içinde hükümete dönüşen ve yeni bir otorite gibi sivrilmeye başlayan İstiklâl Mahkemeleri’ni 30 Ağustos Zafer Bayramı’nın kutlandığı balo gecesinde kapatmaya karar verir. Bu kararını şekillendiren düşünceleri İsmet Paşa’ya açıklarken; “*İktidarına kimseyi ama hiç kimseyi ortak etmeyeceğimi fark etmenizi gördüm ve rahatladım. Artık siz de rahat olunuz.*” (s. 242) sözlerini kullanır. Mahkeme başkanına dönerek ; “*İstiklâl Mahkemeleri’ni kapattım Ali Bey, mesainize teşekkür ederim.*” (s. 242) der. Başkanın açıklama yapma girişimini iktidarını tüm gücüyle hissettirdiği şu sözlerle önler: “*Ne raporu, Ne diyorsun sen? Kurdum ve kapattım.*” (s. 242)

Mustafa Kemal Paşa roman boyunca önce kendisiyle sonra vicdanıyla ardından siyasî otoritesini kaybetmek üzerine kurulu korkularıyla hesaplaşır. Bu hesaplaşmaların sonucunda gücünü halktan aldığı sık sık vurgulanan muhalifleri mahkûm ederek otoritesini sağlamlaştırır. İstiklâl Mahkemeleriyle de hesabı kısa sürer. Açtığı gibi kapatır. Sıra tarihle yüzleşmeye gelir. Mustafa Kemal Paşa’nın tarihle, zamanın getireceği hükümle muhasebesi genç bir tarih öğretmeni olan Ruhsar Nâci ile dans ederken yaptığı sohbetle temsil edilir.

¹⁰⁵ Atay, a.g.e., s. 443.

Dansa kaldırdıktan sonra tarih öğretmeni olduğunu öğrendiği genç kadına, “*Ben tarihin hükmünden hiç korkmadan yaptım her şeyi.*” (s. 239) diyen Mustafa Kemal Paşa’nın attığı adımların ve verdiği kararların doğruluğuna inancı sergilenir. Meşrutiyet hakkında ne düşündüğünü sorduğu genç kadın çekinerek de olsa; “*Babam, Meşrutiyetçiler için ‘demire su veren adamlardı.’ derdi.*” (s. 240) diyerek ekler: “*Toprağın tere ihtiyacı vardır, Paşam! ... O teri verdiler.*” Ruhsar Naci, halkın belli bir siyasî bilince ulaşmasını sağlayarak Cumhuriyet’i hazırlayanların İttihat ve Terakkiciler olduğu inancını açıkça ortaya koyar.

Mustafa Kemal Paşa, İttihatçılarla ilgili son yorumunu bu tespite verdiği karşılıkla yapar. Mustafa Kemal Paşa, İttihatçıların halkı örgütleyip bilinçlendiren girişimlerini takdirle karşıladığını açıklar. Fakat Meşrutiyet’in vatan müdafaası söz konusu olduğunda yeterli olmayacak hatta sorun yaratacak bir idare biçimi olduğunu söyler. İttihat ve Terakkiciler Mustafa Kemal Paşa’ya göre cesurdur fakat ufukları dardır. Bu düşüncelerini, “*Milli Misâk’ın ilânı için İngilizlerin İstanbul’u işgalini bekleyecek kadar tahammülü olan bir kadroyu kimse bana karşı müdafaa edemez.*” (s. 240) yargısıyla pekiştirir.

Mustafa Kemal Paşa oldukça etkilendiği genç öğretmeni İsmet Paşa’ya şöyle tanıtır: “*Tarih muallimesi Ruhsar Naci Hanım! Kendisine demin tarihin hükmüne aldırmadan her şeyi yaptığımı söyledim. Galiba biraz haksızlık ettim.*” (s. 244) Bu konuşmayla Mustafa Kemal Paşa aldığı kararların o günün şartlarında haklı ve doğru açıklamaları olsa da zaman içinde koşullara göre farklı yorumlanabileceğini kabul ederek, yazarın konuyu İttihat ve Terakki Cemiyeti odağından ele aldığı yapıtına göndermede bulunur. Bu göndermeyi destekleyen “*Fikrimi değiştiriyorum hanımefendi. Kendimi tarihin hükmüne bırakıyorum.*” (s. 244) sözleriyle de konuşmasını bitirir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜZ SANCISI

I. 6-7 EYLÜL OLAYLARI

I. I. Olayların Öncesi

Yakın tarihimize ‘6-7 Eylül Olayları’ olarak geçen şiddet gösterilerinin başlangıç, gelişme ve sonuç aşamalarını Yahudi bir fahişe olan Ester ile Müslüman-Türk genci Behçet arasında yaşanan aşkla paralel seyirde anlatan yapıt, Yahudi fahişe Ester’in tanıtılmasıyla başlar. Durumundan hoşnut olmayan ama şikayet de etmeyen Ester, her akşam Asmalımescit ve Beyoğlu civarında dolaşır. Babaannesiyle yaşayan Ester, yine bir akşam işe çıkmak için yola koyulur. Bir süre yürüdüktan sonra bir anda kendisini coşkulu bir kalabalığın ortasında bulur. Bu kalabalık “*Demokrat Parti’nin halkla bütünleştiği sünnet düğünü için*”¹⁰⁶ toplanmış fakir mahallelilerdir.

Sünnet çocuklarını görünce kendi çocukluğuna, yetiştirilme biçimine ve mesleğe alıştırdığı yıllara dönen Ester’in yaptığı gözlemler aracılığıyla Demokrat Parti’nin amaçları ve toplum üzerinde bıraktığı etki belirlenir: “*Demokrat Parti iktidara geldiğinde iki şeyi hedef almış ve halkı bu hedeflerin mutlaka gerçekleşeceğine öylesine inandırmıştı ki hiç kimse kendini bu halk hareketinin dışında tutmaya yanaşmamıştı. Hedeflerin biri hürriyet diğeri refahtı.*” (s.11) Fakat yaşanan siyasî ve ekonomik gelişmelerle bu iki hedefi giderek uzak bir ihtimale dönüştüğü yine Ester’in sezgilerini yansıtan, “*Ester, hürriyetin de refahın da koşar adımlarla Kuledibi’nden uzaklaşmakta olduğunu hissediyordu.*” (s. 11) cümlesiyle belirtilir.

Ester’in sokaklarda dolaştığı bu saatlerde, “*Konya eşrafından zahireci Hacı Kâmil Efendi’nin büyük çocuğu Behçet Kâmil*” (s. 14) söz konusu sünnet düğünlerinden birinde hatırını saydıkları eski bir çalışanlarının torununa altın takmak için yola çıkar. Düğüne gelince, “*Doğu ve Batı kültürünün tam kaynaşmadan fakat birbirini zorlamadan birlikte sürdürüldüğü bu müsâmaha sahnesine*” (s. 14) katılır.

¹⁰⁶ Yılmaz Karakoyunlu, **Güz Sancısı**, 4.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2004, s. 9. Bu bölümde romandan yapılacak tüm alıntılar bu basıma aittir.

Bu anlatımla Ester'in gayrimüslim bir vatandaş olarak taşıdığı kaygılı hissin aksine Kıbrıs Sorunu'nun gündeme yerleşmeye başladığı dönemin İstanbul'unda Müslüman-Türk halk ve gayrimüslim azınlık Demokrat Parti'nin estirdiği özgürlük havasının içinde uyumlu bir birliktelik içinde gösterilir.

Sünnet düğünü Behçet'i de çocukluğuna götürür. Behçet sülâlesinin nesebini sürdürecektir veliaht itinasıyla yetiştirilir. Galatasaray Lisesi'ne yazılmak için babasıyla İstanbul'a gelince de “*Allah yoluna koymak için tasavvuf ehline*” (s.15) teslim edilir. Behçet, Mevlevî kültürünün tüm inceliklerine uygun bir terbiye alır. Behçet'in Mevlevî kültürüyle yetişmiş olmasının özellikle vurgulanması din, dil ve ırk ayrımı gözetmeksizin tüm insanların eşit olduğu görüşünü savunan Mevlevîlikle aynı noktalara vurgu yapan liberal düşünce¹⁰⁷ arasındaki ortaklığı işaret eder. Bu aynı zamanda Türkiye'nin liberal düşünceyi yeşertecek kültürel zemine sahip olduğu gerçeğini anımsatmakla beraber dönemin koşulları içinde bu kültürün yaşama olanağını okuyucuya sorguladır.

Sünnet düğününden ayrılan Behçet, Balkan Lokantası'na gelir. Burada Galatasaray Lisesi'nde son sınıfta okurken yakalandığı sarılıktan onu ilgisi ve şefkatiyle kurtaran Madam Rhea ile karşılaşır. Madam ile koyu bir sohbeta dalan Behçet, Madam'dan babası Hacı Kâmil Efendi ile ilgili ilginç ayrıntılar öğrenir. Oğlu iyileşince Madam Rhea'yı Saint Antuan Kilisesi'ne götüren Hacı Kâmil Efendi'nin inançlara olan saygısı ve hoşgörüsü Madamın anlatımındaki hayranlık dolu sözlerle öne çıkarılır. “*Konyalı zahire tüccarı Hacı Kâmil Efendi'nin kilisede mum satın alacağını düşünmesi imkânsız*” (s. 26) olan Behçet, babasını yeniden tanımanın şaşkınlığını yaşar.

Madam Rhea'dan ayrılan Behçet, Demokrat Parti'nin sünnet düğünü dağılışına denk gelir. Dağılan kalabalığın arasından Ester dikkatini çeker. Ester de Behçet'e duyarsız kalmaz. İki genç otele gider. Behçet, Ester'i uzun uzun seyretmekle yetinir. Bu arada iki genç birbirini tanımak için sohbet eder. Behçet'in şimdiye kadar tanıdığı erkeklerden çok farklı olduğunu düşünmeye başlayan Ester,

¹⁰⁷ Liberalizmle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz Karakoyunlu, **Liberalizmin Türkiye Promönadı**, İrmak Matbaası, İstanbul, 1997; Atilla Yayla, **Liberalizm**, 5.b., Liberte Yayınları, Ankara, 2008.

genç adama tutulur. Onu babaannesiyile tanıştırmak ister. Kendisi de eski bir fahişe olan babaanne Ester ile Behçet'in arkadaşlığından rahatsız olur. Hem sermayesini kaybetmek istemez hem de azınlık mensubu olan torununun Türk delikanlı tarafından incitilebileceğini tecrübelerine dayanarak düşünür.

Ester ile Behçet arasındaki aşkın tohumlarının atıldığı bugünlerde 6-7 Eylül olaylarının başlamasına neden olacak gelişmeler de kendini göstermeye başlar. İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekileceğini açıklamasından sonra Kıbrıs nüfusunun çoğunluğunu Rum halkının oluşturduğunu savunan Yunanistan ada üzerinde hak iddia eder. Ada ile tarihi ve kültürel bağları olduğunu öne süren Türkiye ise Kıbrıs'ın Türk adası olduğunu savunur.¹⁰⁸ Yunan ve Türk kamuoyu şiddetli propagandalarla çatışmaya başlar. Özellikle Türk kamuoyunda, “6-7 Eylül saldırılarının kısa bir süre öncesinde basının da yardımıyla azınlıkların sadakati ile ilgili şüpheleri”¹⁰⁹ kışkırtan bir güvensizlik ortamı oluşmaya başlar. Bu ortam yaşanacak toplumsal histerinin koşullarını hazırlar.

Ülke gündemi giderek kızışırken; “Zahireci Hacı Kâmil Efendi'nin bağ evinde Demokrat Parti'nin siyaset meclisi” (s. 44) toplanır. Demokrat Parti'nin ekonomik ve siyasî politikalarıyla Konya eşrafının görüşlerinin tartılacağı bu toplantıyı yönetecek Himmet Bey'in Konya'da mahsulün bereketinden esnaf ve eşrafın memnun olmasına rağmen “tedbirli olmak gerektiğini” (s. 43) düşünmesi endişelerini açıklamak ihtiyacı hissetmesi dikkat çeker. Yaşanan olumlu gelişmelerin geçici olduğu bu defa da Himmet Bey ile gösterilir.

Önce Ester daha sonra Himmet Bey üstünden örneklenen huzursuzluk belirtileri, 6-7 Eylül olaylarının çıkış nedeninin yalnız dış politikadaki gerilim ve kamuoyu kışkırtmalarıyla ilgili olmadığını vurgulayan ayrıntılardır. 1954 yılı sonunda Amerika'dan buğday ithal etmek zorunda kalan Menderes hükümetinin artan fiyatlar, yükselen enflasyon ve karaborsacılık karşısında da aciz kalması ve

¹⁰⁸ Altan Öymen, **Öfkeli Yıllar**, 8.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 573 .

¹⁰⁹ Dilek Güven, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejiler Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, 4.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.164 .

halk arasında popülarlığını yitirmeye başlaması¹¹⁰, Kıbrıs Sorunu ile gerilen toplumun gösterdiği şiddet dolu tepkinin yoksullukla da ilgili olduğunu yansıtır.

“Doktor! Seçimlerden endişe etmiyorum. Hatta son derece eminim. Bütün mesele işin sonunu nasıl getireceğimizde...” (s. 52) diyen Adnan Menderes de gelecek konusunda kaygılı kurgulanır. Mükerrerem Sarol, *“Siz bunları gündüz gözüyle görmeliydiniz efendim. Halkın nasıl bir muhabbetle bizi takdir ettiklerini görmeliydiniz.”* (s. 52) sözleriyle başbakanı rahatlatmak ister. Ancak Adnan Menderes bu ilginin gün gelip tersine dönebileceğini; *“Hâfıza-i beşer nisyân ile malûldür.”* deyişiyle ifade eder. Bu kurguyla ülkeyi saran endişeli atmosferin başbakanı da etkilediği sergilenir.

Nemika, Behçet’in tıp fakültesinden sınıf arkadaşıdır. Nemika’nın babası da Konya eşrafındandır. Babaları aynı terbiyede aynı, dergâhta yetişmiş Nemika ile Behçet arasında yakın bir dostluk vardır. Her iki aile bu ilişkinin evliliğe dönüşmesi için gençlere baskı yapar. Fakülte kantininde durumu konuşan Nemika ve Behçet’in konuşması bir grup gencin yükselttiği sesle kesilir. Nemika, *“Kim bunlar? Tıbbiyeliye benzemiyorlar.”* (s. 56) sorusuyla grubun dışarıdan geldiğini belirtirken grubun sözcüsü gencin sesi, *“(...) provası yapılmış bir tiradı sahneler gibi”* (s.56) yankılanır: *“Evet arkadaşlar, artık bu memlekete namus borcumuzu ödemenin zamanı geldi. Soydaşlarımızın ırzına geçilmekte; yaşlı, çocuk demeden canlarına kıyılmaktadır. Yarın hepimiz Taksim Meydanı’nda tek bir yürek gibi çarparak tek bir nabız gibi atacağız. Bu vatan Türklerindir.”*

Behçet’in ailesinin seçimi olan Nemika ile aşkı arasında bocalaması, bu aşkı nasıl açıklayacağını bilemeyişinin verdiği sıkıntı ile ülkeyi kargaşaya sürükleyecek olayların başlangıcı kesişir. Yazar, görünürde umutsuz bir aşk macerasını anlatırken arka planda 6-7 Eylül Olaylarını adım adım geliştirir. Bu nedenle satır aralarında Türkiye’nin yakın siyasî tarihinde sık sık tartışma konusu olmuş olayın iç yüzüyle ilgili göndermelerde bulunur. Nemika’nın kantinde gösteri yapanları tanımayışı, konuşan gencin sesleniş şeklinin önceden provası yapılmış tirat sahnelerine benzetilmesi bu göndermelere somut örneklerdir. Yazarın anlatımından 6-7 Eylül

¹¹⁰ A.g.e., s. 185.

olaylarının aşama aşama iktidar tarafından plânlandığı görüşünü¹¹¹ desteklediği anlaşılır.

Kıbrıs Sorununu görüşmek üzere Yunanistan, Türkiye ve İngiltere arasında Londra’da 29 Ağustos 1955’te müzakereler başlar.¹¹² Adanın kendisine bırakılmasını isteyen Türk tarafının tezini desteklemek ve bu doğrultuda halkı bilinçlendirmek amacını taşıyan Kıbrıs Türktür Cemiyeti, müzakerelerin başlamasıyla propaganda faaliyetlerini hızlandırır¹¹³. Kıbrıs Türkleri’nin Londra’da düzenledikleri gösterileri desteklemek amacıyla Taksim Meydanı’nda yapılan protestoların dalga dalga yayılışı Madam Rhea’nın şahit olduğu sahnelerle anlatılır.

Aya Triada Kilisesi’nden çıkan Madam Rhea, kilisenin çevresinde toplanmış insanların, “*Bu millet koynunda yılan beslemez.*” (s. 66) bağırışlarının ortasında kalır. Kalabalıktan uzaklaşmaya başlayan Madam Rhea Taksim Sineması’nın etrafında da benzer bir kalabalıkla karşılaşır: “*Hepsinin ağzında iyi belletilmiş bir dersin tekrarı vardı*” (s.67) vurgusuyla işaret edilen topluluk, “*Hainler cezasını mutlaka çekecektir. Yılanın başını yuvasında ezmek boynumuzun borcudur.*” (s. 67) diye haykırır. Bir an önce kendisini güvende hissettiği mahallesine dönmek isteyen Madam Rhea, bu sefer de Galatasaray Lisesi’nin önünde gösteriler yapıldığını görür.

“*Galatasaray Lisesi’nin önünde birikmiş kalabalık geleni geçeni derin ve biraz da hasetli bakışlarla*” (s. 67) süzer. Gösteri yapan grubun tahliline dayanan bu tasvir, 6-7 Eylül olaylarını başlatan kışkırtmaların hangi temeller üzerine kurulduğunu açıklar. Beyoğlu’na hasetle bakan bu grup, “*Yunanistan’daki Türk azınlık ayrımcılık nedeniyle göçe zorlanırken İstanbul’daki Rum azınlığın sürülme endişesi olmadan rahat bir yaşam sürmesi*”¹¹⁴ söylemini temsil eder. Aynı grubun, “*Yüzlerinde bir huzursuzluk bir beceriksizlik taşıması*” (s. 67) örgütlü ve plânlı bir hareket için kurulan kalabalıkların birtakım talimatlarla yönlendirildiğini ima eder.

¹¹¹ A.g.e., s. 75-100.

¹¹² Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 3.b., İmge Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 173 .

¹¹³ Güven, a.g.e., s. 81.

¹¹⁴ A.g.e., s. 167.

Gerginliğin giderek tırmandığı bu günlerde Behçet ile Ester arasındaki ilişki de ilerler. Sık sık buluşmaya başlayan âşıklar, gösterilerin yapıldığı saatlerde Refik Lokantasındadır. Ester, ailesini ve çocukluğunu tüm içtenliğiyle Behçet'e anlatırken genç adam sessizliğini bozmaz. Behçet'in bakışlarından ve tavrından kendisini sahiplendiğini ve duygularının derinleştiğini gören Ester, "*Geçen gece beni eve bıraktığında perdenin gerisine gizlenmiş bizi gözlüyordu. Babaannem, şüpheler içinde olunca gizli kapaklı çirkinliklerden hiç çekinmez.*" (s. 79) der. Ester'in açıklaması, babaannesinin bu ilişkiyi engellemek için her yolu deneyeceğini gösterir.

Behçet ve Ester lokantadan ayrılınca sinemaya gider. İki genç, Atlas Sineması'na giderken yoldaki kalabalıkları, "*İstanbul burjuvazisi entel çalımlar içinde Beyoğlu'na akmaya başlamıştı. Levantenlerin yabancı terbiyesinde yetişmiş varlıklı tüccarların arasına karışıp Atlas Sineması'nın geniş mermer salonlarında birbirlerini selamlayacaklardı.*" (s. 80) gözlemleriyle aktaran yazar İstanbul burjuvasıyla azınlıkların politik oyunların ve provakasyonların hedefi olmadan sosyal hayatın içinde kaynaştığı görünürde demokratik ve liberal bir ortam tasvir eder. İşte bu kalabalığın bir parçası olan Ester ve Behçet, sinemadan sonra muhallebiciye gider.

Muhallebicide çok kalmak istemeyen Behçet, babaannenin tepkisinden çekinir. Behçet çekindiği bu tepkiyle Ester'i eve bırakırken karşılaşır. Babaanne, Behçet'e bir fahişeyle birlikte olduğunu hatırlatmak istercesine Ester'e seslenir: "*Ester doğru büyük odaya geç. Büyük Mösyö saatlerdir seni bekliyor. Hediyeler getirmiş.*" (s. 85)

I. II. Olayların Başlaması ve Gelişimi

Demokrat Parti'nin İstanbul vekilleri için Anadolu Kulübünde vereceği davete katılmak üzere Ankara'dan İstanbul'a gelen vekiller konunun hükümet cephesindeki karşılığını yansıtır. Demokrat Parti vekillerinin yüzündeki yorgunluk TBMM'de konuşma yapan Menderes'in, "*Hiç kimse beş yüzyıllık müsâmahânın bir*

gün kükremeyeceğinden emin olamaz.” (s. 95) sözlerinin yarattığı gerginliğe bağlanır.

Menderes’in bu sert çıkışı, “(...) önceleri hoşça giden sonra ağır ürpermelerle bütün vücudunu sızlatan acıya” (s. 95) benzetilerek yorumlanır. Bu yorum, Menderes’in Kıbrıs Sorununda gösterdiği kararlı tavrın önce kamuoyunda takdir topladığını fakat giderek tehdit haline dönüşen söylemlerin gayrimüslim vatandaşlara yönelik şiddet olaylarını tetiklediği anlamını taşır.

1950 seçimlerinde Demokrat Parti’den İstanbul milletvekili olarak TBMM’ye giren Salamon Adato¹¹⁵ ve dönemin Milli Eğitim Bakanı Celâl Yardımcı¹¹⁶ Menderes’in bu hiddetinin nedenini konuşur. Salamon Adato, devletin bakanı sıfatıyla karşısında oturan Celâl Yardımcı’ya, “*Beyefendiyi din çılgına çeviren neydi? Size itimadım büyüktür. Lütfen bana meselenin aslını anlatınız.*” (s. 96) ricâsında bulunur. Celâl Yardımcı bu soru karşısında tedirgin olur. Kendisi de işin aslını bilmez. Bilmediğini de ifade etmekten çekinir; çünkü “(...) kendisiyle ilgili olarak zihinlerde yerleşmiş kanaatlerin birden değişmesine ve kısa sürede gözden düşmesine” (s. 96) meydan vermektten korkar.

Salamon Adato’nun gayrimüslim azınlıklara yönelen tehdit parmağının nedenini sorarak bir bakıma temsilcisi olduğu kitle adına hak araması devlet bakanını zora sokar. Celâl Yardımcı yuvarlak cevaplar vererek işin içinden sıyrılmayı düşünür. Salamon Adato’ya, “*Bazen herkesi şaşkırtan mükemmellikte bir zihne en açık hakikati anlatmakta zorluk çekiyoruz.*” (s. 97) cevabını verir. Celâl Yardımcı bu cevapla hem dönemin Başbakanı Adnan Menderes’i gözetir hem de kabine olarak Başbakan’ın açıklamalarını onaylamadıklarını işaret eder. Salamon Adato bu cevaptan tatmin olmaz ve konuyu kapatmak ister. Fakat son anda patlayabilecek olaylara karşı da hükümeti, “(...) böyle hiddetli anlarda insanları zevklendiren kader bir gün fevkalade bir fermanla karşımıza çıkabilir.” (s. 97) sözleriyle uyarır.

¹¹⁵ A.g.e., s. 158.

¹¹⁶ Eroğul, a.g.e., s. 158.

Anadolu Kulübüne gitmek üzere motora binmek için bekleyenler arasında, “*İstanbul Ekspres’in Demokrat Parti’ye yakınlığıyla bilinen editörü Mithat Perin*”¹¹⁷ ve iş adamı Ali İpar da vardır. Ali İpar ve Mithat Perin arasında kurgulanan konuşmada İpar, “*Mithat Bey’ciğim bir vesileyle lütfen Beyefendi’ye intikâl ettirin; artık Ada’yı eski haysiyetine kavuşturmak günü geldi. Eski sahiplerine aleyhtâr falan olduğum zannedilmesin sadece dikkatinizi bir noktaya çekmek istiyorum. Balat’ın Kuledibi’nin palazlananları gözünü Ada’ya dikmiştir.*” (s. 98) sözlerini sarf eder. Ali İpar’ın sözleriyle 6-7 Eylül olaylarını hükümetin desteklediği, basının tahrik ettiği ayrıca gayrimüslim azınlığı ticarî çıkarlarını tehdit eden bir unsur olarak gören iş adamlarının da kışkırttığı ve Kıbrıs Sorununun gayrimüslim vatandaşların tasfiyesi için bir bahane gibi kullanıldığı fikri öne çıkarılır.

Babaannesinin Behçet karşısında küçük düşürdüğü Ester ile Behçet, Madam Rhea’nın apartmanındaki kiralık daireye yerleşir. Madam Rhea, genç kızı gelini gibi sahiplenir. Ester’in biraz hava alması için onu Alp Oteli’ne çay içmeye götürür. İki kadın İstanbul’un yüzyıllardır içinde yaşadığı farklı kültürler üzerine konuşmaya başlar. Madam Rhea, Hacı Kâmil Efendi sayesinde tanıdığı Mevlevî kültürünü tüm yönleriyle sindirmiş bir hayranlıkla anlatır. Madam, “*Bahariye Mevlevîhânesi’nin avlusuna kadar girdim. Her anında başka mızrap sedasıyla ürpermişim. Bir de dönüp kendi gönül sahama bakınca zevk ve vicdan yoluyla bütünleştiğim tek varlığın bir parçası olduğumu hissettim.*” (s. 102) anlatımıyla Mevlevîliğin insanları Allah katında eşit gören vahdet inancına göndermede bulunur.

Hacı Kâmil Efendi aracılığıyla Mevlevî kültürünün derinliklerini yakalayan Madam Rhea’nın sözleriyle yazar, başta insanla birlikte tüm evrenin Tanrı’nın bir tecellisi olduğunu kabul eden tasavvufun en derin kolu olan Mevlevîliğin bütün insanları aynı ölçüde kutsal kabul eden görüşüyle liberal düşüncenin bireysel hak ve özgürlükler ilkesinin eş değer olduğu görüşünü dillendirir.

Adnan Menderes, TBMM’de yaptığı konuşmanın ardından Cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından kahvaltıya davet edilir. Bayar, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiyken halkı örgütlemek için çalıştığı yılları göz önünde bulundurarak; “(...) *eski*

¹¹⁷ Güven, a.g.e., s. 94.

komitacı tecrübelerini” (s. 107) Menderes’e aktarır. Cumhurbaşkanı, “*Teşkilat-ı Mahsusa’nın tertip karakterinden kaynaklanan yol gösterme ve hafif tehdit kokusu”* (s. 107) ile tavsiyelerde bulunur. Cumhurbaşkanı’nın örgütlenme konusundaki tecrübelerinden söz etmesi olayın halk örgütlenmesiyle düzenlendiğinin; Teşkilat-ı Mahsusa karakterini örnek göstermesi ise Menderes’in sert çıkışları ve heyecanlı tavırlarıyla dikkat çekmemesi gerektiğinin altını çizer. Yazar, Menderes ve Bayar arasında geçen görüşmenin ana hatlarını veren bu cümlelerle 6-7 Eylül olaylarının devletin en üst kademesinde işbirliği içinde plânlandığını gösterir.

Anadolu Kulübünde bir araya gelen partili vekillerden İzzet Akçal ile Mithat Perin, Menderes’in TBMM’deki konuşmasını değerlendirir. Konuşmanın içeriği ve etkileri vekilleri de endişelendirir. Davetten bir gün önce Menderes’in Park Otel’e çağırdığı Celâl Yardımcı’nın bu konuşmanın nedenleri hakkında bilgi sahibi olduğu düşünülür. Oysa Yardımcı, saatlerce beklemesine rağmen Menderes ile görüşemez. İzzet Akçal, Yardımcı’nın Menderes ile görüştüğünü sandığı için bakana, “*Dün İstanbul’a davet edildiniz üstadım; umarım rahat bir kalple döndünüz?”* (s. 116) diye seslenir. Celal Yardımcı tam durumu açıklarken kulüp müdürü, Mithat Perin’e Menderes tarafından İstanbul’da beklendiği haberini verir.

Anadolu Kulübünde kurgulanan bu sahnelerle ılımlı tavırlarıyla yaşanan gerginlikler karşısında üzüntüsünü saklamaktan çekinmeyen Devlet Bakanı Celâl Yardımcı’nın şahsında kabinedeki bazı bakanların plânlanan şiddet olaylarından haberi olmadığı gösterilir. Bu durum, söz konusu devlet bakanlarının konuya tepki göstermesinden Menderes’in çekinmesi olarak yorumlanabileceği gibi hükümetin kendi içinde de görev ve sorumluluklar alanında sorunlar yaşadığı sonucu da çıkarılabilir. Bununla birlikte, Menderes’in kendi kurduğu hükümetin bakanıyla değil de olayların fitilini ateşleyecek haberi patlatan İstanbul Ekspresi’nin editörüyle görüşmeyi tercih etmesi 6-7 Eylül olaylarını düzenleyenleri sergiler.

6-7 Eylül olaylarını temellendiren politik gelişmeleri, “*Çok partili rejimde dinci fikirler siyasî hayatın dizginlerine asılmış devrim ve lâik düşünce Türkiye’sinin yeni bir tahlile ihtiyacı olduğunu ileri sürecek güce kavuşmuştu.*” (s. 131) tespitiyle ortaya koyan yazar, 1954-1957 döneminde, “*(...) parti içindeki muhalefet ve giderek*

*kötüleşen ekonomik durum nedeniyle taban kaybetmeye başladığı zaman Demokrat Parti liderliği İslâmı daha açık kullanmaya*¹¹⁸ başladığı görüşünü destekler. Bu durum halkın CHP'yi “*dinsiz parti*” (s. 131) olarak görmesine neden olur. Bunun kitlelerin yönlendirilmesini kolaylaştırdığını savunur.

Demokrat Parti'nin İslâmı kullanarak yalnız muhalefeti susturmakla kalmadığı, İslâmcı çevrelerin sermaye gücünden de yararlanmak istediği; “*Bütün mesele, İslâmın müesseselerini iyi kavramak ve uygulayacak cesareti göstermektir. İslâm ticareti, kapitalizm ile Marksizm arasında üçüncü ve en yeni kuvvet olarak hâkim kılınmalıydı.*” (s. 131) düşüncesiyle açıklanır. Yazar, Demokrat Parti'nin 6-7 Eylül olaylarını plânlayarak varmak istediği sonucu, “*İstanbul'un para babalarını Aşkale'ye süren Varlık Vergisi, Anadolu tüccarlarını Dersaadet'in kenar mahallelerine kadar getirmişti. Bu nimetli fırsat yarım bırakılmamalıydı.*” (s. 132) cümlesiyle ifade eder. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere yazar, Varlık Vergisi ile başlayan sanayi ve ticareti Türkleştirme politikalarının tamamlayıcı bir hamlesi olarak 6-7 Eylül olaylarının Demokrat Parti tarafından Kıbrıs Sorunu öne sürülerek kurgulandığı tezini ileri sürer.

Olayların çıkması için koşulların hazırlandığı günlerde babaanne, Ester ve Behçet arasındaki aşkı bitirmek için var gücüyle etrafı kışkırtmaya başlar. İlk önce Behçet'in okuluna giden yaşlı kadının amacı, delikanlının ailesine ulaşmaktır. Bu amaca ulaşamayan babaanne, Nemika'nın adresini bulur. Nemika'ya misafir olan babaanne, “*Yapabileceğiniz tek şey bir fahişenin pençesine düşmüş saf taşralıya ailesinin sahip çıkmasını sağlamaktır.*” (s. 130) diyerek genç kızı çileden çıkarır. Nemika en sonunda yaşlı kadını kovmak zorunda kalır.

Kâmioloğlu ailesine yıllarca hizmet etmiş Fatma Zehra Hanım'ın torunu Âkif hastalanır. Torununu doktora götüren yaşlı kadına doktor, ellerinden geleni yapıp çocuğu kurtarmaya çalışacaklarını söyler. Bu sözler üzerine yaşlı kadın tek çaresinin Behçet olduğunu düşünür. Behçet'in Ester ile tanışmadan önce oturduğu Talimhâne'ye gider. Behçet'in çoğu azınlık mensubu komşularının tarifleriyle evi bulmaya çalışır. Komşulardan İğneci Armenak, kadının perişanlığından durumu

¹¹⁸ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 2.b., Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 370.

kavrar. Bir başka komşu olan ve genelev işleten Madam Atina'ya gider. Madam Atina hiç tereddütsüz bir miktar para uzatır. Armenak bu parayı Behçet'in son günlerde görünmediğini belirterek Fatma Zehra Hanım'a uzatır.

Azınlık mensubu vatandaşlarla Fatma Zehra Hanım'ın sıcak ilişkiler kurduğu görülür. Yazar bu ilişkilerle; halkın birlik ve beraberlikle yoğrulduğu, dayanışma ruhu içinde birbirini yargılamadan ve yadırgamadan kabul ettiğini örnekler. Demokrat Parti'nin politik çıkarlar elde etmek için örgütlediği gruplarla bu sosyal dokuyu bozduğunu tabandaki halkın gayrimüslimlerle bir sorununun olmadığı düşüncesini vurgular.

Demokrat Parti'nin itibarlı vekillerinden İzzet Akçal, Celâl Bayar tarafından öğle yemeğine davet edilir. Bu davet ile dönemin Cumhurbaşkanı'nın olaylara bakış açısı ve yaklaşımı sergilenir. Kurguya dayanan bu görüşmede Bayar, adalet kültürü üzerine vurgulamalar yapar. Bunun nedeni olarak; *“Adaletiyle otoritenin çatıştığı anda hangisini tercih edeceği kararını verememiş insanlardaki”* (s. 166) sıkıntılı durumu işaret eder. Sözlerin hedefinde siyasî otoritesini giderek kaybeden Menderes hükümeti vardır. Bayar, Demokrat Parti'nin azınlık mensuplarına karşı başlattığı karalama kampanyasının ölçüsünü kaçırıp haksızlığa dönüştüğüne dikkat çeker.

Yaşananların Demokrat Parti'nin amacını aştığını düşünen Bayar, kurucusu olduğu partinin, *“halkı devlete hâkim kılacak”* (s. 167) bir irade geliştirerek Türk siyasî yaşamına yeni bir boyut kattığını bunun suistimâl edilmesine izin vermeyeceğini açık bir dille ifade eder. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı Demokrat Parti'nin liberal ve demokrat kültürüne sahip çıkan bir konumda yansıtan yazara göre; olanlardan ve olaklardan haberli olan Bayar, durumu kontrol altında tutmak için çaba sarf eder. Demokrat Parti'nin kimliğinin ve amaçlarının zedelenecek liberal ve demokrat olma iddiasından uzaklaşmasıyla siyaset sahnesinde büyük yara açılmasından endişe duyar.

İstanbul'da yeni Adalet Sarayı açılırken eski Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü¹¹⁹ Başbakan'a devam eden Kıbrıs müzakereleri hakkında, *“Haberler kötü, Fatin Rüştü*

¹¹⁹ Eroğul, a.g.e., s. 158.

Londra'da pes etmiş. Verecek cevap bulamamış.” (s. 160) bilgisini verir. Bunun üzerine Menderes, elçilikle bağlantı kurmaya çalışır. Bağlantı kurulunca müzakerelerin tamamlandığı haberini alır. Haberi veren genç müsteşar, “*Bu sabah toplantıda hariciye vekilimiz elini masaya vurdu. Bütün misyonları sindirdik. Görülmeye değer bir manzaraydı efendim.*” (s. 170) diyerek Fuat Köprülü'nün verdiği bilgilerin tam aksini aktarır. Bu haberle birlikte Menderes oldukça rahatlar.

Kurguya bakılırsa Menderes'e genç müsteşarın verdiği bilgiler sağlıklı değildir. Çünkü Kıbrıs müzakereleri, “*6 Eylül 1955 günü İstanbul, İzmir ve Ankara'da gerçekleşen saldırılar nedeniyle*”¹²⁰ kesilir. Daha sonra Menderes'in doğru bilgileri edindiği yazar tarafından belirtilmez. Ancak anlatımın devamında 6-7 Eylül olaylarının tüm şiddetiyle patlaması, yaşanan kargaşanın olanca çıplaklığıyla sergilenmesi; Menderes'in sonradan müzakerelerin tüm çetinliğiyle devam ettiği bilgisine ulaştığı buna bağlı olarak da olaylardaki şiddetin dozunun arttırıldığı yorumunu güçlendirir.

“*6 Eylüldeki olayların çıkmasına vesile olan Selânik'te Atatürk'ün doğduğu eve yapılan saldırıyla ilgili haber, 6 Eylül günü ciddi basın organlarında değil sadece bir bulvar gazetesi olan İstanbul Ekspres'te eylemler başlamadan birkaç saat önce*”¹²¹ duyurulur. Bu haberle birlikte birden ortalık karışır. Behçet'in üniversite kantininde gördüğü delikanlı yeniden sahnededir. Elindeki gazeteyi göstererek; “*Bu hainlerin kökü buradadır. Kökünü kazımadıkça hiçbir netice alınamaz.*” (s. 187) diye bağırır.

Hükümetin “*Kıbrıs konusunda kendisinden bir fedakârlık istenemeyeceğini müttetiklerine anlatmak için kamuoyunun büyük baskısı altında olduğunu göstermek*”¹²² amacıyla Kıbrıs Sorunu gündeme geldiğinden beri “*Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'nin önyak olması ve diğer gençlik örgütlerinin, meslek kuruluşlarının, DP teşkilatının, resmî ve gayri resmî bazı makamların telkin ve teşvikleriyle*”¹²³ başlatılan kampanyalar azınlık mensuplarına düşmanlık beslemeye kadar varır.

¹²⁰ Güven, a.g.e., 199.

¹²¹ A.g.e., 195.

¹²² Eroğul, a.g.e., s. 174.

¹²³ Dilek Güven, “6-7 Eylül Olayları ve Failler”, **Toplumsal Tarih**, S. 141, Eylül 2005, s. 40 .

Atatürk'ün evine bomba atıldığı haberiyle düşmanlık doruğa ulaşır. Halk, azınlık mensuplarıyla hesaplaşmaya çağılır. Sokaklarda ve caddelerde toplanmaya başlayan kalabalıklar azınlıklara ait işyerlerini taşlamaya başlar. Tam bu sırada dışarıda olan Madam Rhea, Ester ve Behçet eve doğru kaçar. Bir hesaplaşma da evde onları beklemektedir.

Madam Rhea, Ester ve Behçet'i evde babaanne ve Hacı Kâmil Efendi karşılar. Yüzleşmeyi sağlayan babaanne, "*Behçet Bey! Size kaç defa ailenize uygun bir hayat sürmenizi söyledim. Beni dinlemeyip bu süfli manzarada yer almakla pederinizi ne kadar rahatsız ettiğinizi fark edebiliyor musunuz?*" (s. 191) çıkışını yapar. Yaşlı kadın, Madamı da bu ahlâksızlığa ortak olmakla suçlar. Bu durum hem Madam'ın hem Hacı Kâmil Efendi'nin sabrını taşırır. Hacı Kâmil Efendi bir açıklama beklerken yaşlı kadının, "*Yüz kişinin artığı bir fahişeyi gelin olarak mı alacaksınız?*" (s. 193) demesi bardağı taşıran son damla olur.

Ester daha fazla dayanamayıp yaşlı kadına saldırır. Sokakta kopan küçük kıyametin benzeri evde yaşanır. Babaannenin eli yüzü kan içinde kalır. Behçet, bu manzara karşısında Ester'i sevdiğini haykırır. Bu yüzleşme neticesinde gururu iyice kırılan Ester, "*(...) olanca hızıyla merdivenlerden inerek İstiklal Caddesi'ni basmış kalabalığın arasına*" (s. 195) karışır. Ester'in sokağa çıkmasıyla yaşanan şiddet olaylarından kesitler sunulur: "*Saint Antoin Kilisesi'nin avlusunu dolduran grup binanın dış cephesine yerleştirilmiş çinilerden alıyordu. Taşlarla sopalarla demirlerle güzelim çinileri kırıp parçalıyorlardı. (...) Bir maun kütüphane balkondan aşağı fırlatıldı. Bütün kitaplar dağıldı. İçinde Kur'ân da vardı.*" (s. 197)

Kalabalığın dinmeyen öfkesinden Madam Rhea da payını alır. Kapıyı kırarak eve girenlerle Hacı Kâmil Efendi ile boğuşmaya başlar. Bu sırada Madam Rhea'dan pek çok iyilik görmüş Balık Pazarı esnafından Emirdağlı Şerif imdada yetişir. Göstericilerden birini tutup elindeki satırı göstererek; "*Şimdi durmazsanız bu pezevenğin kellesi sokağa düşecek*" (s. 200) diye bağırır. Saatler ilerledikçe gösterilerin şiddeti artar. Talimhânedeki işyerleri yağmalanır. Manav Tanaş'ın her fırsatta küçümsediği, alay ettiği, mahalle bekçisine dövdürdüğü herkes karşısındadır. Manav Tanaş'ı kurtaran Fatma Zehra Hanım olur.

Ester'in arkasından sokağa fırlayan Behçet, genç kadını tecavüze uğramaktan son anda kurtarır. Behçet'e bu sırada yardım eden kişi Salamon Adato'dur. Ester kendisine kaçıp eve gitmesini tembihleyen Behçet'e son kez dönüp bakar. Kırılan gururu ve duyguları arasında kalan Ester'e Salamon Adato sahip çıkar ve genç kadını güvenli bir yere saklar. *“İstanbul, çığırından çıkmıştı. Kalabalıkları kontrol etmek imkânsızdı. Hiçbir güç bunları yola getiremiyordu. Şehrin her yanında yangınlar başlamış ve talan son haddine varmıştı.”* (s. 209) cümleleriyle yazar, olaylar sırasında yaşanan talan ve tahrip karşısında güvenlik güçlerinin de yetersiz kaldığını belirtir.

Yazar, azınlık mensuplarına yönelik saldırılar, talan, tahrip ve yağma olayları karşısında, *“Başvekil kontrolden çıkıyordu.”* (s. 202) cümlesiyle, Menderes'i yaşananlar karşısında çaresizlik içinde gösterir. Olaylar büyüyünce dönemin İçişleri Bakanı Nâmık Gedik ile vilâyet binasına gelen Menderes'i, Celâl Bayar Ankara'ya çağırır. Menderes'in içinde bulunduğu tren ani bir emirle Eskişehir Garında bekletilir. İstanbul'da olaylar önlenemez boyuta ulaşınca Cumhurbaşkanı da yola çıkar. Menderes ve Bayar, Eskişehir Garı'nda buluşur. Çaresizlik içinde kalan ve akıbetin sorumluluğunu duyan Menderes'e Bayar, *“(...) bir kolaylık köprüsü uzatmak”* (s. 210) ister ve sıkı yönetimin ilân edilmesi kararını aldığını açıklar.

Yazar, Celâl Bayar'ın bu kararı karşısında Menderes'in durumunu, *“Millî hâkimiyete dayalı demokrasi kültürününün başvekilî, hünkârına mührünü teslim gelmiş sadrazamlar gibi çaresiz ve üzgün”* (s. 210) tasviriyle yorumlar. Bu yorum daha önce Celâl Bayar'ın görüşleri ve kaygıları aracılığıyla sunulan demokrat ve liberal kültürün yerleşmesinde Demokrat Parti'nin ülkeyi getirdiği noktayla ilgili sorgulamaların cevabı niteliğini taşır. 6-7 Eylül olayları hükümetin de halkın da demokrasi sınavından geçemediğinin bir göstergesi olarak kabul edilir.

I. III. Olayların Sonucu

Sıkı yönetimin ilânından sonra olaylar kısmen yatışır. 6-7 Eylül olaylarının geride bıraktıkları Ester'i arayan Behçet'in gözlemleriyle ve yaşadıklarıyla anlatılır.

Bütün gün Asmalımescit ile Kuledibin’de mekik dokuyan Behçet, Ester’i bulamaz. Yüksekaldırım’dan aşağı doğru inerken olay yerlerini inceleyen Menderes ve Bayar’ı görür. Behçet’in, “*Yaptığınızı beğendiniz mi?*” (s. 214) diye haykırmak istemesi olayın asıl sorumlularını yeniden işaret eder. Bu sırada bir gazete olarak okumaya başlayan Behçet aracılığıyla olayların iktidar ve muhalefet cephesinde nasıl karşılık bulduğu hakkında okuyucuya bilgi verilir.

Behçet’in okuduğu haberlere göre, olaylardan sonra üç korgeneral görevden alınır. Bu durumu yazar, “*Askerler böyle bir felâketin üstesinden gelecek tedbirleri almadığı için gözden düşürülüyordu.*” (s. 216) diyerek yorumlar. Sivil idârede fatura İç İşleri Bakanı Nâmık Gedik’e kesilir. Bakan istifa eder. İsmet İnönü’nün tepkisi de gazetede yer bulur: “*Her haliyle milli bir felaket yaşadık. Türk milletini medeniyet ailesinde lekelediler. Hükümet bu ayıbın mesulüdür. Gözü dönmüş sergerdeler, engeli bulunmayan eşkiyadan farksızdır.*” (s. 216)

Gazetenin ikinci sayfasında Fuat Köprülü’nün, “*Hadiseden haberdârdık ama bu ölçüye varacağını tahmin etmemiştik.*” (s. 216) açıklaması yer alır. Fuat Köprülü’nün yaptığı bu açıklama¹²⁴ gösterilerin devletin de içinde bulunduğu bir organizasyon neticesinde düzenlendiğini fakat doğru yönetilemediği için ipin ucunun kaçtığına adeta itirafıdır.

Bu itirafla birlikte yazar, “*Türk siyasî ve ekonomi tarihine 6-7 Eylül Olayları olarak geçen bu iktisat dışı müdahale, azınlıkların elindeki sermayenin tahrip edilmesi şeklinde gelişti. İstanbul’un hemen her yerinde bir anda başlayan müdahale mevcut sermayeyi yok etmeye yöneldi. Caddelerde kontrol edilemeyen bir güç, mağazaları basarak malları tahrip etti, yağma etti ve hangi koşullarda olursa olsun kullanılmaz hale getirdi. (...) Böylece İttihat ve Terakki döneminde başlatılmış, CHP yönetiminde Varlık Vergisi ile sürdürülmüş; uygulama Demokrat Parti döneminde bir fiilî müdahale ile sona erdirilmişti.*”¹²⁵ şeklindeki tezinin en açık kanıtını ortaya koyar.

¹²⁴ Güven, a.g.e., s. 46.

¹²⁵ Yılmaz Karakoyunlu, **Liberalizmin Türkiye Promönadı**, Irmak Matbaası, Ankara, 1997, s. 153.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇİÇEKLİ MUMLAR SOKAĞI

I. BATUM-İSTANBUL HATTI

Ekonomist, bilim adamı ve gazeteci Güngör Uras'ın babası Halit Bey'in yaşamından yola çıkılarak yazılan yapıt¹²⁶, 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Anlaşmasıyla¹²⁷ Rusya'ya bırakılan Batum'da yaşayan Osmanlı halkının İstanbul'da keşişen kaderlerini merkez alır. I. Dünya Savaşına kadar Rus işgâli altında kalan Batum; Türk, Ermeni ve Rum nüfusun iç içe yaşadığı bir liman kentidir. Halk, birbirinin inançlarına ve yaşam biçimine saygılı bir hoşgörü içinde yaşar. Batum'daki Çarşı Câmî'nde her cuma ezan okuyan Namlı Hâfızın yetim kalınca Ermeni şayak ustası Boğoz Ağa'nın himayesinde büyümesi bu ortak yaşam kültürünün en açık örneğidir.

Boğoz Ağa, Namlı Hafızı kendi evlatlarından ayırmaz. Hırant, Erguvan ve Namlı Hâfız birlikte büyür. Namlı Hâfız ile Erguvan arasında zamanla duygusal bir bağ gelişir. Ancak, Boğoz Ağa kalbine yenik düşüp hayata veda edince annesi Erguvan'ı konservatuara yazdırmak için Tiflis'e götürür. Namlı Hâfız ve Erguvan'ın yolları ayrılır. Hırant ve Namlı Hâfızın dostluğu devam eder. Batum Amerikan Kolejinin tek Türk hocası Muallim Râkım Efendi'nin sağladığı kitaplar ve devam ettiği Yesevî tekkesi sayesinde kendini geliştiren Namlı Hâfız, kısa sürede hem tekkenin şeyhi konumuna yükselir hem de halk ve esnaftan büyük saygı görür.

Yağmurlu bir gecede “*Ne olur açın; Allah rızası için*”¹²⁸ sesiyle irkilen Namlı Hâfız, tekkenin kapısını açınca doğurmak üzere olan genç bir kadın ile karşılaşır. Gülistan Hanım-Güngör Uras'ın babaannesi- Namlı Hâfızın karşı komşusudur. Durumu görünce hemen müdahale eder ve genç kadını doğurtur. Genç kadına Gülistan Hanım ve Namlı Hâfız sahip çıkar. Bebeğin adı Ahmet İsa konulur. Ahmet İsa, Batum ile İstanbul arasında ticaret yapan Mahmut Şâkir Bey'in oğlu

¹²⁶ Dinçer Ateş, Yılmaz Karakoyunlu'nun Hayatı, Sanatı ve Romanları, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2003), s. 121 .

¹²⁷ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 3.b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008, s. 54 .

¹²⁸ Yılmaz Karakoyunlu, **Çiçekli Mumlar Sokağı**, 2b., Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s. 22. Bu bölümde romandan yapılacak tüm alıntılar bu basıma aittir.

Nusret Şâkir ile evlilik dışı çocukların barındığı Kuzey Ospedalesi papazı Hristos'un üçüncü kızı Evangelismos'un gayrimeşrû ilişkisinin tohumudur.

1878'den sonra Rus işgâli altında kalan Batum, Hristiyan papazları himayesindeki Kuzey Ospedalesi ile Müslüman-Türk kültürünün aynı teknede yoğrulduğu Yesevî tekkesinin bütünleştiği kültürel dokusuyla öne çıkar. Bu kültürel bütünlük Osmanlı İmparatorluğunun başkenti İstanbul'da farklı kesimlerdeki kişilerin kesişmesini sağlayan bir ortaklık kurar. Bu ortaklığın örneği olarak; “*Beş külhanbeyi birer bileklerinden kalın bir urganla*” (s. 34) bağlayan Mülâzım Efendi ile külhanbeylerin reisinin Kuzey Ospedalesi'nde yetişmiş olması gösterilir. Reis, Mülâzım Efendi'ye dikkatle bakarak; “*Tanıdım seni Mülâzım... Sen Batumlu Kuzey Ospedale çocuğusun.*” (s. 37) der. Bu Tophane kabadayısının yaralarını deşmesine dayanamayan Mülâzım Efendi'ye teselli yine aynı külhanbeyinden gelir: “*Hani her gece helâları temizlettikleri Benjamin var ya o benim.*” (s. 41)

“*Rusların Müslümanlar hakkında sinsî bir tertibin içinde olduğu haberi karargâhta*” (s. 47) yayılınca Yüzbaşı Reşit Bey'in içini bir korku alır. Aile fertlerinin neredeyse tümünü Osmanlı-Rus Savaşı sonrasındaki Rus baskınlarında kaybeden Yüzbaşı Reşit Bey, “*Rus eşkiyanın bazen Gürcü bazen Tatar bazen Çeçen gibi görünüp baskınlar verdiğini ve her şeyi yakıp yıktığını çok iyi bilir.*” (s. 56) Yüzbaşı Reşit kararını verir ve ablası Gülistan'ı da alarak İstanbul'a göçer. Böylece Batum halkını oluşturan molla, subay, fahişe, tüccar ve kabadayı gibi değişik tabakalardaki bu insanları II Meşrutiyetin ilânından Millî Mücadeleye uzanan vatani kurtarma çabasında birleştirecek öykü başlar.

Gülistan Hanım, Yıldız Sarayı Telgrafhâne Müdürü Beşiktaşlı Tefvik Bey ile evlenir. Oğlu Halit Bey aile geleneğini bozmaz ve Harbiye'de eğitim alır. Halit Bey'in mezun olduğu günden geriye doğru imparatorluğun en acı ve uzun yüzyılına dönen yazar, anlatımını kurgularken çağrışımlardan, anılardan yola çıkar. Anlatımında kronolojik bir sıra gözetmez. Zamanı hem ileriye hem de geriye doğru sarar. Bu nedenle İkinci Meşrutiyetten Millî Mücadeleye doğru gelişen yapıtta yer alan siyasî ve tarihi gelişmeler Halit Bey'in merkeze alındığı bir odaktan sunulur.

Batum'dan İstanbul'a göçenler arasında Nusret Şakir de vardır. Genç adam hukuk öğrenimi için İstanbul'a gelir. Sirkeci'de bir otele yerleşir. Batum'dan İstanbul'a uzanan bir şirketin velîahdı olan Nusret Şakir, Fransız acentanın kâtibi ve eşi Seniha Saffet tarafından ilgiyle karşılanır. Nusret Bey'i otelden alan çift genç adamı Vefâ'da iki katlı bir eve götürür. Bu ev Nusret Şakir'in öğrenimi boyunca kalması için tahsis edilir. Genç adamın İstanbul'a alışması için gayret gösteren Seniha Şakir ve eşinin amacı, Nusret Şakir'i kullanarak maddi çıkar elde etmektir.

II. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ

23 Ocak 1913 günü Enver Paşa önderliğinde bir grup, Bâbüâlî'de bakanlar kurulunu toplantı halindeyken basar¹²⁹. Bu baskında, “*Harbiye Bakanı ve aynı zamanda Başkomutan Vekîli olan Nazım Paşa, fedai subay Yakup Cemil tarafından*”¹³⁰ vurularak öldürülür. Kanlı baskının tetikçisi Yakup Cemil'in yeni görevi, iktidarda olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin etkin ama muhalif subaylarından Mustafa Kemal'i öldürmektir.

Yazar, Halit Bey'in önce Mülkiyede sonra Harbiyede öğrenci olduğu yılları bu görevin Yakup Cemil'e verildiği anları anlatarak başlatır. Yakup Cemil, Mustafa Kemal'in peşine düşmesi teklifini aldığı anda donup kalır. Cemiyetin umumi katibi Mithat Şükrü'ye, “*Kim istiyor bunu, Talat mı Enver mi?*” (s. 101) diye sorar. Mithat Şükrü yanıt vermez. Hem emrin veriliş şekline hem Mithat Şükrü'nün sessizliğine sinirlenen Yakup Cemil, görevi hiç tereddütsüz reddeder. Yakup Cemil verilen görevi, “*(...) partinin bir ihtiyacının karşılanması değil bir iki kendini beğenmiş İttihatçı züppesinin kışkırdığı bir değeri ortadan kaldırma*” (s. 102) tuzağı olarak görür. Yazar, Yakup Cemil'in Mustafa Kemal'i vurma görevini kabul etmemesini bu sözlerle açıklar.

¹²⁹ A.g.e., s. 43.

¹³⁰ A.g.e., s. 43.

Dönemin siyasî ve tarihî gündeminde söz konusu gelişmeler yaşanırken Halit Bey Harbiye’de öğrencidir. Devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu muhakeme edecek olgunluğa adım adım ulaşır. Halit Bey’in düşünceleri ve anıları yoluyla Osmanlı İmparatorluğunun son döneminin tahlilleri yapılır. Halit Bey, hem Mülkiye’deki hem Harbiye’deki arkadaşlarını düşünür: “*Arkadaşlarının ülke sorunlarını yakından bilen düşündüklerini ortaya koyan ve önerilerini dikkatle izleyen yürekli*” (s. 104) olduğu kanaatine varır. Yazar, Halit Bey’in bu düşüncesiyle Millî Mücadelede ön saflarda bulunacak Halit Bey’in de içinde olduğu neslin genel karakteristiğini verir. Bu neslin temsili olarak da Halit Bey’in gözünden tarihe tanıklık eder. Halit Bey, Osmanlı İmparatorluğunun içine düştüğü çıkmazı sorguladığı akşamların birinde Yahya Kemal’in “*Koca Mustapaşa*” şiirinde aradığı soruların yanıtını bulur:

“Derler, insanda derin bir yaradır köksüzlük,

Budur âlemde hudutsuz ve hazin öksüzlük” (s. 104)

Halit Bey, Osmanlı İmparatorluğunun sürüklendiği akıbetin nedenini tüm halkı tek amaç etrafında toplayacak, çağın tarihî ve sosyal gereklerini karşılayacak bir dünya görüşünün doğmamış olmasına bağlar. Yazar, Halit Bey’in fikrine, “(...) *bu geniş ülkede cedlerimiz uzun yıllar kökleşerek manevi varlığını bir rüya lezzetiyle pekiştirmişti. Bu lezzete yaslanmış bir koca nesil İstanbul’un sokaklarında darmadağınaktır.*” (s. 104) diyerek katılır. Yazarın, Halit Bey’in görüşleriyle yansıttıkları aynı zamanda *Çiçekli Mumlar Sokağı*’nın bir bakıma alt metnidir. Yapıt, imparatorluğun dört bir yanına dağılmış toplumun çeşitli katmanlarında ve ülkenin dört bir yanında yetişmiş neslin ulusal birlik ve bağımsızlık ülküsü etrafında birleşerek Millî Mücadele ruhunu oluşturmasını öyküler.

İkinci Meşrutiyet ilân edilmeden önce İttihat ve Terakki Cemiyeti, “*İstanbul’da, Selânik’te, Manastır’da*” (s. 106) özellikle askerî okul öğrencileri arasında örgütlenir. Bu örgütlenmenin temelinde II. Abdülhamit’in baskıcı yönetimine karşılık Fransız Devrimiyle hayat bulan eşitlik, kardeşlik, özgürlük

kavramlarının ülke yönetimine hâkim olacağı inancı da vardır.¹³¹ Öğrenciyken bu heyecanlı hareketin içinde bulunan Halit Bey, “(...) *bu hakları halka verecek bir ihtilâlin*” (s. 107) hazırlığını yakından takip eder. Öğrencilik yıllarında kalan bu tatlı heyecan fırtınasının bugün İttihat ve Terakki iktidarıyla ülkeyi yok olmaya sürükleyen bir kasırgaya döndüğünü üzümlere gözlemler.

Harbiye mezunu bir subay olarak İttihat ve Terakkinin iktidara gelişini ve yönetim tarzını gözden geçiren Halit Bey ülkenin içinde bulunduğu duruma baktığında; “*Avrupa devletlerinin Osmanlı’yı parçalamak için bir araya gelip gizli anlaşmalar yaptığı*” ve “(...) *İngiltere ile Rusya arasında Asya’daki sömürge bölgelerinin belirlenmesi konusunda anlaşmaya varıldığı*” (s. 107) gerçeğiyle yüz yüzedir. Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmak için aralarında anlaşan Avrupa devletleri kendi plânları doğrultusunda yeni bir dünya düzeni kurar. 1907 tarihine denk gelen bu olaylar, I. Dünya Savaşının temellerini hazırlar.¹³²

Osmanlı toprakları üzerine yapılan paylaşım plânları için halkın ve yönetimin nasıl bir tavır içinde olduğu, yine Halit Bey’in düşünceleriyle verilir. Halit Bey gençliğini ülkenin gerilimli yılları içinde geçirdiğinden kendi nesli için, “*vatan vazifesi ve memleket sevgisi*” (s. 108) ile dolu olduğu gerçeğini tahmin etmekte zorlanmaz. Tahmini güç olmayan bir diğer gerçeği de yazar, “*Tahmini kolay olan sultanın bu durumun farkında olmadığıydı.*” (s. 108) diyerek belirtir. Yazar, sözleriyle Osmanlı İmparatorluğunu parçalamaya hazırlanan Avrupa karşısında âciz ve sessiz kalan saltanatı yani merkezî otoriteyi açıkça eleştirir.

Halit Bey, İmparatorluğun çöküş nedenlerini araştırırken bir başka gerçeği net bir şekilde tespit eder: “*İmparatorluğa yönelen her parçalama tertibinde ciddi bir ekonomik hedef olduğunu kavrayan kadroların yokluğu*” (s. 108). Halit Bey’in bu tespitiyle yazar, diğer romanlarında olduğu gibi burada da ekonomiyi dünyaya yön veren, ülkelere ve iktidarlara en büyük gücü sağlayan etken olarak işaret eder. Dünyadaki ekonomik gelişmeleri doğru yorumlayamayan etkili ve iş bilir kadrolarla

¹³¹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 31-34.

¹³² Turan, a.g.e., s. 28.

bunu politik stratejilere dönüştürecek bir yönetimin olmamasını da imparatorluğu çöküşe sürükleyen temel nedenlerden gösterir.

Osmanlı İmparatorluğunu dağılmaya götüren sebepleri irdelemeye devam eden yazar, milliyetçilik akımlarının Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarında bağımsızlık savaşı başlattığını, kavgayı başlatan Slav ve Ortodoks azınlıkların gittikçe güçlenen Rusya'yı koruyucu kabul etmesinin Osmanlı ile arasındaki hâkimiyet savaşını körüklediğini belirtir. Bu güç savaşı Osmanlı'yı zaafa uğratar. Ama asıl olarak çöküşü hızlandıran Sanayi Devriminin pazar arayan aç gözlülüğüdür. Bununla birlikte yazar, dünyadaki ekonomik gelişmeleri gereği gibi okuyamayan siyasî terbiyenin yokluğunu, askeri ve ordusu güçlü, devleti en güçlü devlet olarak gören zihniyetin devam etmesine bağlar. Harbiye'de yetişen Halit Bey, *“Osmanlı paşalarının Harbiye’de verdikleri eğitim bu üslubun egemenliğindeydi.”* (s. 108) diyerek gelecek nesilleri yetiştiren akademik kurumların da söz konusu gerçekleri yakalayacak anlayıştan uzak olduğunu belirtir.

Halit Bey'in kendi gözlemlerinden ve tespitlerinden yola çıkarak vardığı farkındalık, *“Dünya siyasetinde ekonominin çok büyük güç olduğunun kavrandığı konusunda kuşkuları vardı. Gittikçe pekişen duyguları iktisadî meseleleri dikkate almayan siyasetin başarıya ulaşamayacağını kavramaya başlamıştı.”* (s. 109) sözleriyle açıklanır. Yazar, bu açıklamayla Halit Bey'in vardığı sonuçlarla kendi düşüncelerini buluşturur.

“Gülistan Hanımın gidişinden kısa bir süre sonra Rus baskınları artık Batum’u çekilmez hale getirmişti. Varlıklı işbirlikçiler dışında namuslu Müslümanların Batum’da rahat yüzü görmeleri mümkün değildi.” (s. 117) geri dönüşüyle yazar, Namı Hâfiz ve Evangelismos'un İstanbul'a geliş nedenini açıklayarak anlatımını sürdürür. Namı Hâfiz, Evangelismos'u İstanbul'a gelince nikâhına alır. Evangelismos Müslüman olur, adı artık Elâ Hatundur.

Namı Hâfiz, yarım kalan eğitimini şeyhlerinin tavsiyesiyle Bahariye Mevlevîhânesinde tamamlar. Ardından Piyâlepaşa Câmîne imam olur. Böylece bu câmînin vakfiyesini üstlenen Vardacı Haslet Efendi, câmîyi yapan ustabaşı Arhavili,

Arhavili'nin yanında yetişen İmroz'dan göçmüş kabadayı Ramo, Kuzey Ospedale yetimleri Bünyamin ve dostu Mülâzım Efendi arasında gelişecek ilişkiler ağı ülkenin kaderi etrafında birleşmek üzere son şeklini alır.

Ermeni baskınında tüm ailesini kaybeden Nesibe, Feriköy'de Yemişçi evi diye bilinen geneleve düşer. Bu evin kabadayısı Tatar Emin'in yüzüne attığı bıçak yarasıyla ekmek parasından olur. Onu ölümden kurtaransa Ramo'dur. Ramo'nun bu davranışı kısa sürede isminin duyulmasına, şânının yürümesine neden olur. Piyâlepaşa Câmîne sabah namazı kılmak için giren Ramo, cemaatten kimse olmayınca Namlı Hâfızın dikkatini çeker. Namlı Hâfız, Ramo'yu evine kahvaltıya davet eder. Namlı Hâfız ve Ramo'nun tanışıklığı böyle başlar.

Harbiye'den mezun olan Halit Bey, Yıldız Sarayı Muhafız Bölüğüne tayin edilir. Halit Bey saraydaki ilk görev gününde otuz üç yıllık istibdadın mâbedi haline gelmiş Yıldız Sarayı'nda yaşanan tarihî olayları gözünde canlandırır. Bu olayların başında hayranı olduğu Mithat Paşa'nın yargılanıp öldürülmesi gelir. Halit Bey'in "*Mithat Paşa'nın macerasını*" (s. 135) değerlendirmesinde yazarın konuyla ilgili görüşleri, "*Önemli devlet ve bilim adamlarının adalet karşısında nasıl tavır değiştirdiklerinin ayıplı örneğini Mithat Paşa'nın akıbetinde görmüştü. (...) yargıçların üzerinde baskı kuran Ahmet Cevdet Paşa'nın memlekete yaptığı hizmetleri hatırladıkça böyle bir müdahaleye neden lüzum gördüğünü anlamakta zorluk çekiyordu.*" (s. 133) şeklinde kendini belli eder.

Yazar, *Üç Aliler Divanı*'nda olduğu gibi burada da Mithat Paşa'nın âdil olmayan bir muhakemeye öldürüldüğünü vurgular. Yazarın bu vurgulaması, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar uzanan süreçte yöneticilerin demokratikleşme ve modernleşme yolunda kendi basiretsizlikleri ve iktidar hırsları nedeniyle yok ettikleri değerlerin altını bir kez daha çizer.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu resmi olarak 1914 olarak kayda geçirilmiş olsa da Teşkilat, İttihat ve Terakkinin kuruluşuyla faaliyetlerine başlamıştır¹³³. Ticaret dünyasında kendisini kabul ettirmeye başlayan Nusret Şakir, teşkilat

¹³³ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 187.

tarafından maddî olanaklarından yararlanılabilecek bir vatansever olarak tespit edilir. Teşkilatla kısa sürede temas kuran genç adam, “(...) önümüzdeki günlerin zahmetle dolu olduğunu ve hazırlıklı olmasını” (s. 134) bildiren bir not alır. Bu notla birlikte teşkilatın talimatlarını uygulamaya başlar.

Nusret Şakir Bey, kendisine tarif edilen sokağı bulmak için Feriköy’e gelir. Bu sırada elini öpme bahanesiyle yanına yaklaşan bir çocuk Nusret Şakir’e aradığı yeri gizlice söyler. Nusret Şakir’in ulaştığı yer küçük bir aşçı dükkânıdır. Genç adam dükkâna girince yüzünde bıçak darbesi olan bir kadınla karşılaşır. Bu kadın hastaneden çıktıktan sonra Yemişçi evlerine dönmeyen Nesibe’dir. Nesibe, Nusret Şakir’e gizli bir kapı gösterir. Genç adamı kapıdaki geçitte karşılayan, Batum’da iken hamile bıraktığı sonra da izini kaybettiği Evangelismos yani Elâ Hatun’dur.

Yıldız Sarayı’ndan Beylerbeyi Sarayı’na Şehzade Mehmet Âbid Efendi’nin yâverliğine tayin edilen Halit Bey, Mülkiyeli arkadaşlarıyla olan bağını sürdürür. Mülkiyelilerin; “*Siyasî tarihi kahramanlık edebiyatından*” (s. 151) çıkardıklarını gören Halit Bey, olayları ekonomik açıdan yorumlayan arkadaşlarının bu bakışı yakalamasında İkinci Meşrutiyetin ilân edilmesinden sonra oluşan özgürlük ortamının etkili olduğunu düşünür.

Yeni kurulan partiler, sansürsüz yayınlanan gazete ve dergilerle hareketlenen fikir cereyanları, serbest değişim, serbest ticaret ve serbest rekabet gibi imparatorluk için yeni olan kavramları tartışma zeminine sokar. Bu zemin üzerinde Mülkiyeli arkadaşlarıyla dünyanın iktisadî meseleleri üstüne tartışan Halit Bey, “*Ülkenin iktisadî düzeninin güçlendirilmesi sağlanmadıkça imparatorluğun Afrika’da, Avrupa’da ve Ortadoğu’da egemenliğini sürdürmesi beklenmemeliydi.*” (s. 152) görüşüyle liberal ekonomik tezlerin ülkenin sorunlarına çözüm olacağı fikrine ulaşır.

Halit Bey’in bir asker olarak ülke sorunlarına ekonomik açıdan yaklaşması ve bu yaklaşımının, Ulûm-i İktisâdiyye ve İçtimâiyye dergisinde görüşlerini açıklayan başta Cavit Bey olmak üzere iddialı ekonomist İttihatçıların liberal

ekonomünün ülkede zemin kazanmasını sağlayan görüşlerine¹³⁴ dayanması Halit Bey'in sıradan Harbiye mezunu subaylardan ayrı bir kimlik kazanmasına neden olur. “Bir ülkenin kaderinde siyasî denetim sağlamanın en güvenli yolunun sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamak olduğunu İttihatçılar henüz fark etmemişlerdi.”¹³⁵ tespitini yapan Karakoyunlu, Halit Bey'i asker olmasına rağmen liberal fikirler taşıyan bir aydın olarak ülkeyi yöneten kadrolardan bir adım öne çıkarır. Yazar, Halit Bey'in şahsında liberal ekonomi tezlerinin İkinci Meşrutiyet döneminde siyasî sorunlar yaşayan Osmanlı İmparatorluğu için bir çözüm fırsatı olduğunu; fakat fırsatın, dönemin yöneticilerinin bilinç düzeyi ve olayları değerlendirişlerindeki asker zihniyeti yüzünden kaçırıldığını vurgular.

Halit Bey, düşüncelerinin haklılığını Trablusgarp Savaşı'nı hazırlayan koşulları ele alınca görür. Dönemin sadrazamı İbrahim Hakkı Paşa, Trablusgarp'ı işgal ederek sömürge haline getirmeyi amaçlayan İtalya'yı iktisadî imtiyazları genişleterek durdurmaya çalışmışsa da başarılı olamaz. İtalyanlar, 29 Eylül 1911'de Trablusgarp'a saldırır¹³⁶. Trablusgarp Savaşı bir yıl sürer ve Osmanlı İmparatorluğu savaşı kaybeder. Savaş sonunda imzalanan Uşi Antlaşması'nın tam metni Ta'nın Gazetesi'nde yayınlanır. Osmanlı kamuoyu, imparatorluğun Kuzey Afrika'da son Müslüman toprağını kaybetmesinden ötürü rahatsızdır. Bu sorun Uşi Antlaşması'na, “Oralardaki Osmanlı çıkarlarını korumak için padişah tarafından naibüssultan sâhini taşıyan bir kişi atanacaktı.”¹³⁷ maddesi konularak aşılıma çalışılır.

Trablusgarp'ın kaybedilmesi, Osmanlı İmparatorluğunun panislamizm ideolojisiyle yön verdiği politikalarını¹³⁸, Enver Paşa ve Kuşçu Eşref'in hayallerinden ibaret olduğunun bir göstergesi sayılır. Bu nedenle yazar, savaşın sonucunu tam bir “felâket” (s. 157) olarak değerlendirir. Enver Paşa'nın sultanın yani halifenin damadı olarak Libya'da halk tarafından koşulsuz benimsenmesinin hatalı politikalarda ısrar edilmesinde etken olduğunu belirten yazar, Balkan Savaşının

¹³⁴ Karakoyunlu, **Liberalizmin Türkiye Promönadı**, s. 99.

¹³⁵ A.g.e., s. 99.

¹³⁶ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, 3.b., Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 70.

¹³⁷ Turan, a.g.e., s. 34.

¹³⁸ Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 47.

patlak vermesiyle Enver Paşa'nın Trablusgarp'tan çekilmek zorunda kaldığını belirtir. Bu karar bir bakıma isabetli de olur. Nitekim bölgede örgütlenen gönüllü subaylar bir süreliğine de olsa İtalyanları durdurmayı başarır.

Yazar, Trablusgarp Savaşında verilen mücadeleyi Halit Bey'in anıları yoluyla anlatmaya başlar. Görevinin kendisini tatmin etmediğini fark eden Halit Bey, Teşkilat-ı Mahsusa'nın bizzat Enver Paşa'nın isteğiyle kendisini Trablusgarp'a gönderme teklifini kabul eder. Halit Bey'in teşkilattaki görevi halkı örgütlemek, onlara eğitim vermek ve gerilla savaşına katkıda bulunmak olarak belirlenir. Halit Bey'e bu görevi teklif eden notu ve yanındaki hediye paketini getiren Bünyamin'dir. Bünyamin'e bu görevi verense İttihat ve Terakki kurulurken Edirne Valisi olan ve cemiyetin faaliyetlerini saraydan saklayan Vardacı Haslet Efendi'dir. Bünyamin kendisine verilen görevi yerine getirir. Ve emaneti teslim ettiğini Vardacı Haslet Efendi'ye bildirir.

Halit Bey, trenle Viyana'ya doğru yola çıkar. Trenin geniş penceresinden Anadolu topraklarını seyrederken Osmanlı İmparatorluğunun “*bu geniş ve mümbit araziyi*” (s. 170) sanayi devriminin getirdiği makineleşmeden yoksun bırakarak değerlendiremediğini düşünür. Mülkiyeli arkadaşlarıyla yaptığı uzun sohbetlerde, “*Anadolu İktisadiyatı*” (s. 178) görüşüyle heyecanlanan Halit Bey, serbest ticaretin ve liberal iktisadın nimetlerinin ne kadar uzakta kaldığını fark eder. Mülkiyede öğrenciyken Mehmet Cavit Bey'in iktisat derslerine katılan Halit Bey, uzun uzun faydaları anlatılan sanayileşmenin Anadolu'ya uğramadığını görünce teorinin pratikte yer bulamamış olmasının hayal kırıklığını yaşar.

Anlatımını iki ayrı koldan yürüten yazar, kurguladığı figürlerle I. Dünya Savaşının ve Millî Mücadelenin başlamasını, Halit Bey'in anılarıyla da bu dönemin öncesini yapıtın sonunda buluşturmak üzere aktarır. Bu olay akışını kimi zaman zorlasa da konuyu tek düze bir yaşamöyküsü olma kuruluşundan sıyrır. Okuyucuyu daha dikkatli ve uyanık tutar. Kurgulanan figürlerin her birinin kendine has özelliklerinin olması ve dönemin Osmanlı toplumunun değişik tabakalarını yansıtması ayrıca ilgi çekicidir. Birbirinden kopuk pasajlar halinde yürütülen yapıtın sonunun nasıl bağlanacağı, anlatıma sürükleyicilik katan bir merak unsuru olarak öne

çıkarm. Dolayısıyla yazar zaman akışına sıradan biyografi ya da anı kitaplarında olduğu gibi kronolojik yaklaşmaz.

I. Dünya Savaşına doğru sürüklenen Osmanlı İmparatorluğu topraklarının dört bir yanındaki savaşlar, isyanlar ve buhranlar ülkeyi yangın yerine çevirir. Doğuda Ermeni baskınları halkı canından bezdirir. Teşkilat, burada da halkı örgütleyerek saldırılara karşı koymaya çalışır. Bu direnişte kullanılan silahların Batum'dan Anadolu'ya geçirilmesi gerekir. Aşçı dükkânına çağrılan Nusret Şakir'e yaşlı bir İttihatçı, bu ihtiyacı “*Nusret Bey, vatanperverliğinizi takdirle karşılarım. Size olan ihtiyacımızı fark etmiş olmanızdan çok memnun olduk. Şu anda Ermenilerin baskısıyla inleyen çok sayıda evladımız yardıma muhtaç*” (s. 179) ifadesiyle dile getirir. Bu sözlerin karşılığında Nusret Şakir yardım teklifini tereddütsüz kabul eder ve her göreve hazır olduğunu belirtir.

Viyana'ya gelen gönüllü subaylar, buradan denizaltı ile Trablusgarp'a götürülür. Denizaltı yalnız asker değil önemli miktarda silah ve altın da taşır. Bunaltıcı sığağa rağmen erler silah ve mühimmâtı karaya çıkarıp istifler ve en ufak bir bıkkınlık belirtisi göstermez. Yazar, bu durumu iman gücüyle açıklayarak yerli halk ve Osmanlı askeri arasındaki gönül ve kader birliğinin Trablusgarp Savaşında gösterilen güçlü direnişteki payına gönderme yapar.

Yerli milislerin vatan savunmasında gösterdikleri azmi; iyi eğitim ve iyi silahla başarıya dönüştürebileceğine inanan Halit Bey, Osmanlı İmparatorluğu tarafından savaşın başında yapılan cihad çağrısının Trablusgarp'ta karşılık bulduğuna karar verir. Bu idealist duygularla göreve başlamak üzere olan Halit Bey'e konulan hipertrofi hastalığı teşhisi onun cephe gerisinde görevlendirilmesine neden olur. Yeni görevi meşâyih denilen şeyh çocuklarını eğitecek bir okul kurmaktır. Hemen görevine başlayan Halit Bey, I. Dünya Savaşı boyunca da gönüllü olarak bölgede kalmaya devam eder. Bölgede bulunan Afrika Grupları Kumandanlığı, gönüllü subaylar aracılığıyla Enver Paşa'nın, “*Fizan Çölü ve Sahra dahil olmak üzere*

*Süveyş'ten Atlas Denizi'ne kadar bütün Kuzey Afrika'yı Osmanlı Devleti hudutları içine alma*¹³⁹ idealini gerçekleştirmeye çalışır.

Yazarın, “(...) böyle heveslerin hedef gibi değerlendirilip ele alındığı başlangıçta daha fark ediliyordu” (s. 205) eleştirisiyle ele aldığı bu ideal uğruna, İtalyanlardan kalma eski bir gümrük deposunu okula çeviren Halit Bey, kısa sürede bölge halkıyla ve milis kuvvetleriyle yakın ilişkiler kurar. Bu arada Enver Paşa, Alman denizaltılarıyla bölgeye personel ve silah gönderir. Yükler kayıklarla limana taşınır. Halit Bey de yükü boşaltmak üzere limanda hazır bulunur. Bu sırada Harbiye'den arkadaşı İhsan ile karşılaşır.

1934 yılında çıkan soyadı kanunuyla ‘Aksoley’ soyadını alan İhsan Bey, anılarını topladığı kitabında bu karşılaşmaya; “*Sahile yaklaştığım zaman Kuleli'den sınıf ve bölük arkadaşım İsmail Halit Beşiktaş'ı görünce pek sevindim.*”¹⁴⁰ değiniisiyle yer verir. Aksoley'in bu değiniyle belirttiği buluşma, anlatımda Halit Bey'e verilecek yeni ve önemli bir görevin habercisi olarak yer bulur. Kurguya göre İhsan Bey, kimsenin görmemesine dikkat ederek koynundan bir mektup çıkarır. Halit Bey'e uzatarak; “*Büyük kumandanın bir ricası varmış. Çok dikkatli olmanı istiyor.*” (s. 206) tembihinde bulunur.

Halit Bey'in yeni görevi, “*Trablusgarp işgali sırasında İtalyanlara karşı verdiği büyük mücadele ile tanınmış din âlimi ve büyüklerinden*”¹⁴¹ olan Seyyîd Ahmed-es-Sünûsî'nin İstanbul'a güvenli bir şekilde getirilmesini sağlamaktır. Şeyh Sünûsî'nin İstanbul'a getirilmesindeki amaç, Enver ve Talât Paşa'nın cihad ilân ederek Osmanlı'nın savaşı kazanamayacağını anlamasıyla nasihatçı bir heyetin Müslüman ülkeleri ekonomik çıkarları da öne sürerek dolaştırmaktır. Şeyh Sünûsî'nin İstanbul'a getirilmesinin Teşkilat-ı Mahsusa ve İngiliz istihbaratının çatışmasına yeni bir yön verdiğini belirten yazar, şeyhin bölgedeki nüfuzunun İstanbul'a gelişle etkisini yitirdiğini ve Yüzbaşı Lawrence'in Arap Yarımadası'nda bölünmeleri planlayan çalışmalarının bu nedenle başarıya ulaştığını öne sürer.

¹³⁹ İhsan Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuvay-i Milliye'ye*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 40.

¹⁴⁰ A.g.e., s. 40.

¹⁴¹ A.g.e., s. 41.

III. MÜTAREKE DÖNEMİ

Ülkesinin işgal edileceğini gören Bulgaristan hükümeti, ateşkes ister. “*Bulgaristan’ın böylece Bağlaşık Devletler grubundan ayrılması Birinci Dünya Savaşı’nın Anlaşma Devletleri lehine sonuçlandığının ilk kanıtı*”¹⁴² olur. Kendi topraklarını savunmak durumunda kalan Almanya da “Bağlaşık Devletler” adına savaşa son verme isteğinde bulunur. Buna göre savaş Osmanlı İmparatorluğu için de sona ermiş bulunur. Osmanlı İmparatorluğu, 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzalar ve resmen yenilgiyle sonuçlanan savaş, işgalleri de beraberinde getirir.

Osmanlı İmparatorluğu için Mütareke Dönemini başlatan bu gelişmelerin yaşandığı dönemin İstanbul’unu, “(...) ruhu ve haysiyeti en sefil seviyeye düşürülmek istenen pişkin bir kaltağa benziyordu.” (s. 226) benzetmesiyle canlandıran yazar, yalnız İstanbul’un değil tüm ülkenin içine düştüğü durumu utanç verici bulur. Halit Bey, Lâleli’deki aşevinin önündeki insan sırasını görünce açlığın, yoksulluğun ve sefâletin kol gezdiği ülkenin hâline kahrolur. Endişelerini Yakup Cemil’e aktarır. Yakup Cemil, Kuşçubaşı Eşref ve Enver Paşa’dan uzak durmasını tembihlediği Halit Bey’e kendisine danışmadan hareket etmemesini tembihler.

I. Dünya Savaşında izledikleri politikalar ve uyguladıkları stratejiler nedeniyle yenilgiye zemin hazırlayan İttihat ve Terakki önderleri, “(...) bir gece yarısı, Almanların kendilerine tahsis ettiği denizaltıyla Osmanlı sularını terk ederler.” (s. 229). Anlatım boyunca Enver Paşa’nın önce panislâmizm daha sonra pantürkizm idealini benimsemesini ülkeyi savaşa sürükleyen bir macera bir heves olarak değerlendiren yazar, Enver Paşa’nın ülkeyi terk edişinin de halkı kaderiyle baş başa bırakıp kaçmak değil; savunduğu davayı ispatlamak çabasının sonucu olarak sunulduğunu; “*Umûm İslâm âleminin ihtilâli için Kafkasya’ya oradan da Moskova’ya giderek İslâm’ın yüceltilmesi için çalışacağı söylendi. Enver ve*

¹⁴² Turan, a.g.e., s. 65.

arkadaşları vaziyeti kurtarmış; macerasına ulvî bir hürriyet vermişti.” (s. 230) sözleriyle ifade eder.

13 Kasım 1918’de işgal edilen İstanbul’un sokaklarındaki hava marşlar yoluyla anlatılır. Fransız, İngiliz ve İtalyan bandoları dört bir yanda çan sesleriyle birleşip inler. Amaç, Türk halkının üzerinde psikolojik baskı kurmaktır. Çocukluğu marşlar içinde geçmiş Halit Bey de bu durumdan payını alır. Bir zamanlar göğsünü kabartan marş dinleme zevki artık açık bir işkenceye dönüşür. Her vatansever gibi Halit Bey de yılgınlık içindedir ve nefret doludur. Marşlar bu duygularını daha da körükler.

Ülkeyi içine düştüğü çıkmazdan kurtarmak için birbirinden habersiz dağınık şekilde çaba sarf eden roman kişileri, İstanbul’un işgalinden sonra aynı amaç etrafında toplanmaya başlar. Bu toplanmanın ilk adımı taze aşure kokusuna dayanamayarak küçük aşçı dükkânına giren Vardacı Haslet Efendi ile atılır. Vardacı Haslet Efendi’yi, Elâ Hatun karşılar. Savaş boyunca teşkilatın merkezine dönüşen aşçı dükkânında yabancı gören Namlı Hâfız huzursuz olur.

Dikkatli bakınca bu yabancıнын, imamı olduğu câminin vakfiyesini üstlenen Vardacı Haslet Efendi olduğu anlaşılır. Namlı Hâfızın insanlara karşı gösterdiği bu tedirgin titizlik teşkilatın yapılan son toplantısında alınan kararın öneminden kaynaklanır. Teşkilat-ı Mahsusa, başlayan işgallere karşı Anadolu’daki direniş hareketine Halit Bey’in yürüteceği bir organizasyonla maddî destek sağlamaya karar verir.

15 Mayıs 1919’da Yunan ordusu İzmir’i işgal eder. Bu haber ülkede bomba etkisi yapar. 1918’de bir örgüt haline gelen Türk Ocağı’nın faaliyetleri mütarekeden sonra, “*gittikçe daha siyasal bir nitelik*”¹⁴³ kazanır. Yunanistan’ın tek başına İzmir’i işgal edecek güce sahip olmadığı bilinen bir gerçektir. İşgalin arkasında büyük güçlerin olduğu kısa sürede açığa çıkar. Bu duruma sessiz kalmamak için Türk Ocağı büyük bir protesto mitingi düzenlemeye hazırlanır. Yazar, İzmir’in işgal edildiği gün şehirdeki durumu, “*İzmir’in düştüğü gün yalnız Rumlar değil Ermeniler, Museviler*

¹⁴³ Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 122.

de sevinci içindeydiler. Azınlıklar ile yabancılar arasında oluşan bu ittifaka katılarak kendilerine nimet dağıtılacağını bekleyen bazı yerli halk bu çılgın sevincin içine girmek istiyordu.” (s. 244) sözleriyle sergiler.

Salkım Hanımın Taneleri, Güz Sancısı yapıtlarında doğrudan; *Yorgun Mayıs Kısrakları*'nda ise dolaylı olarak azınlıklar konusuna değinen yazar, söz konusu yapıtlarında azınlıkları, bu ülkenin bütünlüğünü tamamlayan, Türk ve Müslüman kültürüne eklenmiş, hatta kültür, sanat, ticaret gibi toplumsal hayata yön veren alanların Türkiye'deki temelini atmış bir etmen olarak ele alır. Karakoyunlu, azınlıkların açıktan ya da el altından çeşitli kanunlar ya da baskılarla yıldırılıp dışlandığını siyasî otoritenin kişilerin özgürce ve güven içinde yaşamasını sağlamak yerine toplumun iç barışını sakatladığını savunur. Buna karşılık *Çiçekli Mumlar Sokağı*'nda yerli azınlıklardan işgal günlerinde etkin ve “*gizli vatan haini*” (s. 243) diye söz etmesi bir çelişkiyi değil yapıtın anılardan yola çıkılarak oluşturulmuş yarı biyografi olduğu göz önünde bulundurulursa dönemin toplumsal koşullarını yansıtır. Aynı zamanda bu yaklaşım toprakları işgal edilen bir vatandaşın, yüzyıllardır barış içinde yaşamasını sağladığı etnik unsurların işgallerle birlikte takındığı tavırların eleştirel duyarlılığını taşır.

Miting düzenlendikten sonraki sabah Halit Bey'e teşkilattan Bünyamin aracılığıyla yeni bir haber gönderilir. Halit Bey, Bünyamin'in kabadayı görünüşünden ve kıyafetinden şüphelenir. Dolayısıyla getirdiği; “*İşin Sütlüce'de bitmesi gerekiyormuş.*” (s. 246) haberini anlamazdan gelir. Bünyamin durumu anlayınca kendinden emin tavrı ve haberi kimin gönderdiği konusundaki açıklamalarıyla Halit Bey'i ikna eder. Bünyamin bu haberi verirken aşçı dükkânına Nusret Şakir'in tekneleriyle Batum'dan getirilen silah ve mühimmât taşınır.

Gülistan Hanım'ın başını çektiği mahalleli kadınlar ve genç kızlar Fatih Meydanı'ndaki mitinge katılmış, şimdi de yarımı beklemektedir. Fatih Meydanı'nda dağıtılan beyannameyi evin en itibarlı duvarına asan Gülistan Hanım, “*Halide Edip Hanım'ın Sultanahmet konuşması için dikilitaşın yanında evlathık kızlarıyla birlikte*” (s. 255) yerini almayı plânlar. İstanbul'da halk tepkisini gösterirken teşkilat Anadolu'daki hareketler konusunda gizli ve sevindirici bilgiler taşımaya devam eder.

Haberler değerlendirildiğinde varılan sonuç açıktır: İstanbul’da oturup bekleyerek bir şey yapmak mümkün değildir. Bir yol bulunup Anadolu’daki hareketin içine girilmelidir.

Ekim 1918’de Teşkilat-ı Mahsusa resmen dağıtılır. Ancak sonrasında İttihat ve Terakki üyeleri, Karakol Cemiyeti adı altında işgallere karşı koymak için yeniden örgütlenir. Halit Bey ve çevresi aracılığıyla anlatılan Karakol Cemiyeti, Anadolu’ya silah ve adam gönderme faaliyetlerini yürütür¹⁴⁴. Teşkilatın yerel örgütlenmesinde Beşiktaş- Feriköy hattının sorunluluğunu üstlendiği anlaşılan Halit Bey’in Vardacı Haslet Efendi, Namlı Hâfız, Bünyamin, Nusret Şakir aracılığıyla yürüttüğü çalışmalar Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetleri genellemesi altında okuyucuya sunulur. Bu durum, İttihat ve Terakkinin resmen olmasa da halk arasında etkinliğini sürdüren gücüyle Millî Mücadeledeki ulusal direnişin maddî ve manevî zeminini hazırladığı görüşüne dikkat çeker.

Yazarın söz konusu yaklaşımı *Üç Aliler Divanı* adlı romanında da Doktor Nazım, Cavit Bey, Kara Kemal gibi İttihat ve Terakki liderleri yoluyla sergilediği anımsanırsa vurgunun aynı noktaya çekildiği görülür. Bu nokta Millî Mücadelenin yalnız Cumhuriyet kadrolarına mâl edilemeyeceği mücadelenin bir ön hazırlığı, temeli olduğu gerçeğidir. Bu altyapıyı geliştiren ve sivil toplumu örgütleyen gücün de resmî tarihin çoğu zaman ülkeyi savaşa sürükleyerek çıkmaza soktuğu yargısıyla karşı cepheye ittiği İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğu görüşünün altı yeniden çizilir.

Piyâlepaşa Câmîni yapan Arhavili kalfa caminin tüm mahzen ve dehlizlerini Namlı Hâfıza gösterir. “Çok değişik yerlerden gelen silahlar” (s. 256) buralara itinayla saklanır. Namlı Hâfız ne olursa olsun bu emanetleri zamanında yetiştirmenin telaşı içindedir. Silahları yerine ulaştıracak vasıtaları sağlayacak Nusret Şakir ile son ayrıntıları konuşmaya gider. Namlı Hâfız, Havza’da bulunan Mustafa Kemal Paşa’nın ve halkın çok acil silah ve para gereksinimi içinde olduğunu bilir. Namlı Hâfız kapıda Seniha Saffet karşılar. Namlı Hâfız, genç kadını görür görmez tanır. Seniha Saffet, Boğos Ağa öldükten sonra annesiyle Tiflis’e göçen Erguvan’dan başkası değildir.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 129-133.

Seniha Saffet birtakım iğneleyici sözlerle çabalarının boşa olduğunu belirtir. Bu sözler, Seniha Saffet ile ilişkisini ilerletmiş Nusret Şakir'i Namlı Hâfız'ın gözünde şüpheli duruma düşürür. Nusret Şakir, genç kadının odadan çıkmasını ister. Namlı Hâfız ile baş başa kalınca sevkîyatla ilgili çok önemli ve gizli bilgiler paylaşır. Namlı Hâfız, Nusret Şakir'e güven duyar. Namlı Hâfız ve Nusret Şakir, Vali Bey diye söz ettikleri Vardacı Haslet Efendi'nin topladığı para ve kendilerindeki paralarla silahları Sütlüce'den teknelerle göndermek üzere sözleşirler.

Sevkîyat günü geldiğinde Vardacı Haslet Efendi, esnafın kendi arasında topladığı para paketini teslim alarak Sütlüce'ye doğru gider. Nusret Şakir, Galata'da teknelerini hazırlamış gelecek emri bekler. Aynı anda Namlı Hâfız, aşçı dükkânında Elâ Hatun'un turşu kurduğu küplerin arasına sakladığı paraları arar. Fakat paralar yerinde yoktur. Namlı Hâfız çılgına döner. Aylardır toplanan ve altına çevrilen paraları alan Nesibe'dir.

Ramo, kabadayılığını yaptığı Yemişçi evinin kızlarından biriyle birlikte olan Vardacı Haslet Efendi'nin kıza gece boyunca anlattıklarını bir de bol bahşiş bıraktığını duyunca Vardacı Haslet Efendi'nin saray hafiyesi olduğunu sanar. Vardacı Haslet Efendi'nin peşine düşer. Takip sonunda Vardacı Haslet Efendi'yi teslimatı yapmaya giderken bıçaklar. Kuşağındaki para keselerini beline bağlayıp yoluna devam eder. Bu sırada Nesibe ile karşılaşır. Nesibe ona sarılmak ister. Fakat Ramo, kendisini takip eden Bünyamin'i fark ettiği için kadını iter ve düşen Nesibe'nin beline bağladığı para dolu kese görünür. Ramo bu keseyi de kapar. Bünyamin de aynı anda Ramo'yu kurşunlar. Bünyam, emaneti alıp Namlı Hâfız ve Nusret Şakir'in beklediği iskeleye ulaştırmayı başarır.

Millî Mücadele için hayati önem taşıyan para ve altınların Kuzey Ospedala'da bir fahişenin oğlu olarak doğmuş asıl adı Benjamin olan Bünyamin tarafından yerine ulaştırılması önemlidir. Bu önem, kökünü liberalizmden alan bir ülkeyi vatan yapan bilincin, din ve köken farkının üstünde ortak kader ve kültür anlayışı içinde yoğrulduğu düşüncesini göstermesinden kaynaklanır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YORGUN MAYIS KISRAKLARI

I. İSTİBDAT'TAN MİLLÎ MÜCADELEYE

I. I. Adnan Menderes'in Çocukluk ve Gençlik Yılları

II. Abdülhamit; çevresinde sivrilen, orduya malzeme temin eden namlı ve nüfuzlu toprak sahiplerini paşalık ünvanıyla taltîf eder. Amacı, kurduğu düzeni eski âyânın ve azılı eşrâfın karşısında idâreye sâdik kişiler yoluyla korumaktır. Halktan gelen, idârenin yarattığı, kullandığı ve karşılığında kolladığı bu paşalardan biri de Tireli Hacı Ali Paşadır. “Azılı eşkıya karşısında padişahın haklarını korumanın bedelini halktan en yüksek şekilde tahsil eden”¹⁴⁵ Paşa, kısa sürede servetini büyütür.

Tireli Hacı Ali Paşa, Rum eşkıyalarının kurduğu pusuya düşer ve ölür. Tireli Hacı Ali Paşa, 1 Ocak 1945'te büyük toprak sahiplerinin siyasî ve mülkî hâkimiyetini kırmak için TBMM'ye getirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na¹⁴⁶ şiddetle muhalefet ederek Türkiye'nin siyasî yaşamında yeni bir dönemi başlatan Ali Adnan Menderes'in anne tarafından dedesidir.

Tevhîde Hanım, Tireli Hacı Ali Paşa'nın küçük kızıdır. Kâtipzâde Ethem Efendi ile evlidir. Babasının ölüm haberini alınca kayınvalidesi Fitnat Hanım'a, “Babamı vurmuşlar, yüreğimin yangınını anlatamam. Ama telaş içinde hakkımın kaybolmasına da müsaade etmem. Bana yardım et!” (s. 20) yakarışında bulunur. Güçlü karakteri ve kendinden emin tavırlarıyla Ali Adnan'ın yetişmesinde de emeği geçen Fitnat Hanım duruma el koyar. Sonrasında Tevhîde Hanım'a Çakırbeyli Çiftliği, makul miktarda nakit para ve Aydın'da bir ev miras olarak düşer.

Önce Melike, daha sonra Ali Adnan, miras düşen Aydın'daki bu evde dünyaya gelir. Aile bir süre sonra da İzmir'e yerleşir. Anne Tevhîde Hanım, verem hastasıdır. Ali Adnan hayatı boyunca üzüntüsünü çekeceği acıların ilkinin annesini

¹⁴⁵ Yılmaz Karakoyunlu, **Yorgun Mayıs Kısrakları**, 13.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s. 19. Bu bölümde romandan yapılacak tüm alıntılar bu basıma aittir.

¹⁴⁶ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 24.

kaybedince yaşar. Sonra peş peşe hem babasını hem de kız kardeşi Melike'yi toprağa verir. "(...)gayet akıllı ve tedbirli"¹⁴⁷ bir kadın olan babaannesiyile baş başa kalır.

Öğrenimini önce İttihat ve Terakki İdadisinde sonra Amerikan Kolejinde sürdüren Ali Adnan Efendi, I. Dünya Savaşının başlamasıyla okulunu bırakmak zorunda kalır. Mütareke sonrasında İzmir'in işgal edileceği söylentileri yayılınca Çakırbeyli Çiftliği'ne dönmeye karar verir. Hayattaki tek dayanağı Fitnat Hanım'ı kaybetmiş olmanın acısını yaşayan Ali Adnan Efendi'nin çocukluğundan beri kendisini bırakmayan yalnızlık duygusu iç dünyasında derin iz bırakır. Bu duygunun onu nasıl etkilediğini evin genç hizmetlisi Ayşe'ye, "*Bu yaşlarda ömrümün bütün değerleri tükendi. Bunu kimsenin anlaması mümkün değil!*" (s. 54) iç döküşüyle anlatır.

Yunan ordusu 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal eder. İşgal kuvvetlerine ilk ateşi açan Hasan Tahsin orada öldürülür. "*Fakat Yunan askeri onu orada öldürmekle kalmaz. Her türlü disiplini bir yana atarak İzmir'in Müslüman mahallelerine dalar ve iki gün süreyle her çeşit rezaleti yapar.*"¹⁴⁸ Yunan askerinin bu tavrından cesaret alan gayrimüslim vatandaşlar taşkın ve tahrik edici davranışlar sergiler. Bu ortamı, "*Küçük Câmi müezzini şerefeye çıkarken bir el silahı göğsüne dayadı: 'Önce kasap havası oyna sonra ikindiye okursun'...Mahallenin sergerde Rum kopillerinden biri işgalin getirdiği cesaret ve fırsat içinde camiinin imamını, hayrat hademesini ve müezzini kendince aşağılıyordu.*" (s. 62) sözleriyle anlatan yazar, işgal altındaki İzmir'in genel durumunu ortaya koyar

Yaşananlara seyirci kalmayan halk İstanbul'da geniş halk kitlelerine ulaşmayı hedefleyen mitinglerle örgütlenmeye başlar. Örgütlenmenin İzmir ayağını yürüten Teâli-i Nisvân Cemiyeti'nin kurucusu, Evliyâ Bey'in küçük kızı Nâciye Hanım, Halide Edip tarafından acele İstanbul'a çağrılır. Nâciye Hanım'ın iki kızı vardır: Güzin ve Berin. Berin, Ali Adnan Bey'in Millî Mücadeleden sonra yuva kurmak için talip olacağı çocukluk arkadaşıdır.

¹⁴⁷ Erdal Şen, **Başbakan Adnan Menderes'in Hayatı: Bir Yiğit Vardı**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s. 22.

¹⁴⁸ Sina Akşin, "İzmir'in İşgali" **Türkiye Tarihi, Cilt 4: Çağdaş Türkiye**, haz. Sina Akşin, 7.b., İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 73.

İzmir’de bu gelişmeler yaşanırken İtalyanların işgal alanı içinde kalan Çakırbeyli Çiftliği’nde Adnan Bey, İbrahim Ethem Bey ve topçu üsteğmeni Selâmi çiftlik sınırları içinde kalan toprakları korumak için Ay-Yıldız Çetesini kurar. Çete, Kuvây-i Milliye birliklerinden Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe ile işbirliği yapar. Ay-Yıldız Çetesi ile başlayan bu direniş hareketi Adnan Bey için bir dönüm noktası olarak ele alınır. Çakırbeyli Çiftliği’ni savunurken adını duyuran ve dededen kalan topraklarına sahip çıkarak köylülerin can ve mal güvenliğini sağlayan Adnan Bey, çiftlikte ve tüm Aydın çevresinde konumunu ve gücünü ispatlar.

Bu ispat, Adnan Bey’in toprak ve mülkiyet hakkındaki düşüncelerini olgunlaştıran bir etken olarak sunulur. Aydın Valisi Taşyürek Osman’ın yapılacak bir baskın için Adnan Bey’in topraklarını korumak için hazırlıklı olmasını istemesi, “*Sırf Ali Paşa’nın torunu olmak bu kadar çok insana istediği gibi emretme hakkını verebilir miydi? Geldiği günden beri bu ilişkiyi dikkatle izlemiş ve mutlak bir itaat gerekçesi bulabilecek hiçbir şey görememişti.*” (s. 82) sorgulamalarını da beraberinde getirir. Adnan Bey’in aylardır zihnini meşgul eden bu soru Aydın Valisi’nin uyarısıyla cevabını bulur. Dostu Ethem Bey’e, “*Topraklarımı köylüye dağıtacağım. Toprağa sahip olan artık bilecektir ki vatan toprağı kendi malıdır. Vatan toprağını savunmak kendini savunmaktır.*” (s. 83) diyerek bulduğu cevabı açıklar.

Liberalizmin felsefi temellerini; “*İnsanın doğuştan getirdiği en önemli dokunulmazlık hakkı ‘Mülkiyet Hakkı’dır. Bu hak hiçbir şekilde ihlal edilemez.*”¹⁴⁹ sözleriyle açıklayan Karakoyunlu, Adnan Menderes’in siyasî görüşlerinin Millî Mücadele sırasında şekillendiğini gösterir. Menderes’in köylülerin vatanı savunurken aslında mülkiyet haklarını korumalarını sağlayan bu düşüncesi, “*Devleti her şeyin üstünde tutan ve milleti bu büyük kavrama hizmet için kapı önünde ‘kul’ gören*”¹⁵⁰ anlayışına karşılık liberalizmin “*Devlet, millet için vardır.*”¹⁵¹ görüşünü yansıtır.

¹⁴⁹ Karakoyunlu, **Liberalizmin Türkiye Promönadı**, s. 25.

¹⁵⁰ A.g.e., s. 20.

¹⁵¹ A.g.e., s. 21.

II. CUMHURİYET DÖNEMİ

II. I. Mustafa Kemal Paşa'ya Suikast

Millî Mücadele döneminde topraklarını başarıyla savunan Adnan Bey, mücadeleden sonra tüm gücünü toprağa ve üretime verir. Çiftliğe döndüğü ilk günlerde çelimsiz ve hastalıklı haline bakarak; *“Sen o koltuğa oturacaksın. Silahı belinden çıkarıp masanın üstüne koyacaksın. Namlu tam karşında oturmanı hedef alacak. Bu köyde herkes tetiğin çabuk düştüğünü bilir.”* (s. 101) diyerek kendisine uyarılarda bulunan Kahyâ Memişoğlu'nun ders verdiği Adnan Bey, ağalık istidâdını ispatlar. Aydın eşrafında da saygın bir yer edinir.

Silahlı mücadelenin zaferle sonuçlandığı ve genç Cumhuriyetin temellerinin atıldığı bu dönemde gündemi meşgul eden en önemli gelişme Gazi'ye suikast düzenledikleri iddiasıyla İttihatçıların idam edilmesidir. Şehir Kulübünde idam haberini bekleyenler arasında bulunan Adnan Bey, konuyla ilgili olarak halkın ne düşündüğünü merak eder. Kendisine yer verme nezaketi gösteren Çineli imama halkın bu işe ne dediğini soran Adnan Bey'e imam, *“Hayat bu Çakırbeylim! Anadolu duygusunu, düşüncesini hemen belli etmez. Bekletip, sindirmeye meraklıdır.”* (s. 148) cevabını verir.

İdam haberini bir müjde edâsıyla duyuran polis memuruna tepki gösteren Çineli imamın tavrından memnun olan Adnan Bey, *“Dört vatan evladının yağlı ipte sallandırılışını Cumhuriyet'in bekası gibi gören”* (s. 149) mahkemeden utanır. Sohbeti koyulaştırdığı Çineli imama, *“Hiçbir şey artık gözümü korkutmuyor...Siyasette yol bazen ölüme kadar uzanır...”* (s. 150) yorumunu yapar. Adnan Bey bu yorumla siyasetin tabiatını kavramış bir kararlılıkta gösterilir.

Gazi'ye yönelik suikast girişiminin değerlendirilmesi üzerine kurgulanan bu sohbette Adnan Bey'in siyasî görüşlerini temellendiren bir başka zemin ortaya konur. Demokrat Parti'nin, Tek Parti yönetimine karşı geliştireceği siyasî mücadelesinin lideri olan Adnan Menderes'in demokrat ve özgürlükçü söylemi İttihat ve Terakki

liderlerinin asılması üzerine vardığı; “*Cebeci Hapishanesi’nin önünde adetâ bir hiddet teşhiri gibi gerçekleştirilen infaz, Adnan Bey’in beklediği Cumhuriyet bekâsı olamazdı.*” (s. 151) sonucuyla belirgin hale getirilir.

Düşüncelerini birilerine haykırma ihtiyacı duyan Adnan Bey, idam haberini sevinçle haykıran polisi tersleyen Çineli imamın tam tersi konuşmalar yaptığını işitir. Akşam imamla karşılaştığında onu görmezden gelir. Bunun üzerine imam, “*Ben ayakta kalmak için adamına göre iltifat etmek zorundayım*” (s. 153) savunmasını yapar. İmamın bu tavrı, halkın samimi duygularını siyasî otoriteden çekindiği için gösteremediğini vurgulayan bir itiraftır. Adnan Bey ile yeniden sohbe koyulan imam, ona gelecek günlerde savunacağı siyasî görüşler adına uyarılarda bulunur: “*Sende her şeyi tarihin imbiğinde damıtma merakı var. Bu İttihatçıların üslubu. Cumhuriyet bu üsluba itibar etmez. Etseydi bugünlere gelmezdik.*” (s. 154)

Çineli imam üzerinden söylenen bu sözler, öğreniminin bir bölümünü İttihat ve Terakki İdâdisinde sürdüren Adnan Menderes’i zihniyet açısından İttihat ve Terakkinin siyasî ve tarihî geleneğinin devamı olarak yansıtır. İmamın tahlilleri aynı zamanda genç Cumhuriyet’in olanları sorgulama değil; kabullenme üzerine kurulu devletçi bir siyasî anlayışa sahip olduğunu imâ eder. Kendisi de cemaatine bu anlayışı telkin ederek halk ve yönetim arasında uzlaşma sağlamaya çalışır. İmamın böyle bir görev üstlendiğini açıklaması Cumhuriyet’in ilk yıllarında merkezî otoritenin, geniş halk yığınlarının üstündeki etkisini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Adnan Bey, halk ve yönetim arasındaki fikir çatışmasından rahatsızlık duyar. Bu rahatsızlık Adnan Bey’in siyasî görüşlerini olgunlaştıran, “*Bir fikir serbest bir zeminde söylenebilirse fikirdir. Zemin sağlam ve dürüst değilse her fikrin suça dönüştürülmesi zor olmaz. Yaranmaya meraklı bir kadronun mevcûdiyeti her fikri suç sayabileceği gibi yüceltip göklere de çıkarabilir.*” (s. 155) muhakemesini beraberinde getirir.

Çineli imam, Cumhuriyet’in muhalif seslere tahammül edememesini, “*Cumhuriyet çok kişiyi astı. İttihatçıları astı. Çerkez’i astı. Kuvâyîcilerden bile astı.*”

Gazi'nin silah arkadaşlarını astı. Sarıklı yobazları astı. Şeriâtçıları astı. Nakşîleri astı. Ama dikkat et bir tek sosyalistleri asmadı. Bu bir tesadüf olamaz." (s. 156) dikkatiyle açıklar ve cezalandırılan tüm muhaliflerin ortak yönünü, "*irticâ zihniyetinin hortlaması*" (s. 157) olarak gösterir. Çineli imam Cumhuriyet'in dini siyasete alet ederek var olma gerekçesi taşıyan her ihtimali ortadan kaldırmaya kararlı olduğunu gösteren bu açıklaması, muhalif siyasî bir görüşün yaşama şansının neye bağlı olduğunu ipucunu sunar. Adnan Bey, böylece ilk siyasî dersini Çineli imamın halkın nabzını yoklayan ve bunu siyasî gelişmelerle bağdaştıran görüşlerinden alır.

II. II. Serbest Fırka ve Demokrasi Deneyimi

"(...)Gerek Cumhuriyet'in ilanından itibaren hızla gelişen Kemalist devrimlerin yarattığı halk katındaki tepkiler gerek bu tepkiyi bastırmak için kullanılan baskı mekanizmaları ve gerekse hükümetin ekonomik ve sosyal alanda somut başarılar sağlayamaması ülkede geniş bir hoşnutsuzluğun"¹⁵² yayılmasına neden olur. Ülkenin içinde bulunduğu durum, yığınlar arasında kendiliğinden bir muhalefet geliştirir. Mustafa Kemal Paşa bu muhalefeti güdümlü bir kontrol altına alarak bir kez daha çok partili sistemi deneme girişiminde bulunur. 12 Ağustos 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası bu denemenin ürünüdür¹⁵³.

Serbest Fırka lideri Ali Fethi Bey, Paris Büyükelçiliği sırasında yeni düşünce ve siyaset akımlarını yakından takip eder. İzmir'de düzenlediği mitingde hükümetin devletçi ekonomilerine karşılık "*âdil bir vergi sistemini, köylüye ucuz krediyi, özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin teşvikini*"¹⁵⁴ savunur. Mitingi izleyenler arasında bulunan Adnan Bey, Ali Fethi Bey'in görüşlerinin çoğunu paylaşa da halkın içinden gelmemiş ekonomik sıkıntıların ortasından geçmemiş muhalefet liderinin görüşlerini "*yeşereceği bereketli bahçeyi*" (s. 183) meydana getirecek güçte bulmaz.

¹⁵² Cemil Koçak, "Yapay ve Güdümlü Bir Demokrasi Deneyi: Serbest Cumhuriyet Fırkası" **Türkiye Tarihi, Cilt 4: Çağdaş Türkiye**, haz. Sina Akşin, 7.b., İstanbul, Cem Yayınevi, 2002, s. 147.

¹⁵³ A.g.e., s. 148.

¹⁵⁴ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Doğan Yayınları, Ankara, Mart 1971, s. 208.

Adnan Bey'in mitingle ilgili izlenimlerini içeren bu satırlar onun gelecekte üstleneceği siyasî kimliğe Cumhuriyet'in halktan gelerek seçilmiş ilk başbakanı olması nedeniyle önemli göndermeler taşır. Buna göre, Ali Fethi Bey merkezden atanan bir muhalefet figürüdür. Adnan Menderes'in, Cumhuriyet'in tek parti yönetimini kıran gücüyle halkın ve sorunların içinden gelmiş olmasına bağlanır.

Adnan Bey, tüm bunlara rağmen “*Serbest Fırka'nın il başkanlığını resmen*”¹⁵⁵ üstlenir. Teşkilatıyla yaptığı ilk toplantıda Gazi'nin muhalefete bizzat destek olacağını açıklar. Bu açıklama üzerine gerilerden, “*Olmayacak işler peşindesin Çakırbeylim.*” (s. 175) sesi yükselir. Sesin sahibi Müyesser adındaki genç bir kadındır. Bölgede sevilen, sayılan ve sözü geçen bir kişilik olarak kurgulanan Müyesser, “İştirâkiyun*” felsefesine gönülden bağlıdır. Toplantı bitiminde Adnan Bey bu gözü pek kadına teşkilata katılmasını teklif eder. Müyesser, aralarındaki görüş farkını öne sürerek teklifi kabul etmez.

Müyesser'i ikna etmeye çalışan Adnan Bey ile aralarında gelişen diyalog, muhalif hareketler üzerine yapılan bir değerlendirmeye dönüşür. Israrlarını sürdüren Adnan Bey'e Müyesser, Gazi'nin destekleriyle oluşan muhalif hareketlerin ömrünün kısa sürdüğünü, aynı sonun Serbest Fırkayı da beklediğini açıkça söyler. Müyesser, halktan doğmayan bir muhalefetin işlevini yerine getiremeyeceğini vurgular. Bunun üzerine Adnan Bey, “*Serbest Fırka'yı kuranlar Cumhuriyet'in sâdik ve gayretli evlatlarıdır. Hepsi memleketin en iyi mekteplerinde yetişmiştir.*” (s. 191) açıklamasını yapar.

Çineli imamdan sonra halkın farklı bir tabakasını temsil eden Müyesser'den gelen “*Memlekete yön verecek siyasetin ahlâkı, hukuk ve mülkiye mekteplerinin tadrîsâtından değil halkın arasından alınır.*” (s. 191) cevabı Adnan Bey'in “*zihnine bir şarapnel*” (s. 191) saplar. Adnan Menderes'in siyasî kimliğini ve düşüncelerini tabandan aldığı işaretleri doğru yorumlayıp isabetli sonuçlar çıkarmasına bağlayan kurgularla Demokrat Parti'nin doğduğu düşünsel temelleri açıklayan yazar, bu temelleri Adnan Bey'in zihninde yankılanan; “*Adnan Bey*

¹⁵⁵ Şen, a.g.e., s. 61.

* Komünizm

kendine söz verdi. Bu sözü unutmuyacak ve bir gün mutlaka iradesini halktan alacağı bir siyasetin içinde olacaktı.” (s. 193) sözleriyle somutlar.

Serbest Fırkanın İzmir ve Manisa mitinglerine halk büyük ilgi gösterir. *“Fethi Bey’in İzmir seyahati partinin sadece siyasal rakip değil, fakat yakın zamanda bir siyasal seçenek olacağını gösteren önemli bir kanıt”*¹⁵⁶ sayılır. Yaklaşan belediye seçimlerinden beklenen sonuçlar, Serbest Fırkanın ilk genel seçimde iktidara tâlip olabilecek bir seçeneğe dönüşeceğini işaretlerini verir. Ali Fethi Bey Gümüşhane milletvekili olarak TBMM’ye girer. İsmet Paşa, başvekilliğinin tehlikede olduğunu anlar ve istifa mektubunu sunar. Gazi istifayı kabul eder ve yeni hükümeti kurması için tekrar İsmet Paşa’yı görevlendirir. Yazar durumu *“Gazi Hazretleri belli ki İsmet Paşa’ya bir çözüm üretmek istiyordu.”* (s. 199) diyerek yorumlar. İsmet Paşa’nın siyasetteki tekeli kırma isteyen Gazi için, *“Tek parti başvekilliği kolaydır. Serbest Fırka seçimlere girecek ve demokrasi tecrübesi kazanacaktır. Kendini bundan sonra bu üslupta siyasete hazırla Paşa.”* (s. 199) uyarısını kurgular.

Serbest Fırkanın hızla yurdun her köşesine yayılması ve itibar görmesi üzerine halk sokakta taşkınlıklara başlar. Cumhuriyet Halk Fırkasının binası taşlanır. Ali Fethi Bey, muhalefetinin şiddetini arttırmakla birlikte TBMM’de ateşli tartışmalar yaşanır. İktidar ile muhalefet arasındaki gerilimin doruğa çıktığı bu noktada İsmet Paşa, Serbest Fırkanın sonunu hazırlayan en etkin unsur olarak öne çıkarılır.

İsmet Paşa, Serbest Fırkanın önlenemez yükselişi karşısında liderlik karizmasının sona ermesinden kuşku duyar. Gergin ortamı fırsat bilerek Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede, *“Çocuğum dediğiniz eserinize bigâne kalışınızı anlamakta güçlük çekiyorum. Şefkat ve şiddet artık tasniflerini karıştırmış gibi...”* (s. 206) sözleriyle gerekli tedbirin alınmasını talep eder.

Gazi, İsmet Paşa’nın uyarılarını dikkate alır. Cumhuriyet Halk Fırkası binasının taşlanması üzerine Cumhuriyet gazetesinde bir açıklama yapar. Bu açıklamada, *“Serbest Fırka ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasında tarafsız olmadığını*

¹⁵⁶ Koçak, a.g.m., s. 148.

sadece Cumhuriyet Halk Fırkası'nı desteklediğini açıkça" (s. 207) ifade eder. Bu sancılı sürecin sonunda Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduktan üç ay sonra, 17 Kasım 1930'da kapatılır.¹⁵⁷

Cumhuriyetin ikinci demokrasi deneyiminin de istenilen sonucu vermemesini yazar, Müyesser'in düşüncelerini kullanarak "*Düne kadar yeni bir siyaset heyecanı ve güveni veren bu hareketin böyle çok kısa bir süre sonra kapatılması, Cumhuriyet'in siyasî planlamasında büyük eksiklik ve şahsîlik olduğunu gösteriyordu. Belli ki Cumhuriyet'in demokrasi için gösterebileceği bir tahammül seviyesi teşekkül etmemiştir.*" (s. 208) şeklinde değerlendirir.

Partinin kapatılma kararının çok yanlış olduğunu düşünen Adnan Bey, Serbest Fırkaya haksızlık edildiğini her fırsatta dile getirir. Partinin tabelasının indirilmesine izin vermez. Kapatma kararı üzerine Cumhuriyet Halk Fırkasının Aydın mebusu Reşit Galip'i arar. Reşit Galip Bey, "(...) *sanki sıradan bir siyaset perdesi kapatılıyormuş gibi bigâne*" (s. 210) Adnan Bey'i birkaç cümleyle geçiştirir. Adnan Bey bunu fark eder ve "*Cumhuriyet'in daha olgun bir yaşında demokrasiyi bir kez daha deneyeceğimizden kimsenin şüphesi olmamalıdır.*" cevabıyla bundan sonraki adımlarının ne olacağını açıklar. Adnan Bey'in bu tavrı kendisini, "*genç, ağırbaşlı, bildiğini söyleyen, ciddi ve şahsiyetli*"¹⁵⁸ sıfatlarıyla tanımlayan Celâl Bayar'ı doğrular niteliktedir.

II. III. Gazi ile Görüşme

Adnan Bey, Serbest Fırka çalışmaları sırasında liberal ekonomiyi yaymak ve vatandaşları bu anlayışa alıştırmak için Cumhuriyet Halk Fırkasının devletçi ekonomisini ağır bir dille eleştirir. Çakırbeyli'ye dönmüş olan Adnan Bey, Serbest Fırka için gösterdiği gayreti Cumhuriyet Halk Fırkası adına değerlendirmek isteyenlerin baskısı ve valinin araya girmesi ile ikna edilir. Cumhuriyet Halk Fırkasının Aydın il başkanlığını kabul eder.

¹⁵⁷ A.g.m., s. 149.

¹⁵⁸ Celâl Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 29.

Serbest Fırka deneyiminden sonra yaşananları yerinde incelemek için yurt gezisine çıkan Gazi'nin duraklarından biri de Aydın olur. Adnan Bey önderliğinde sağlam bir teşkilatlanmayla muhalif hareketin önde gelen illerinden olan Aydın'da Gazi uzun süre kalmak istemez. Vilâyet tarafından hazırlanan yemeğe de valinin ısrarı üzerine kalır. Mustafa Kemal Paşa, her gittiği ilin önce valisini ziyaret edip sonra Cumhuriyet Halk Fırkası binasına geçerek halkla sohbet ederken Aydın'da parti teşkilatını ziyaret etmekten kaçınır. Şevket Süreyya Aydemir bu tavrın nedenini, “*Halk partisi teşkilatının tam kadroyla eski Serbest Fırka adamlarının eline geçmesine*”¹⁵⁹ bağlar.

Gazi'nin vilâyet konağında yemeğe kalacağı haberini alan Adnan Bey, görüşlerini açıklamak konusunda ısrarlı davranır. Kendisini takdim ederek; “(...) *partiye teşriflerinizi bekliyordum. Uğramadan ayrılacağınızı söylediler. Buraya kadar geldim. Beni dinlemeden gitmemelisiniz.*” (s. 214) ricâsıyla Mustafa Kemal Paşa'yı parti binasına davet eder. Adnan Menderes yıllar sonra bu görüşmeyi, “*Aydın'da birçok ziyaret yaptıkları halde Halk Partisi'ne gelmeyi arzu etmediler. Nihayet ve Vâsif Çınar ile arkadaşlarının ısrarı üzerine eminim ki istemeyerek sırf usul zaruretiyle geldiler.*”¹⁶⁰ anımsamasıyla anlatır. Yazarın, görüşmenin Adnan Bey'in ısrarı üzerine gerçekleştiği kurgusu, Adnan Bey'in izlenecek politika ve siyaseti zihninde daha o dönemde şekillendirdiğini belli bir sisteme kavuşturduğunu bunu da Gazi ile paylaşacak olgunluğa getirdiği düşüncesini yansıtır.

Mustafa Kemal Paşa, üç dört dakika dediği ayaküstü ziyaret için kapıda belirince Adnan Bey kendisini karşılar. Zoraki başlayan görüşme, “(...) *başka bir yön alır ve Mustafa Kemal, Halk Partisinde tam dört saat kalır.*”¹⁶¹ Bu uzun görüşmede neler konuşulduğu yazarın kurgu penceresinden aktarılır. Karakoyunlu, Adnan Bey'in şahsında dünya ve Türkiye meselelerine çözüm önerileri getirecek görüşlerini yansıtır. Buna bağlı olarak görüşmede ekonomik sorunlarla birlikte muhalif hareketler ve demokratik gelişmeyi sağlayacak olanaklar tartışılır.

¹⁵⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, 7.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 88.

¹⁶⁰ A.g.e., s. 88.

¹⁶¹ A.g.e., s. 89.

Yalnız ekonomide değil; siyasette de liberalizmin benimsenmesi gerekliliği Adnan Bey tarafından, “*Siyasette her an başımıza büyük felâketler geleceği korkusuyla kendimizi sınırlayamayız. O zaman cesaretimiz de kalmaz niyetimiz de...*” (s. 219) sözleriyle dile getirilir. Adnan Bey konuşmasını anlamlı bir tespitle sürdürür: “*Bazılarının hayatındaki en büyük disiplin korkudur. Bunu bir ibadet gibi benimserler. Âlim veya cahil, zengin veya fakir olması fark etmez.*” (s. 219) Cumhuriyet’in şahısların varlığıyla teminât altına alınmaya doğru gitmesi, siyasî otoritenin farklı görüş ve ideolojilere yaşam hakkı tanımaması, tek tip düşünceye dayalı yönetimin özgürlükleri sınırlaması gibi temel sorunları hedef alan bu sözlerle Adnan Bey’in şahsında yazar, Cumhuriyet’ten sonra Türkiye’de demokrasi kültürünün neden istenilen düzeye erişmediğini açıklar. Siyasî otoriteyi kaybetme korkusunun, bu başarısızlıkların asıl nedeni olduğunu *Üç Aliler Divanı* adlı yapıtından sonra bir kez daha yineler.

Mustafa Kemal Paşa, görüşmeden memnun kalır. Adnan Bey’e, “*Unutma delikanlı, ideolojik sebeplerin siyasî neticelere ulaştırılması sadece malumat ve cesaretle olmaz. Siyaset, bir kadro işidir; sakın aklından çıkarma.*” (s. 221) tavsiyesinde bulunur. Şimdiye kadarki siyasî birikimlerini örgütlediği halkın nabzını yoklayarak, sezgilerini kullanarak edinen Adnan Bey’e Cumhuriyet’in kurucusu ve dünya çapında bir lider olarak tarihe geçmiş Mustafa Kemal Paşa’nın söylediği sözler Adnan Menderes’in gelecekteki siyasi yaşamı adına anlamlıdır.

Liberal, özgürlükçü siyaset ve ekonomi söylemiyle iş başına gelen Demokrat Parti’nin ve lideri Adnan Menderes’in düşündüklerini ve istediklerini tam olarak gerçekleştirememiş olmasının nedenleri bu tavsiye ile temellendirilir. Yazar, Mustafa Kemal Paşa’nın ‘kadro’ kavramıyla yaptığı vurgu aracılığıyla geleceğin liderinin ayakta kalmak için ne yapması gerektiğini şimdiden gösterir. Buna bağlı olarak yazar, Demokrat Parti’nin siyaset sahnesindeki iniş çıkışlarını bağlayacağı gerekçeyi ortaya koyar.

II. IV. Cumhuriyet Halk Fırkası Yılları

Adnan Bey ile yaptığı görüşmeden ayrılan Gazi, ilk izlenimini, “*Bugün konuştuğum genç, elbette burada bizim parti mutemetlerimizle çalışamaz. Dikkate şâyân bir gençtir.*”¹⁶² tespitiyle ifade eder. Mustafa Kemal Paşa, “*Sık sık yaptığı yurt gezilerinde rastladığı değerlerin isimlerini not eder, bunların çalışmalarını uzaktan izler, bu kimseler üzerine partinin dikkatini çekerdi. Adnan Menderes de bu partili gençlerden biri*”¹⁶³ olarak ilk genel seçimlerde listeye alınır. Adnan Bey, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin dördüncü dönem Aydın sayılabılır olarak*” (s. 223) Ankara’ya gelir.

İnönü hükümetlerinin değişmez Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, Adnan Bey’in eşi Berin Hanım’ın eniştesidir. (s. 223) Adnan Bey ile Tefik Rüşti Aras sabah kahvaltısı için Ankara Palas’ta buluşur. Adnan Bey sözü yakın zamanda yapılacak parti kurultayına getirir. Cumhuriyet aydınlarının Türkiye’nin geleceği konusundaki görüşlerini öğrenmek ister. Kurultayda ilân edilecek parti ilkelerinin sorunları çözmeyeceğini belirtir. Ekonomik sorunların iç politika kadar dış politikayı da etkileyeceğini açıklar.

Tüm bu sözlere Aras’ın verdiği cevap, Cumhuriyet Halk Fırkasının devlet yönetme ve siyaset mantığını çarpıcı bir şekilde ortaya koyar: “*Yarın halkımız şol cennetin ırmaklarından hürriyet ve refahı tadacaklar...Unutmayınız Adnan Bey, zihninizdeki büyük hazine başka halka dağıtacağınız pay başka...Ölçüyü kaçırsanız ne hayaliniz kalır ne halkınız.*” (s. 229) Kurguya dayanan bu görüşmedeki açıklama Adnan Bey’in inandığı, arzuladığı ekonomik ve siyasî liberalleşmenin, kısacası daha geniş hak ve hürriyetlerin ancak halka kutsal bir söylem gibi benimsetilecek parti ilkelerinin sınırladığı, belirlediği ölçüde sunulacağını gösterir.

Türkiye’nin büyük ve önemli meselelerinin tartışılacağı zemin olarak gösterilen Cumhuriyet Halk Fırkasının üçüncü kurultayı 10-18 Mayıs 1931’de yapılır¹⁶⁴. Büyük umutlarla başlayan kurultayın sonucu yazar tarafından, “*Altıok’un resmileştirilip parti ilkesi olarak ilân edilmesinin dışında üçüncü kurultay hiçbir*

¹⁶² A.g.e., s. 89.

¹⁶³ Bayar, a.g.e., s. 27.

¹⁶⁴ Koçak, a.g.m., s. 54.

özellik taşıymıyordu. Serbest Fırka'nın ekonomi politikasına karşı geliştirilmiş alternatif yoktu.” (s. 236) eleştirisiyle açıklanır. Yazarın eleştirdiği asıl nokta, 1929 yılında başlayan dünya ekonomik buhranına karşı somut çözüm önerileri getirilmemesidir.

1929 ekonomik bunalımı nedeniyle yabancı sermaye girişinin olmadığı Türkiye’de ithalat ve ihracat tarıma dayandığı için tarım ürünlerindeki fiyat düşüşleri çiftçiyi, toprak sahiplerini ve ticaret erbâbını etkiler. Vergiler ve tekellerin yoksul kesim tarafından üstlenilmesi, bu kitlelerin muhalefet etme hakkının Serbest Fırkanın kapatılmasıyla ellerinden alınması Cumhuriyet Halk Fırkasını yeni çözümler aramaya zorlar. Üçüncü kurultayın önemi ve yarattığı yüksek beklenti buradan kaynaklanır. İktidarın bu durumda önünde iki çözüm yolu vardır: “*Ya demokratik hak ve hürriyetlerin iadesiyle rejimi yumuşatmak ya da büsbütün sertleştirmek.*”¹⁶⁵ Kurultaydan çıkan kararlar yazar tarafından bu açıdan değerlendirilir. Yazarın düşüncelerinin tercümânı yine Adnan Bey olur ve kararları, “*Nihayet, memleketin tek partisi yine olaylara el koydu. Serbest Fırka'nın korkusu İsmet Paşa'ya belli ki çok sarsmış.*” (s. 237) sözleriyle yorumlar.

Kadir Gecesi, Ayasofya Câmi oldukça kalabalıktır. Herkes yatsıdan sonra okunacak Türkçe ezan ve Kur’ân’ı bekler. Bekleyenler arasında Adnan Bey de vardır. Gazi’nin Aydın’da kendisine siyasetin bir kadro işi olduğunu öğütleyen sözlerini hatırlar. Gazi’nin bu on dört asırlık geleneği bir kerede tasfiye etmesini halka anlatacak kadroya sahip olup olmadığını düşünür. Adnan Bey, hiçbir kadronun ya da ideolojinin bu uygulamayı ihtilâl olarak anlatabilecek güçte olmadığını; çünkü halkın henüz buna hazır olmadığı sonucuna varır. Bu işin sonunun “*(...)bir inanç değeri olmaktan çıkarılıp siyasi tercihe*” (s. 247) dönme ihtimalini görür.

Ezanın Türkçe okunmasının altında yatan zihniyeti Celâl Bayar, “*Atatürk'ün birçok arkadaşı, anayasanın arı Türkçe ile yeniden kaleme alınmasını teklif etmişler o bunlara sonuna kadar direnmiştir. (...) 'Bugün ortaya atılan ve kamuoyuna teklif edilen kelimeler günlük konuşmalarımız içine girmedikçe kanunları bu dille yazmaktan yana değilim.'* demişti. Ezanın Türkçe okunması da böyle bir

¹⁶⁵ Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, s. 193.

reform düşüncesinin ilk basamağıdır.”¹⁶⁶ şeklinde açıklar. Amaç yeni bir yaşam biçimiyle yoğrulan halkın inanç dünyasını da düşüncenin anahtarı olan dil yoluyla Cumhuriyet ideolojisinin belirlediği bilinç düzeyine çıkartmaktır.

Cumhuriyet Halk Fırkasının halkın gelenek ve göreneklerini, alışkanlıklarını gözetmeden giriştiği bu bilinçlendirme hareketinin, rejimin dayatmacı üslubunun din ve devlet ilişkilerini yıpratacağına dikkat çeken yazar, konuyla ilgili son sözü Adnan Bey’e sokulan Balıkesir milletvekili Enver Adakan’a bırakır: “*Şimdi Gazi’nin korkusuyla alkış tutuyoruz; ama ilerde ne olacağını kestirmek isteyene rastlamadım.*” (s. 248)

“*Atatürk ile İnönü arasında daha Millî Mücadele yıllarında başlayan siyasî birliktelik 1937 yılında sona erdi.*”¹⁶⁷ Aralarındaki temel anlaşmazlık konularının başında ekonomik alanda izlenmesi gereken politika gelmekteydi. Mustafa Kemal Paşa devletçi ekonomi politikalarının artık sonuç vermeyeceğini düşünür. “*Nitekim İnönü de Atatürk’ün her zaman özel girişimi esas tuttuğunu ve liberal ekonomiden yana olduğunu*”¹⁶⁸ belirtir. Buna karşılık İsmet Paşa ve beraberindeki kadro ülkenin acil ihtiyaç duyduğu sanayileşmenin devlet öncülüğünde yapılacağı görüşündedir. Bu çatışma sonucunda elindeki kısıtlı olanaklarla kısa zamanda verimli ve başarılı yatırımlara imza atan İş Bankası Umûm Müdürü Celâl Bayar başvekilliğe tayin edilir.

Celâl Bayar, İsmet Paşa’yı karşısına almamak için yeni hükümeti İsmet Paşa’nın istifa eden kabinesindeki kadroyla kurar. Celâl Bayar’ın aklında tek bir soru vardır. Bu soru İsmet Paşa’nın “*ekonomide devletin iktisâdi hâkimiyeti*” (s. 265) uygulamasındaki katı ve taviz vermeyen tutumudur. Bayar, siyasî zemin hassas olduğundan bu tutumun sebebini sorgulamaktan çekinir. Bu sorgulamadan çekinmeyen tek kişi bütçe komisyonunda yeni ekonomik programı değerlendiren Adnan Bey’dir. Adnan Bey, “*Eğer devlet işletmeciliğinin tesellisiyle yetinirsek hiçbir ekonomik başarı kaydetmemiz mümkün olmaz. Sermayeye emniyet, emeğe haysiyet*

¹⁶⁶ Bayar, a.g.e., s. 111.

¹⁶⁷ Koçak, a.g.m., s. 157.

¹⁶⁸ A.g.m., s. 158.

kazandırmalıyız.” (s. 265) eleştirisiyle birlikte liberal ekonomi tezlerine dayanan önerisini de sunar.

Adnan Bey’in öne sürdüğü görüşlere karşılık Celâl Bayar, “*Meseleyi omurgasından yakalamışsınız, ama eksik bir taraf gördüm. Bunu da dikkate alalım.*” (s. 266) diyerek yalnız sermayenin değil; emekçinin de siyasî gücünü değerlendirmeyi teklif eder. Bu görüş birliği ileride şekillenecek muhalefet hareketinin ve Demokrat Parti söyleminin ana düşüncelerini belirleyen hatlar taşır.

II. V. Dönemin Edebiyat ve Düşünce Dünyası

1929 yılında yayımladığı 835 Satır adlı şiir kitabıyla Divân şiirinin aruz, Halk şiirinin hece kalıplarını yıkarak serbest şiirin en özgün örneklerini veren Nazım Hikmet, şiirlerinde komünist propaganda yaptığı gerekçesiyle Cumhuriyet ideolojisinin hâkim zihniyetini yapıtlarında işleyen şairlerin ve yazarların hedefi haline gelir. Hamdullah Suphi, Yakup Kadri ve Ahmet Haşim’i Resimli Ay dergisinde başlattığı Putları Yıkıyoruz kampanyasıyla ağır bir dille eleştiren Nazım Hikmet, “*gençlik ve memleket için zararlı fikirler*”¹⁶⁹ aşılama suçuyla suçlanır.

Millî Mücadeleye katılmak için geçtiği Anadolu’da bulunduğu kısa sürede tüm ömrü boyunca çıkarlarını savunacağı köylüyü, işçiyi ve emekçiyi tanıma fırsatı bulan Nazım Hikmet, Anadolu’da yoksulluğun, cehaletin, açlığın ve hastalığın kol gezdiğine tanık olur. Bu tanıklık onun sınıfsız ve eşit bir toplum idealini benimsemesine neden olur. 1921’de Sovyetler Birliğine gidip 1928’de dönen Nazım Hikmet, şiirlerinde bu idealini Marksist felsefeye dayanarak yalın ve çarpıcı bir üslupla dile getirir. Hükümetin izlediği politikaların ve aldığı tedbirlerin sorunları çözmediğinin farkındadır. Düşündüklerini dile getirmekten çekinmez. Nihayetinde resmî ideoloji ile çatışır. Bu çatışma onun vatan haini olarak damgalanmasına neden olacak dava ve soruşturmaları beraberinde getirir.

¹⁶⁹ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 4.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 146.

Nazım Hikmet'in yaşamından kesitlerle aktarılan bu süreç, Cumhuriyet'i yöneten kadroların yalnız siyasî zeminde değil; sanat ve edebiyat ortamında da ideolojik çeşitliliğe ve farklı görüşlere tahammülsüz olduğunun bir kanıtı olarak sunulur. Cumhuriyet Halk Fırkasının üçüncü kurultayında benimsediği halkçılık ilkesinde de ulusu oluşturan toplumsal katmanlar arasında eşitliğin sağlanması ön görülür. Fakat Nazım Hikmet, Cumhuriyet ideolojisi haline getirilen bu ilkeyi sınıfsız toplum söylemiyle dile getirince suçlanır. Yönetici elit kadronun kurgusal bir toplum inşâ etmek için girdiği mücadelenin sanat ve edebiyat dünyasına nasıl yansıdığını göstermek amacıyla söz konusu çelişkiye dikkat çekilir.

Nazım Hikmet'in mahkemede yaptığı savunma¹⁷⁰ halkın yoksulluğuna, açlığına ve ekonomik buhrana çözüm getiremeyen hükümete karşıdır: “*Beni ülkemin savcılarını değil emperyalist Batı'nın sömürgeci devletleri mahkemeye vermelidirler. Ben halkımın içindeki sıkıntıyı anlattım. (...) Bunlar Ticaret Odası'nın tespitleridir. Onların sayılarla söylediklerini ben kelimelerle söylüyorum. (...) Halkımın durumundan söz etmek suç ise önce ekonomi bilimini ortadan kaldırmak gerekir. Benim şiirimde sadece halkım var. Beraatimi isterim.*” (s. 236)

Mustafa Kemal Paşa, dördüncü dönem milletvekillerini seçerken Türk kültürünün ve edebiyatının önde gelen kişiliklerini TBMM'de görmek ister. Listenin başında Yahya Kemal vardır. Şair, Yozgat milletvekili olarak TBMM'ye girer. Adnan Bey ile Yahya Kemal arasında kısa sürede bir dostluk gelişir. Adnan Bey'in sık sık görüşlerinden faydalandığı Yahya Kemal ile kurduğu dostluk, Türkiye'de gelişen demokrasi sürecine Yahya Kemal'in düşünceleri aracılığıyla tarihî ve felsefî bir zemin katmak adına kurgulanır.

Adnan Bey ve Yahya Kemal arasındaki sohbetin konusu, davasından beraat eden Nazım Hikmet'in Kafatası piyesinin büyük övgülerle karşılanmasıdır. Yahya Kemal, kısa süre önce vatan haini olarak damgalanan Nazım Hikmet'in oyununun Şehir Tiyatrolarında sahnelenmesine, “*Bu piyes Marksist felsefenin Türkiye için tahlilidir. (...) Yakında Halkevlerinde izlerseniz şaşmayın.*” (s. 242) yorumunu

¹⁷⁰ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Asım Bezirci, **Nazım Hikmet-Yaşamı, Şairliği, Eseri, Sanatı**-Evrensel Basım Yayım, İstanbul, 1996; Atilla Coşkun, **Nazım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.

getirir. Şair, bu yaklaşımıyla tam da bugünlerde “*Milletimiz imtiyazsız sınıfsız katı bir kitle haline getireceğiz.*” (s. 242) düşüncesiyle Halkevlerini kuran hükümetin yeni icraatını halka benimsetmek için dün suçladığı Nazım Hikmet’i bugün sahiplenmekten çekinmeyeceğine dikkat çeker.

Son seçimlerde TBMM’ye giren edip ve şairler, Nazım Hikmet’in Putları Yıkıyoruz kampanyasında hedef aldığı şahsiyetlerdir. Tevfik Rüştü Aras’ın verdiği bir davette bu kadroyla bir araya gelen Adnan Bey’in gözünden dönemin siyasî ve edebî ortamı gözlemlenir. Yakup Kadri, Hamdullah Suphi, Mehmet Emin Yurdakul, Abdülhak Hâmit davetliler arasındadır. Konukların bulunduğu sofradaki atmosfer, “*Herkes kendi dünyası içindeydi ve bu dünyanın etrafına yıkılması imkansız bir savunma şeridi kurulmuştu. (...) Sofranın tadında bir edebi lezzet değil nasılsa birikmiş bir şöhret ve kadem saltanatı vardı.*” (s. 243) şeklinde yansıtılır.

Adnan Bey, sofradaki sohbetin tatsızlığı içinde Nazım Hikmet’in Türk şiirine getirdiği yeni soluğun heyecanla değil kibirle karşılandığını fark eder. Nazım Hikmet’in başlattığı polemiğin taraflarından umduğu kadar faydalanamayacağını anlayınca Yahya Kemal’in düşüncelerini öğrenmek ister. Nazım Hikmet’in annesi Celile Hanıma tutkun olan, aynı zamanda genç şair Bahriye Mektebi’ndekeyken edebiyat öğretmenliğini yapan Yahya Kemal, Nazım Hikmet’in yeteneğini ilk keşfedenlerdendir. Ahmet Hâşim’in şiddetle eleştirdiği genç şairi oldukça başarılı bulur. Ve Ahmet Hâşim’e, “*Hâşim evvela kendi şiirlerine baksın.*” (s. 244) diyerek görüşlerini açıklar.

1938’de, “*Sırf Nazım’ı yakalamak için özel bir askerî mahkeme kurulur. Duruşma gemide gizli yapılır. Ordu içinde komünizm propagandası yapmaktan suçlu olarak savcılık Nazım’ın ölüm cezasına çarptırılmasını ister.*”¹⁷¹ Sonunda Nazım Hikmet, 28 yıla mahkûm edilir. Şairin annesi Celile Hanım, bu haksızlığa boyun eğmez. Ankara’ya gider. Ali Fuat Paşa ile görüşür. Ancak bir sonuç alamaz. “*Yaraladığı sevdalı yüreğinin kanamasını da dikkate alarak Yahya Kemal Bey’in şefaatinin*” (s. 260) talep eder. Yahya Kemal bu taleple gelen görüşme isteğini geri çevirir.

¹⁷¹ Sertel, a.g.e., s. 154.

Celile Hanım'ın yüzüne kapanan kapıların ardında dönemin İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya gösterilir. Nazım Hikmet'in affi için Gazi ile görüşmek isteyen Ali Fuat Paşa, Şükrü Kaya'nın, küçük tertiplerle bu fırsatı kimseye tanımaması nedeniyle girişimini sonuçlandıramaz. Şükrü Kaya'nın bu tavrı ve yargılamalar boyunca Donanma Mahkemesinin somut kanıtlara ulaşamaması, Nazım Hikmet'in edebî ve siyasî kimliği üzerinden politik oyunlar oynandığını âşikâr hâle getirir. Nazım Hikmet için tek ümit kalır: Gazi Hazretleri

Erkin Gemisinde tutukluluğu süren Nazım Hikmet'in cezası onaylanır. Şair, Gazi'ye, *“Kör değilim ve senin yaptığın her ileri dev hamleyi anlayabilen bir kafam, yurdumu seven bir yüreğim var.”* (s. 272) satırlarının geçtiği bir mektup yazar. Bütün inancı halkçı olduğunu ilan eden hükümetin ahlâkını görmek olan Nazım Hikmet'in gönderdiği mektubuna cevap gelmez. Şairin mektubu Dolmabahçe Sarayına ulaşır ve kayda geçirilir. Takdim edilmek üzere Şükrü Kaya'ya verilir. Mektubun bu noktadan sonraki âkıbeti meçhul kalır. Yazar bu durumu, *“Şükrü Kaya da Mareşal gibi Nazım'ın ortalıkta dolaşmasından hoşlanmıyordu.”* (s. 271) cümlesiyle yorumlayarak mektubun bilinçli olarak ulaştırılmadığının altını bir kez daha çizer.

“Cumhuriyet'in on beşinci kuruluş yıldönümü Gazi Hazretlerinin ağır hastalığı nedeniyle” (s. 260) sâde törenlerle kutlanır. Aynı günün akşamı Yahya Kemal, felsefeci arkadaşı İhsan Bey'in evinde akşam yemeğindedir. İki dost arasında gelişen sohbet aracılığıyla Cumhuriyet'in geçmişi, bugünü ve geleceği masaya yatırılır. Yahya Kemal, bir dönem muhalif saflarda bulunan Kâzım Karabekir, Ali Fethi Okyar ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın, İnönü'nün girişimleriyle yeniden milletvekili seçilmesini isabetli bir karar olarak görür.

İhsan Bey, şairin değerlendirmelerini sığ bulur. Tartışmayı olgunlaştırmak için, *“Bu barışma eğer samimi ise, geçen zamana esef ederim.”* (s. 268) der ve sözlerini, *“Karabekir Paşa Terakkiperver Fırkanın lideriydi. Ali Fethi Bey de Serbest Fırkanın (...) İkisi de Gazi'nin talimâtıyla bir davayı başlattıklarını sanıyorlardı. (...) İsmet Paşa ikisinin de yolunu kesmeyi başardı. Bu tavrıyla demokrasi hareketine macera yaftası yapıştırmaya muvaffak oldu.”* diyerek tamamlar.

Yazar, İhsan Bey aracılığıyla Türkiye'nin demokratik gelişimi üzerine bir diyalektik geliştirir. Yahya Kemal, romanda kendisine biçilen role uygun olarak tartışmayı, “*Tarih dehlizine girmeden siyaset tahlili yapılamaz.*” (s. 269) noktasına getirir. Şair, her iki hareketin de kendine özgü nitelikler taşıyan tutarlı bir siyasî sistem içermediğini belirtir. Muhalif hareketlerin temelinde içerik yoksunluğu olduğunu ekleyerek; “*Bunlara demokrasi teşebbüsü değil olsa olsa Gazi Hazretlerinin hevesleri denilebilir.*” (s. 267) sonucuna varır. Yazar, Yahya Kemal'in sözleri yoluyla demokrasi girişimlerinin başarısız olmasının nedenini doktrin yoksunu olmalarına bağlar. Girişimlerin İsmet Paşa'nın direnişlerinin karşısında zayıf kalmalarının temelinde de bu eksiklik olduğunu saptar.

Yahya Kemal'in felsefeci bir arkadaşına konuk olmasının romandaki anlamı şairin sözlerini, “*Bu barışma belki kırgınlıkları unutturabilir ama Türkiye'nin siyasetinde bir demokrasi hareketini fitillemez. Şimdi size düşen vazife, bu ciddiyetin idrâkini sağlamaktır.*” (s. 270) şeklinde sürdürmesiyle netleşir. Felsefeci İhsan Bey'e söylenen bu sözlerle Türkiye'de gerçek ve istenen düzeyde bir demokrasi zeminin oluşması için aydınlara düşen görevin toplumu düşünmeye ve muhakeme etmeye sevk edecek sağlam görüşler geliştirmek olduğunun altı çizilir. Yahya Kemal, İsmet Paşa'nın da Atatürk'ten fikrî esasları derlenmiş, doktrini sağlam bir inkılâp disiplini almadığını belirterek Cumhuriyet değerlerinin Atatürk'ün şahsına bağlanmasının tehlikesine dikkat çeker. Böylece yeni ve zengin görüşler geliştirilmesinin demokrasinin yerleşmesi için gerekli olduğu fikrinin; “*Her şeyi ona teslim ederseniz kendi diktatörünüzü yaratırsınız.*” (s. 271) sözüyle sağlamasını yapar.

III. ÇOK PARTİLİ SİYASÎ YAŞAMA GEÇİŞ

III. I. Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına girmese bile savaşın etkilerinden kendini koruyamaz. 1939'da başlayan savaş ülkede vesikalı, sıkı yönetimli ve milli şefli bir

idare kurulmasına neden olur. Baskı altında ezilen halk giderek iktidara düşman kesilir. Savaşın sonunda , “*Halk CHP’nin artık gemi aزیya almış sert yönetiminin şikayetini açıkça dillendirmeye*” (s. 281) başlar. Bununla birlikte yönetime hâkim olan tek parti idâresi, “(...) *halkı baskı altında tutmakla beraber egemen sınıfları tedirgin edecek tasarruflara girişmekten*”¹⁷² çekinmez. Bu tasarrufların en belirgin örneği, 11 Haziran 1945’te TBMM’den geçen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunudur.

Kanun, kullanılmayan sahibi olmayan veya özel kişilerden müsadere edilecek toprakların köylüye dağıtılarak tarıma elverişli hale getirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Kanun gündeme geldiğinde özellikle toprak sahibi olan vekiller tarafından muhalefetle karşılaşılır. Söz konusu düzenleme hem özel mülkiyet hakkının dokunulmazlığına aykırı bulunur hem de kanuna muhatap olan egemen sınıflar, “*En hayâti çıkarlarını dahî yönetici durumdaki devrim mirasçısı kadronun tasarruflarından icâbında koruyamayacaklarını*”¹⁷³ görür.

Adnan Menderes, tarımın sorunlarını bilen büyük bir çiftçi olarak bu kanunla ilgili komisyona seçilir. Kanunun uygulanabilir ve mâkul hale gelmesi için çok uğraşır. Fakat hükümet, “*Adnan Bey’in yıllardır üzerinde çalıştığı ve çözüm önerdiği çarelerin hepsini*” (s. 282) bir kenara bırakır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, uygulanmak üzere TBMM’den geçer. Söz konusu kanun parti içi muhalefetin kristalleşmesine neden olur.

Toprak Kanununa karşı olan Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü parti grubuna bir önerge verir. Bu önerge tarihe Dörtlü Takrir¹⁷⁴ olarak geçer. Önerge, partide görüşüldükten sonra reddedilir. İnönü, söz konusu önergede dile getirilenlere sinirlenir ve önergeyi sunan milletvekilleri için, “*Söyleyin onlara bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar karşımıza kursunlar teşkilatlarını ve ayrı bir parti olarak mücadele etsinler.*” (s. 283) diyerek siyasî hayatlarını artık CHP’de sürdüremeyeceklerini belirtir.

¹⁷² Eroğul, a.g.e. , s. 20.

¹⁷³ A.g.e., s. 20.

¹⁷⁴ A.g.e., s. 29.

İsmet İnönü, TBMM'nin açılış konuşmasında mâkul sayılabilecek bir muhalefet hareketinin hoşgörüsüyle karşılanacağını açıklar. Bunun ülke menfaatleri açısından da bir ihtiyaç olduğunu vurgular. Muhalefet edecek bir siyasî parti için uygun koşulları sağlar. İnönü'nün muhalif bir partiye müsamaha ile yaklaşmasını yazar, “*Tıpkı Gazi Hazretlerinin muhalefeti kendi elinde tutmak arzusu gibi Millî Şef de siyasî muhalefeti kendi tercihlerine göre biçimlendirecekti.*” (s. 284) şeklinde yorumlar.

Yazar, bu yorumuyla, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tek lidere dayalı faşist yönetimlerin ağır yenilgi alması ve bu sonucun, “*Türkiye’de tek parti yönetiminin meşrûiyetini zayıflatmış*”¹⁷⁵ olduğu gerçeğini göz ardı eder. Mustafa Kemal Paşa'nın demokrasi deneyimlerini gerçekleştirdiği iç ve dış siyasi koşullarla o günün koşulları birbirinden oldukça farklıdır. Karakoyunlu, romanın başından beri otoritesini kaybetmemek için ülkenin demokratik gelişimine set çeken İnönü'nün bu kararını aynı zihniyetin sonucu olarak gösterir.

Dörtlü Takrire imza atan kadro, şartların da olgunlaşmasıyla parti kurma çalışmalarına başlar. Partinin adı ‘Demokrat Parti’ olarak belirlenir. “*CHP’nin Altı Oku’na karşılık Demokrat Parti’nin avuç açmış beş parmağı*” (s. 285) amblem olarak seçilir. Tüm çalışmalar sürerken parti kurucularından Celâl Bayar, parti programını İnönü’ye sunmak için Çankaya’ya çıkar. İnönü, Celâl Bayar’a laiklik ve eğitim politikaları hakkında sorular sorar. Bayar, bu alanlarda tâviz verilmeyeceğinin teminâtını vererek partinin kuruluşunu resmen onaylatır.

Celâl Bayar, Çankaya’dan ayrılırken; “*Millî Şef artık geride kaldı. Ben yeni bir çağa yürüyorum.*” (s. 286) inancı içinde gösterilir. Yazarın bu kurgusu, “*DP, adım adım Millî Şef’in hoşgörüsü, izni ve desteği ile kurulmuştur. Bunun için de 1944 ve 1945’lerden itibaren özel olarak Celâl Bayar çeşitli şekillerde teşvik edilmiştir.*”¹⁷⁶ görüşlerine cevap niteliği taşır. Demokrat Parti’nin kuruluşundaki temeli özel mülkiyet hakkını yok sayan Toprak Kanunu’na muhalefet olduğunu özellikle vurgulayan yazar, partinin kuruluş felsefesinin liberal demokrasiye

¹⁷⁵ Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 122.

¹⁷⁶ Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 2.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 25.

dayandığını dolayısıyla kurucuların teşvikle değil bir doktrin ile yola çıktığını savunur. Karakoyunlu'nun bu yaklaşımı, Demokrat Parti'yi İnönü'nün plânladığı ya da konuyla ilgili fikir yürütenlerin sandığı gibi bir muvazaa partisi ya da uydu muhalefet olarak görenlere karşı çıktığını gösterir.

Demokrat Parti'nin örgütlenme hazırlıkları hummalı bir şekilde sürer. Bu sırada TBMM koridorlarında üniversite gençliğinin solculara haddini bildirmek için Tan Matbaası'nı basacakları dedikodusu yayılır. Söylentinin TBMM kaynaklı gösterilmesi olayın plânlı olduğuna işaret eder. Yazar bu görüşünü, "*Hüseyin Cahit'in göle çaldığı maya tutmuş ve günlerdir sürdürdüğü tahrikleri artık hedefine ulaşma noktasına gelmişti.*" (s. 286) diyerek somutlar.

"4 Aralık 1945 gününün sabahı üniversiteli faşist gençler ellerinde önceden hazırladıkları baltalar, balyozlar ve kırmızı mürekkep şişeleriyle"¹⁷⁷ matbaaya saldırırlar. Polis olaylara neredeyse seyirci kalır. Matbaayı talan eden grup hedefini değiştirir. Çıktığı gün tükenen ve " (...) halkın yıllardan beri baskı altında boğulan özgürlük ihtiyacına cevap verdiği için çok geniş bir ilgi uyandıran"¹⁷⁸, yazarları arasında Fuat Köprülü ve Adnan Menderes olan Görüş dergisi yeni hedef olur. Böylece başından beri plânlı olduğu imâ edilen saldırıların iktidarın yasa ile yapamadığını gençleri kullanarak yaptığı ve örgütlenme aşamasında olan muhalefete gözdağı verildiği görüşü öne çıkarılır.

Partinin kuruluş çalışmaları tamamlanınca Celâl Bayar oybirliğiyle başkan seçilir. 7 Ocak 1946 günü düzenlenen basın toplantısında yeni siyasi partinin CHP'den farkını soran gazetecilere Adnan Menderes, "*İki parmak soldayız.*" (s. 295) açıklamasını yapar. Bu açıklama Demokrat Parti'nin hedef kitesini belirler. Demokrat Parti, yalnız belli bir kesimin değil; işçinin, emekçinin, köylü ve memurun da sesi olma iddiasındadır. Parti böylece sol görüşlü seçmene kendisini bir seçenek olarak sunmakla beraber aydın zümreler, üniversite gibi iktidarla çatışma halinde olan kesimin de ilgi alanına girmeyi amaçlar.

¹⁷⁷ Sertel, a.g.e., s. 230.

¹⁷⁸ A.g.e., s. 229.

Demokrat Partinin hızla örgütlenmesi üzerine iktidar partisinde huzursuzluklar başlar. İnönü önceden tarihi kararlaştırılmış yerel seçimleri öne alma plânı yapar. Celâl Bayar, parti örgütünü konuyla ilgili olarak uyarır. Seçimler erkene alındığı takdirde seçimleri boykot etmeye karar verilir. Demokrat Partinin bu kararı iktidarı çileden çıkarır. Nihat Erim, “*Gerekirse hürriyet ilânının üzerine bir şal örtülür ve tepeden tırnağa bir otorite kurulur.*” (s. 296) tehdidini yapmaktan çekinmez. Celâl Bayar, soğukkanlılığını kaybetmez ve meşrû yolları kullanarak havayı yumuşatmayı başarır.

Parti örgütlenmesi için var gücüyle çalışan Adnan Bey, Ankara Ekspresiyle İstanbul’a giderken Yahya Kemal Bey ile karşılaşır. Örgütlenme faaliyetlerinin yurt çapında son hızla devam ettiği bugünlerde Yahya Kemal ile Adnan Menderes arasında kurgulanan görüşme Yahya Kemal’in, Demokrat Parti’nin kuruluş koşullarına yönelik değerlendirmelerini içerir. Yahya Kemal, öncelikle partinin kuruluşunun siyasî prensipler koymada eksik olduğunu belirtir. Demokrat Parti’nin bulunduğu geniş desteği iktidara kızgın kitlelerin heyecanı olarak değerlendirir.

Buna göre, Demokrat Parti’nin liberal demokrasiye inanmasına rağmen bu ilkeyi benimsemeyecek kitleleri de içine alan geniş kapsamlı duruşu eleştirilir. Yazarın sesinin yankılandığı bu eleştirisini Şair, kalıcı ve gerçek bir siyasî oluşumun “*Demokrat Parti ideolojisini temsil edecek bir siyasi kadro*” (s. 301) ile mümkün olacağını söyleyerek tamamlar. Yazar, Yahya Kemal aracılığıyla bir kitle partisinin değil; belli bir ideolojiyi savunan kadro partilerinin başarılı olabileceğini açıklar.

Demokrat Parti’nin seçmen tarafından niçin benimsendiğini de tartışmaya açan bu eleştirilerin geçerliliği bir başka deyişle Demokrat Parti’nin kızgın bir kitlenin sarıldığı çâre mi yoksa görüşleri benimsenen bilinçli bir seçim mi olduğu, partinin propaganda çalışmalarında kendisini gösterir. Demokrat Parti’nin İstanbul İlçe Teşkilatlarının fakir mahallelerde düzenlediği sünnet şölenlerinde ya da bazen de hatırlı İstanbul tüccarlarının pahalı salonlarda yapılan düğün törenlerinde kısacası Demokrat Parti’nin halk tarafından kucaklandığı her kesimde, “*Demokrat Parti’nin fikirleri ve hedeflerinden çok, Adnan Bey’in sürekli gülen yüzündeki sıcak ve kucaklayıcı sevgi etkili*” (s. 302) olur.

III. II. 1946 Seçimleri ve Sonrası

1946 seçimleri sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi yeniden iktidara gelir. Ancak Demokrat Parti de TBMM’de temsil edilme hakkını kazanır. Cumhurbaşkanı İnönü kabine kurma görevini Recep Peker’e verir. Kabine kurulduktan sonra yapılan bütçe müzakereleri Türkiye’de çok partili rejimin yaşama ve yerleşme olasılığını sınavan bir tartışmaya sahne olur. Bütçe müzakere edilirken Demokrat Parti adına söz alan Adnan Menderes, bütçeye ciddi eleştiriler getirir. Eleştirilerini teknik çözümlerle detaylandırır. Hataları belirtir, önerilerini de sunar.

Kürsüden alkışlarla inen Adnan Menderes’e cevap, maliye bakanı yerine Başbakan Recep Peker’den gelir. Peker, Adnan Menderes’in görüşlerini, “*psikopat bir ruhun ifadesi*” (s. 315) olarak tanımlar. “*Bu talihsiz sözler üzerine Demokrat Parti grubu hemen Meclis’i terk etti. Bu hareket çok partili demokrasi rejimini yerleştirme gayretlerinin karşılaştığı en ciddi bunalımın başlangıcı oldu.*”¹⁷⁹ Yazar, Demokrat Parti vekillerinin halkı ve rejimi yüz yüze bıraktıkları bu tehlikeyi dile getirmez. Onun yerine, tırmanan gerginliğin sonucunda Demokrat Parti’nin anayasal özgürlüklerin sağlanması için ilan ettiği Hürriyet Misâkına odaklanır.

Hürriyet Misâkı, Demokrat Parti’nin birinci kurultayında kabul edilen bir ilkeler bütünüdür. Hürriyet Misâkı’nda yer alan talep ve görüşler, “*Anayasaya aykırı bulunan kanunların süratle değiştirilmesi, yerine demokratik kanunların konulmasını istiyoruz. Bu hususta Demokrat Parti Meclis Grubu tarafından verilecek tahrir kabul edilmediği takdirde Meclis Grubu’nun Meclis’ten çekilerek milletin sînesine dönmek kararını vermeye Genel Merkezi salâhiyattâr kılıyor.*”¹⁸⁰ şeklindedir. Hürriyet Misâkı, Türk siyasi literatürüne sîne-i millet kavramını getirmekle beraber iktidarın haklarını teslim etmezse TBMM’ye dönmeme kararının da altını çizer. Kısacası halkı ve rejimi yeniden darboğaza sokabilecek sıkıyönetim ya da darbe gibi olasılıkları gündemde tutarak demokratik rejimin yerleşmesini tehlikeye atar.

Bütçe görüşmelerinde yaşanan gerginliğin yol açtığı bu içinden çıkılmaz durum sonucunda, İnönü işe el koyar ve Celâl Bayar’ı Çankaya’ya davet eder.

¹⁷⁹ Eroğul, a.g.e., s. 45.

¹⁸⁰ Bayar, a.g.e., s. 71.

Taraflar arasında karşılıklı müzakereler yapılır. Sonuçta, Demokrat Parti 27 Aralık'ta TBMM'de yerini alır. Hürriyet Misâkı ise 11 Ocak 1946'da ilan edilir.¹⁸¹ Demokrat Parti bu belgeyle muhalefet hakkını tehditle de olsa koruma altına alır.

Yazarın romanda çok partili demokratik rejimi ipten döndüren etkenin Hürriyet Misâkı olduğunu özellikle vurgulaması, İnönü'nün aracılığıyla tarafların yaptığı görüşmelere yer vermemesi, İnönü ve Recep Peker ile müzakere yaptıkları için Demokrat Parti'nin, iktidarın uydusu olduğu iddialarını değersiz bulduğunu gösterir. Yazar, kendi bakış açısından duruma yaklaşır ve Demokrat Parti'nin bağımsız iradesiyle ve gücüyle iktidarı dize getirdiği görüşünü yansıtır.

Hürriyet Misâkının ilânından sonra iktidar, muhalefete hiçbir hak tanımadığı gibi “*zaman zaman yeni baskı kanunları getirebileceğini*”¹⁸² imâ etmekten çekinmez. Demokrat Parti üzerindeki baskılar giderek arttırılır. Parti neredeyse sîne-i millet kararını uygulama aşamasına getirilir. İsmet Paşa duyduklarından ve ortamdan rahatsızdır. Nihat Erim'e, “*Erim nasıl çıkacağız bu işin içinden?*” (s. 325) diye sorar. Erim'in cevabı açık ve nettir: “*Sizin müdahaleniz gerek efendim.*”

12 Temmuz Beyannâmesi, Demokrat Parti'nin Hürriyet Misâkı'nda talep ettiği anayasal ve demokratik haklarının sağlanacağını devletin en yetkili ağzından güvence altına alan bir belgedir.¹⁸³ Bu beyannâme ile İnönü, kendisinin her iki partiye eşit mesafede tavır ve vazife alacağını belirtir. Beyannâme, Demokrat Parti genel idâre kurulunda tereddütle karşılanır. Bayar kurul üyelerine, “*Paşa hazretlerini iyi tanırım. Kafasında kırk tilkiyi dolaştırır ama halka verdiği sözden caydığını gören olmamıştır.*” (s. 327) telkinini yapar. Bayar asıl olarak Adnan Bey'in yorumunu merak eder. Adnan Bey, “*On beş sene önce eğer Gazi Hazretlerine CHP'nin tarafını tutmazsan istifa ederim tehdidinde bulunmasaydı Serbest Fırka bugün iktidardaydı.*” (s. 327) diyerek İnönü'nün önünü tıkadığı demokratikleşmeyi hatırlatır ve hem kararın gecikmiş olduğunu hem de içtenliğinden kuşku duyduğunu gösterir.

¹⁸¹ Eroğul, a.g.e., s. 45.

¹⁸² Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, s. 57.

¹⁸³ Tam metin için: Bayar, a.g.e., s. 83.

Beyannâme her iki partinin içinde çalkantılara neden olur. Beyannâmenin gerektirdiği iktidar anlayışına uygun olarak Recep Peker'in istifası beklenir. Fakat Peker istifa etmek yerine CHP genel başkanlığı için adaylığını koyar ve hezimete uğrar. Böylece CHP yeni ılımlı politikayı benimsediğini ortaya koyar. Bu durum yeni bir seçim kanunu ve âdil bir seçim ortamı için Demokrat Parti'nin umutlarını arttırır.

Demokrat Parti'de de muhalif sesler yükselir. Yahya Kemal Bey'in Adnan Bey'in dikkatini çekmeye çalıştığı gerçek su yüzüne çıkar. 12 Temmuz Beyannâmesi CHP'ye yönelik karşıt görüşleri nedeniyle parti çatısı altında bulunan grubu harekete geçirir. Bu grup, açıklanan beyannâmeyi, Demokrat Parti'nin İnönü ile yaptığı pazarlıkların sonucu olarak görür. Demokrat Parti gölge muhalefet olmakla aynı grup tarafından eleştirilir.

Yaklaşan seçimler için liste hazırlığı yapan Adnan Bey, bu tartışmaların ortasında kalır. Yakın dostu Ethem Bey, Aydın milletvekili olarak örgütün desteklediği Mükerrer Sarol'u değil; Doktor Nâmık'ı görmek istediği konusunda ısrarlı davranır. Sonuçta istediği olur ve Nâmık Gedik listedeki yerini korur. Adnan Bey bu hazırlıkların içindeyken Yahya Kemal Bey ile yaptığı konuşmayı hatırlar. Listeleri hazırlanırken liberal-demokrat doktrini savunacak uygun kadrolar oluşturulduğundan kuşkuludur.

IV. DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI

IV. I. Demokrat Parti İktidarının Birinci Dönemi

İsmet İnönü, 12 Temmuz Beyannâmesinde taahhüt ettiği her şeye sâdık kalır ve genel seçimlerin demokratik bir ortamda, güvenilir koşullarda yapılmasını sağlar. Seçimlerin sonucunda Demokrat Parti ezici bir üstünlükle iktidara gelir. Bu sonuç her iki partinin yeni kimliklerine alışma sürecini de beraberinde getirir. Türk seçmenin millî iradesinin ilk tecellisi olan Demokrat Parti iktidarda, ordu ve devlet

mekanizmalarının kurucusu olarak 1923'ten beri ülkeyi tek başına yöneten Cumhuriyet Halk Partisi artık muhalefettir.

Bu sancılı sürecin ilk yansıması, seçim sonrasında “*Özellikle silahlı kuvvetlerin İsmet Paşa'ya ve CHP'ye sadakati*”¹⁸⁴ nedeniyle darbe söylentileri olur. Bu tehlikeyi Ankara milletvekili emekli Albay Seyfi Kurtbek, “*Komutanlar Çankaya'da*” (s. 336) haberiyle gündeme getirir. Bu haber üzerine yazar, “*O sakın tabiatlı Celâl Bayar gitmiş yerine ne olup bittiğini temkinli gözlerle izleyen Gâlip Hoca gelmişti. (...) Çizmelerini giymiş kalpağını başına geçirmişti. Kurtbek'e emir verir gibi söyledi: 'Bana Genelkurmay Başkanlığı'nı bağla...Derhal!'*” (s. 336) sahnesini kurgular.

Görüşmesini tamamlayan Gâlip Hoca mutlu ve rahat bir şekilde Celâl Bayar kimliğine döner. Celâl Bayar'ın Millî Mücadele yıllarında halkı örgütlemek için büründüğü Gâlip Hoca kimliğiyle gösterilmesi, ordunun karşısında Demokrat Parti'nin değil; her şeyin üstüne olan millî iradenin ve bunun yansıması olan seçilmişlerin durduğunu göstermek içindir.

Celâl Bayar, o günleri kendi kaleminden, “*16 Mayıs günü Çankaya'dan bir telefon aldım. Cumhurbaşkanı İnönü benimle görüşmek istiyordu. (...) Nazik bir ev sahibi olarak gerekeni yaptıktan sonra: 'Seçimleri kazandınız, partinizi memlekete hayırlı olmasını dileyerek tebrik ederim. (...) Hükümeti hemen size tevdi etmeye hazırım'*”¹⁸⁵ anımsamasıyla aktarır. Bayar'ın anlatımından da anlaşıldığı gibi sorun İnönü'nün Bayar'ı Çankaya'ya davet etmesi ve iktidarı özgür iradesiyle seçilmişlere devretmesiyle çözülür.

Yazarın sorunun Celâl Bayar'ın Gâlip Hoca kimliğinde temsil edilen millî irâde bilinciyle çözüldüğünü kurgulaması, daha önce yaşanan demokrasi krizlerinde olduğu gibi burada da İnönü'nün soğukkanlı ve ılımlı yaklaşımlarının yansıtılmaması hatta Celâl Bayar'ın Köşk'e çıktığından söz edilmemesi dikkat çeker. Yazarın bu tutumunun altında yatan asıl neden, Demokrat Parti ile gelişen demokratikleşme sürecinin Celâl Bayar ve Adnan Menderes'in bağımsız irâdesine, liberal demokrasiye

¹⁸⁴ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 49.

¹⁸⁵ Bayar, a.g.e., s. 105.

inançlarına ve gücünü sivil toplumun taleplerinden alan mücadele azmine bağlamasıyla ilgilidir.

Adnan Bey'in hazırladığı önerge doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk sivil ve demokratik iktidarının cumhurbaşkanı, bu öneme itibâr eden milletvekillerinin seçimiyle Celâl Bayar olur. Adnan Bey, hükümet kurmak için tayin edilecek başvekilliğe Fuat Köprülü'yü önermek için Çankaya'ya çıkar. Celâl Bayar, “*Ne söyleyeceğini biliyorum, yorma kendini, Başbakan sensin.*” (s. 340) diyerek Adnan Bey'in de beklemediği atamayı yapar.¹⁸⁶ Celâl Bayar bu atamasından sonra parti genel başkanlığını da Adnan Menderes'e vererek Türk demokrasisinde yeni bir sayfa açar. Bayar, bu davranışıyla Demokrat Parti'yi doğrudan halkın temsilcisi bir örgüt hâline getirmeyi hedeflediği gibi yönetimde doğacak ikiliği de ortadan kaldırmayı amaçlar.

22 Mayıs 1950'de ilan edilen kabine parti içinde tartışmalara neden olur. Tartışmanın nedeni, Adnan Menderes'in kabineyi kurarken kendisine yakın çalışma arkadaşları yerine “*CHP bürokrasisinde yaşlanmış emekli memurları*” (s. 340) bakan olarak atamasıdır. Ankara Palas Oteli, yeni hükümete muhalif olan Demokrat Partili vekillerin merkezi haline gelir. Fevzi Lütfü'nün başını çektiği grupta Samet Ağaoğlu, Mükerrer Sarol ve Hüsnü Yaman bulunur.

Adnan Menderes, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu önderliğinde gelişen bu muhalefetin giderek derinleştiğini fark edince Çakırbeyli günlerinden beri tanıdığı Mükerrer Sarol ile görüşür. Görüşmede kabine ile ilgili seçimlerine, “*Hükümet işini ehil ellerle yürütmek zorundayız. Seçimlerle gelen arkadaşların hepsi neredeyse ilk kez Ankara'ya gelen insanlar. Devlet idâre etmek kolay iş değil ki...*” (s. 343) gerekçesiyle açıklık getirir. Bu açıklama Sarol'u ikna etmez. Kendi listelerinin de bu konuda ehil kişilerden oluştuğunu söyler.

Kadro üzerine alevlenen bu tartışmada Menderes, yapılan kulislerin basit bir muhabbet meclisi olmadığını farkında olduğunu, hem kendisinin hem kabinesinin altının oyulmaya çalışıldığını, “*Her gün Ankara Palas'ta yüzlerce lira masraf*

¹⁸⁶ A.g.e., s. 103.

yapıyorsunuz. İnsanlar bu değirmenin suyunu bir gün soracaklardır.” (s. 343) çıkışıyla ifade eder. Tartışma her iki grup arasında muhbirlik yapan Şevket Mocan’a gelir ve Adnan Menderes dedikodularla partinin yıpratılmasını istemediğini belirtir. Bundan sonra muhalif kanatla nasıl bir ilişki içinde olacağını da, “*Düşmanım bile olsanız sizinle savaşırken namuslu insanların hizmetine tâlip olurum.*” (s. 344) sözleriyle açıklar. Yazarın kurgusuna dayanan bu sözler, Adnan Menderes’in ilk kabinesinde muhalifleri susturmak için sık sık tadillere gittiği görüşüne¹⁸⁷ karşılık niteliğindedir.

IV. II. Düşünce İklimi

İkinci Dünya Savaşından sonra “(...) yeryüzünde ancak iki büyük kuvvet kalmıştı. Biri emperyalizmin baş temsilcisi Amerika, öbürü sosyalist blokun lideri Sovyetler Birliği.”¹⁸⁸ İki güç arasında başlayan soğuk savaş döneminde Türkiye, Sovyetler Birliği tarafından Mart 1945’te verilen nota sonucunda tarafını kesin olarak belirler. Söz konusu notayla Sovyetler Birliği, “*Boğazlarda Montreux rejiminin değiştirilmesini ve doğu sınırımızın kendi lehlerine yeniden gözden geçirilmesini*”¹⁸⁹ ister. Sovyetler Birliği’nin bu haksız talebi kamuoyunda geniş yankı uyandırır. Hükümet halkın tepkisini politikalarıyla destekler. Kendi iktidarları için tehlike olacak sol akımları hiç sorgusuz Moskova ajanı olarak gösterir.¹⁹⁰

İnönü önderliğindeki tek partiye dayanan rejimin korunmaya alınması için gelişebilecek tüm muhalif hareketlere de komünist damgası vurulur. Halkı da bu yolla yanına alan hükümet toplumsal bir bölünmeye neden olur. 1 Kasım 1945’te TBMM’de yaptığı konuşmada¹⁹¹ muhalif hareketlere göz kırpan İnönü’nün samimiyetinin ölçütü Nazım Hikmet’in mahkûmiyetinin affedilmesi olur. Tek parti rejiminin otoritesini korumak için adeta kullandığı Nazım Hikmet, böylece romanda CHP’nin tek başına iktidar olduğu dönemden Demokrat Parti iktidarına uzanan

¹⁸⁷ Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s. 234.

¹⁸⁸ Eroğul, a.g.e., s. 21.

¹⁸⁹ A.g.e., s. 21.

¹⁹⁰ A.g.e., s. 22.

¹⁹¹ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, s. 122.

süreçte düşünce ve ifade özgürlüğünün siyasî bakımdan geçirdiği aşamaları temsil eden bir konuma yerleşir.

Demokrat Parti iktidara gelmeden önce İnönü'nün ılımlı tavırlarıyla yumuşayan siyasî havayı değerlendirmek isteyen bir grup aydın “*Nazım'ın hapisten çıkması için imza toplamaya*”¹⁹² başlar. Bu arada Celile Hanım elinde pankartıyla Galata Köprüsü'nün bir ucundan diğer ucuna yürümeye devam eder. Celile Hanım'ın elindeki pankartta yazılanlar yapılan haksızlığın ulaştığı dramatik boyutu, “*Haksız yere mahkûm edilen oğlum Nazım Hikmet açlık grevindedir. Ben de ölmek istiyorum. Gece gündüz oruçluyum. Bizi kurtarmak isteyenler bu deftere adreslerini yazarak imzalasınlar.*” (s. 330) yakarışıyla sergiler.

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Menderes hükümetinin “*en radikal hamlelerinden biri de genel af çıkarmak olur.*”¹⁹³ Tek parti döneminde muhalif olan düşünce suçlularının da af kapsamına girmesi gündeme gelir. Bu durum Nazım Hikmet'in de affedilmesini tartışmaya açar. Bu tartışma hem muhalif tabanda hem de hükümet kanadında çeşitli tepkilere neden olur. Muhalif tabanın tepkisi Millî Türk Talebe Birliği Başkanı Suphi Baykam'ın, “*Kimse kendinde bir Dreyfus ahlâkı vehmetmesin! Bu dava bir hukuk hatası değil bir siyaset ihtilafında hakikati savunma cesaretidir. Milliyetçiler! Bu savunmanın safında yüceliyorsunuz.*” (s. 345) seslenmesiyle canlandırılır.

Geniş halk yığınlarının sesi olarak iktidara her kesimin desteğiyle taşınan Demokrat Parti güç durumunda kalır. Muhaliflerin tepkilerine Ulaştırma Bakanı Tevfik İleri'nin, “*(...) Biz saf ve temiz kalbimizle acıyarak bu adamı çıkarttığımız gün bütün komünist cihan 'Nazım'ı ellerinden aldık.' diyeceklerdir.*” (s. 345) sözleri eklenince Nazım Hikmet'in affi kapsam dışı bırakılır. Fakat bir süre sonra hem iç hem dış kamuoyunun baskısıyla Nazım'ın cezası affedilir.

Nazım Hikmet hapisten çıktıktan bir süre sonra askere çağrılır. Sabahattin Ali'nin şüpheli ölümünden sonra, “*kendi başına da böyle bir tertip gelebileceğinin kuşkusuna kapılan*” (s. 362) şair, askerlikte başına benzer bir işin gelmesinden

¹⁹² Sertel, a.g.e., s. 158.

¹⁹³ Şen, a.g.e., s. 107.

korkar. Demokrat Parti hükümetinin serbest bıraktığı Nazım Hikmet, Cumhuriyet Halk Partisi'nin orduda ve bürokraside süren etkin otoritesinden çekinir. Yazar bu durumu, “*Nazım'ın kanunla affedilmiş yeni hayatını, idâri kararlarla yeniden bir eziyet çukuruna iteceklerdi.*” (s.362) diye ifade ederek Demokrat Parti iktidarının özgürlük yanlısı tavırlarına rağmen CHP'nin alttan alta süren baskısıyla şairin kısıkaç altına alınmaya çalışıldığını anlatır.

17 Haziran 1951 günü Nazım Hikmet ülkeden kaçar. Şairin kaçtığı haberine Menderes, “*Nasıl olabilir?*” (s. 365) şaşkınlığıyla tepki verir. Nazım Hikmet hem iç işleri bakanını hem emniyet müdürünü bilgisiz bırakacak gizlilikte Moskova'ya gider. Edebiyata olan ilgisi, “*Divân Şiirine, Edebiyât-ı Cedîde'ye, Fecr-i Âti'ye hâkim Menderes, Namık Kemal, Mehmet Emin, Ziya Gökalp'in çoğu şiirini ezbere biliyordu.*”¹⁹⁴ sözleriyle anlatılan başbakanın Nazım Hikmet'in kaçışı karşısında duyduğu üzüntü, “*Hani cezaevinin tecridinin, Pazar sabahında duyduklarının samimiyeti? Hani memleketinin mavi dediği gökyüzü?*” (s.368) şeklinde aktarılır. Bu anlatımla yazar, Başbakan Adnan Menderes'in de Nazım Hikmet'in okuyucusu olduğunu gösterir.

IV. III. Demokrat Parti İktidarının İkinci Dönemi

1954 yılındaki ikinci seçim zaferinden sonra “*Menderes uzlaşma ve konsensus politikalarından vazgeçti ve daha kararlı bir şekilde kendi konumunu sağlamlaştırmaya başladı.*”¹⁹⁵ tespitleri, Menderes ve Celâl Bayar'ın Çankaya'da yaptığı görüşmeyle sergilenir. Hem merkezde hem yerel örgütlenmelerde tek güç olarak kendisini kabul ettiren Menderes, Celâl Bayar ile yeni kurulacak kabine üzerine konuşur. Celâl Bayar, kabinede Demokrat Parti'nin kurucu üyelerinin aktif rol oynamasını ister. İsteğini, “*Fuat Bey'i Dışişlerinde Ethem Bey'i de İçişlerinde muhafaza etmeniz isabetli olur.*” (s. 387) diyerek belirtir. Bayar, bu istekleriyle parti

¹⁹⁴ Şen, a.g.e., s. 108.

¹⁹⁵ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 98.

içindeki etkinliğini sürdürme niyetinde olduğunu gösterirken siyasî manevralarını da kolaylaştırma hesabını yapar.

Adnan Menderes, cumhurbaşkanının isteklerine, “*Dışışlerini Fatin Bey’in, İçişlerini Nâmık Bey’in sadâkat ve basîretine teslim ediyorum.*” (s. 388) cevabını verir. Menderes bu hamlesiyle Demokrat Parti’nin kurucu kadrolarından sıyrılarak yeni bir yapılanmaya gittiğini gösterir. 1954 seçimlerini parti örgütlenmesi ve yerel organları yeniden düzenleyerek kazanan Adnan Menderes siyasî kadroları da kendi görüşleri doğrultusunda biçimlendirme amacını taşır. Bu noktadan sonra Demokrat Parti, Adnan Menderes’in şahsıyla bütünleşmeye başlar.

Köşkteki görüşme Celâl Bayar’ın ısrarı sonucunda Fatin Rüştü Zorlu’nun bir süre devlet başkanlığında görevlendirilmesi; fakat Nâmık Gedik’in içişleri başkanlığında kalması kararıyla sonuçlanır. Tarafların birbirlerine karşı net üstünlük sağlayamadığı görüşmeden, “(...) böyle bir bilek güreşinin her iki taraf için de önemli yıpranmalar yaratabileceği gerçeğini” (s. 390) çıkaran Menderes yine de verdiği kararların doğruluğundan emin olarak sunulur. Yazar, böylece güç savaşında kendi kadrosunu kurmaya çalışan Adnan Menderes’ten yana bir tavır sergiler.

1954 seçimlerinden sonra, “(...) birçoğu siyaset amaçlı rastgele yapılan yatırımlar, dağıtılan krediler; enflasyona, döviz darboğazına, mal kıtlığına”¹⁹⁶ yol açar. Ekonomi politikasındaki bu yanlış adımlar muhalefetin güçlenmesine neden olur. Muhalefet cephesinde gelişen şiddetli tepkilere dış politikada Kıbrıs ile ilgili sorunlar da eklenir. Kıbrıs Rumlarının, adanın Yunanistan’a bağlanması için yaptıkları gösteri ve eylemlerle giderek gerilen ortamda Adnan Menderes birlikte hareket ettiği kadroyu gözden geçirme ihtiyacı duyar. “*Demokrat Parti’nin nimetlerinden yararlananların çoğunda iktidara geldikten sonra eski mücadeleyi sürdürme niyeti*” (s. 407) kalmadığını düşünür.

Berin Hanım’ın, “*Bir siyasetçi, elleri ganîmet ve ihânet dolu arkadaşlarının tuzağından kurtulmayı bilecek kadar cesur ve ehliyetli olmalıdır.*” (s. 409) sözünden yola çıkan Adnan Menderes, yakın çalışma arkadaşlarına yönelik “*Köprülü Türk dış*

¹⁹⁶ A.g.e., s. 216.

politikasını çekip çevirecek mahareti gösterememekteydi. (...) Koraltan Meclis Başkanlığı görevinde Demokrat Parti siyasetine faydası olmayan bir hayatın içindeydi. (...) Bayar demokrasi mücadelesinde ön plana çıkmayan ama her politika kararının nihaî hükmünü veren noktada ciddi demokrasi münâkaşasına sebebiyet vermişti.” (s. 406-409) değerlendirmelerini yapar. Sonunda kendisini nimet ve ihânet zincirleriyle bağlı hisseder.

Adnan Menderes’in düşünce dünyasının aktarımına dayanan bu satırlarla yazar, 1954 seçimlerinden sonra iç ve dış politikada yaşanan sorunların temelinde partiyi kuran kadronun çözülmesi olduğuna işaret eder. Yazar bu kurgusuyla Adnan Menderes’in yaşanan sıkıntılarla mücadele ederken bir lider olarak yalnız bırakıldığına dikkat çeker.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin şiddetli muhalefetine cevap vermek için Adnan Menderes, Burhan Belge ile Radyo Gazetesinde okunmak üzere bir metin hazırlığı yapar. Menderes metinde Demokrat Parti’nin iktidara geliş sebeplerinden bugüne kadar geçen dönemi çözümlenmek ister. Bu amaçla düşüncelerini aktarırken Demokrat Parti’nin iki temel ilkeye dayandığını, bu ilkelerden birinin ekonomik özgürlük diğeri din ve vicdan özgürlüğü olduğunu belirtir. “*Halk bürokrat kontrolündeki devletin hiddeti karşısında bu iki özgürlük için her şeyi yapmaya hazırды. Nitekim dört sene sonra İsmet Paşa’yı paldır küldür devirdi.*” (s. 425) diyerek iktidarlarını hazırlayan gelişmeleri açıklar. Belge, “*Böyle bir demokrasi anlayışıyla muhalefetin takındığı tavır ayıplamak mümkün olmaz.*” (s. 426) karşılığını verir.

Burhan Belge’nin eleştirisi CHP’nin muhalefetini oturttuğu söylem ile Demokrat Parti’nin iktidarını sağlayan nedenler bakımından önemlidir. Demokrat Parti’nin “*(...) enflasyonu düşürmek ve piyasadaki temel malların kıtlığının üstesinden gelmedeki başarısızlığı*”¹⁹⁷ CHP’nin sesini yükseltir. Demokrat Parti muhalefetin sesini kısmak için savunduğu özgürlük fikriyle çelişerek basın, memur hakları ve üniversiteler ile ilgili demokratik hakları kısıtlayan düzenlemeler yapar.¹⁹⁸

¹⁹⁷ A.g.e., s. 118.

¹⁹⁸ Eroğul, a.g.e., s. 165-169.

İktidarın bu düzenlemeleri CHP'yi, “*liberal özgürlükleri-basın, yargı ve siyasi faaliyet özgürlüğü savunması*”¹⁹⁹ yapar bir konuma getirir.

Adnan Menderes, Belge'nin eleştirisindeki inceliği kavrar ve “*Anlıyorum demokrasi ve popülizm çelişkisinde devletin değerlerinin yıpranacağını söylüyorsun.*” (s. 428) yorumunu yapar. Burhan Belge suskunluğu ile bu yorumu destekler. Menderes bu eleştiriye katılmadığını belirtir. Demokrat Parti'nin yalnız liberal ekonominin popülist vaatleriyle değil; aynı zamanda din ve vicdan hürriyetine sahip çıkarak iktidara geldiğini savunur.

Burhan Belge ve Adnan Menderes arasında kurgulanan bu görüşme, Demokrat Parti'nin popülist söylemlerle iktidara geldiği, sonra da bu söylemlerin aksi icraatlarda bulunduğu yönelik eleştirilerin Adnan Menderes tarafından yanıtlanmasına dayanır. Yazar, başbakan aracılığıyla Demokrat Parti'nin yalnız serbest ekonomi vaadiyle iktidara gelmediğini; halkın millî ve manevî değerlerine de sahip çıktığını, dolayısıyla halkın vicdanî ihtiyaçlarından doğduğunu, bu nedenle sağlam köklere sahip olduğunu ileri sürer.

Enflasyonun giderek artması, fiyatların yükselmesi, ekonomideki büyümenin durması ve buna karşılık nüfusun hızla çoğalması, memur ve işçilerin yaşam standartlarının düşmesi gibi ekonomik sıkıntılar, Demokrat Parti'yi hem halkın hem muhalefetin karşısında zor durumda bırakır²⁰⁰. Adnan Menderes durumu dönemin önde gelen aydınlarından Şevket Süreyya Aydemir ile masaya yatırır.

Şevket Süreyya Aydemir, “*Sanayi kurmak, fakat bu sermaye üstünde bir oligarşinin şımarıklığına yol açmamak, devleti geliştirmek fakat ferdi köle haline getirmemek hem sınıf mücadelesini besleyen liberal bir demokrasinin hem de kanlı bir sınıf diktatörlüğüne düşmemek*”²⁰¹ görüşleriyle dikkat çeken Kadro hareketinin sözcülerindedir. Adnan Menderes tarafından akşam yemeğine davet edilen Aydemir, karma ekonomiyi savunan fikirlerini açıklarken Demokrat Parti'nin ekonomi politikalarına eleştirel bir bakış açısı getirir.

¹⁹⁹ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 119.

²⁰⁰ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, s. 103.

²⁰¹ Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, s. 449-450.

Şevket Süreyya Aydemir, Demokrat Parti'nin liberal ekonomiyi uygularken devletin hâkim sermayesini göz ardı etmesini ve tüm ekonomik sorunları özel teşebbüsle çözmeye çalışması fikrine sarılmasını uygulamalardaki başlıca sorunlar olarak tespit eder. Adnan Menderes tarafından dikkatle dinlenen Aydemir sözlerini, liberal ekonominin başarı getireceği iddiasının geçerli olabileceğini ama bu iddianın ispat edileceği zeminin hazırlanmadığını, Kemalist ideolojinin içine düştüğü çıkmazı örnek vererek sürdürür. Aydemir çözüm olarak yetenekli bir kadroyla işin ele alınmasını önerir.

Yazar, Şevket Süreyya Aydemir aracılığıyla Demokrat Parti'nin tüm iddialarına rağmen ekonomideki başarısızlığını anlatımın başından beri çeşitli şekillerde kurguladığı tartışma zeminlerinde öne sürdüğü fikrine getirir. Bu fikir Demokrat Parti hareketinin mücadelesini benimseyecek cesur bir kadro oluşturma gerekliliğidir.

IV. IV. Demokrat Parti İktidarının Üçüncü Dönemi

Demokrat Parti'nin 1957 seçimleriyle başlayan iktidardaki son dönemi, ikinci dönemi olan 1954-1957 yılları arasında yaşanan olaylarla iç içe kurgulanır. Bu kurgulamada yazar sık sık geriye dönüş tekniğini kullanır. Karakoyunlu, böylece Demokrat Parti iktidarını 27 Mayıs 1960 darbesine götüren gelişmelerin nedenlerini ve sonuçlarını okuyucuya birlikte çözümleme olanağı sağlar.

12 Ekim 1958 günü Adnan Menderes Manisa il kongresinde partiye yönelik eleştirileri cevaplar. CHP'yi kin ve husumet odağı olarak gösterir ve böyle bir muhalefet anlayışının vatani bölünmeye kadar götüreceğini savunur. “*Seçimlerde muhalefet partilerinin birleşerek bir güç birliği oluşturmalarına karşılık Adnan Bey bir ‘Vatan Cephesi’ kurarak Demokrat Parti'nin bütün teşkilatını bu cepheye katılmaya çağırarak*” (s. 435) amacını taşır. Manisa'da bu görüşünü açıklar ve devlete hizmet veren memur ve bürokrasi kanadının cepheye katılımlarını sağlamayı, katılımları da halka tek tek duyurmayı planlar.

Vatan Cephesinin kuruluşunu, “*Demokrat Parti’nin muhalefet karşısında varlığını korumak ve hatta mümkünse gücünü arttırmak*” (s. 436) şeklinde açıklayan yazar, cephenin kuruluşunu hazırlayan neden olarak kuruculardan Fuat Köprülü’nün Demokrat Parti’den istifa etmesi olarak gösterir. Fikrin nasıl doğduğunu ise Mükerrerem Sarol ve Adnan Menderes arasında kurguladığı konuşmayla sergiler.

Vatan Cephesini muhalefetin şiddetli eleştirilerini, parti içindeki kırılmaları engelleyecek bir oluşum olarak tasarlayan Adnan Menderes’in görüşüne Sarol, “*Karşımızda bir güç birliği var diye hemen Vatan Cephesi’ni kurmak, telaşa kapıldığımız anlamında değerlendirilir.*” (s. 437) karşılığını verir. Oluşumun Adnan Menderes’in istediği gibi derhal değil; zamana yayılarak ve olgunlaştırılarak hayata geçirilmesini önerir. Adnan Menderes, bu fikri reddeder. Bunun üzerine Sarol sert çıkar ve “*Doğru bir fikri yanlış uygulamaktan zevk mi alıyorsunuz? Böyle bir üslupla kimi ne kadar ikna edebilirsiniz? Aksine halkın sevgisini kaybedeceğinizden endişe ederim.*” (s. 437) uyarısını yapar.

Mükerrerem Sarol’un uyarısı, “*Cepheye katılmak istemeyenler ‘yıkıcı’ olarak tanımlanarak katılanların adları devlet radyosundan duyuruldu. Vatan Cephesi birlik getirmek yerine siyasal yaşamı kutuplara böldü.*”²⁰² gelişmesiyle yerini bulur. Yaşam öyküsünün anlatıldığı sayfalarda heyecanlı ve duygusal tabiatı sık sık vurgulanan Adnan Menderes’in aldığı karar, yazar tarafından Mükerrerem Sarol aracılığıyla isabetli bulunsa da uygulamadaki panik havası ve zamanlaması nedeniyle eleştirilir.

Demokrat Parti’nin 1954 sonrasında karşı karşıya kaldığı parti içi muhalefeti su yüzüne çıkaran ve iktidarı ihtilâle sürükleyen etkenlerden biri olarak 6-7 Eylül olayları gösterilir. 1954 Ağustos’unda alevlenen Kıbrıs sorunu Yunanistan’ın konuyu Birleşmiş Milletler’e taşıması ve kamuoyunu seferber etmesiyle büyür. Mart 1955’ten itibaren gösteriler ve hatta kanlı olaylar hızla artar. Haziran 1955’te İngiltere Yunanistan ve Türkiye’yi müzakereye çağırır²⁰³.

²⁰² Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s. 140.

²⁰³ Eroğul, s. 172.

Türk ve Yunan kamuoyunda karşılıklı gerilen ipler, 6 Eylül 1955'te İstanbul Ekspresi'nde çıkan Atatürk'ün Selânik'teki evine bomba atıldığı haberiyle kopar. Haberden hemen sonra üniversite gençliğinin öncülüğünde düzenlenen gösteriler çığırından çıkar. Beyoğlu'nda, Karaköy'de Rumlara ait dükkânlar tahrip edilmeye başlanır. Galeyan bir anda çapulculuğa ve kundakçılığa dönüşür. Rumların evlerine ve mezarlıklarına saldıran göstericiler ancak ordu birliklerinin müdahalesiyle dağıtılır.²⁰⁴

6-7 Eylül olaylarından sonra parti grubunda oluşan atmosferi kuliste konu TBMM'de görüşülmeden önce yoklayan Mükerrer Sarol, “*Muhalefetin uzun süredir basında yer alan görüşlerinin ve özellikle de dedikoduların Demokrat Parti milletvekillerini etkilediğini*”(s. 457) düşünür. Sarol'un bu izlenimleri olayların hükümet tarafından tatmin edici bir şekilde açıklanamaması üzerine grupta yaşanacak gerilimlerin ve kopmaların bir işareti sayılır.

Menderes'in konuyla ilgili TBMM'deki konuşmasını, “*Başvekil kürsüde biraz telaşlı biraz savruk bir konuşmayla bu baskını bildiklerini itiraf etmiş ancak suçu komünistlerin üstüne atmıştı. Başvekil, tutarsızlığı hemen fark edilen bir başka cümleyle milletvekillerini etkilemek istemişti: Uzaktan yakından hükümete mensup herhangi bir şahsın zerre kadar ilgisi olduğu hükmünü verdirecek bir tek delil bile bulunursa sadece hükümetten değil insanlıktan bile istifa etmeye hazırız’*” (s. 456) satırlarıyla aktaran yazar, konuşmanın gruptaki hoşnutsuzluğu gidermeye yeterli olmadığını belirtir. Konuşmanın muhaliflerin eline koz verdiğini ekleyen yazar, yaşanan gelişmelerin sonucunu “*İç İşleri Bakanı Nâmik Gedik günah keçisi haline getirilir ve 10 Eylül'de istifa eder.*”²⁰⁵ cümlesiyle sunar.

Yahya Kemal, Ankara'dan İstanbul'a dönerken trende Mükerrer Sarol, İzzet Akçal ve Fuat Hulusi ile karşılaşır. Olanlardan sonra hükümete tavrı alan şair, vekillere selâm vermeden yanlarından geçer. Grubun en tecrübeli vekili Fuat Hulusi , Yahya Kemal'in masasına gelir. İkili bir süre şiir ve musikîden söz eder. Şair karşısındaki konuyu açmadan baskın gelmek için kendisi konuya girer ve “*Birkaç*

²⁰⁴ A.g.e., s. 173.

²⁰⁵ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 97.

masum solcuyu suçlayarak bu ayıbı temizleyemezsiniz. Üçünü beşini belki asmayı da düşünebilirsiniz; ama unutmayın Cumhuriyet evlâtlarını asacak bir Kel Ali bulmaya bir İstiklâl Mahkemesi kurmaya sizin gücünüz yetmez.” (s. 423) çıkışında bulunur.

Şairin konuya getirdiği yaklaşım, iktidarların otoritesini ayakta tutmak için başvurdukları yöntemlerin çağın koşullarına ve getirdiklerine aynı zamanda liderlerin karizmasına, kadroların gücüne bağlı olduğunu gösteren tarihî bir ders niteliği taşır. Yahya Kemal’in bu sert çıkışına karşılık olarak Fuat Hulusi bir süre önce din ve siyaset hakkındaki görüşleriyle başbakanı aydınlattığı için şaire teşekkür eder. Ortamı yumuşatmaya çalışan Fuat Hulusi’nin nezaketine şair, Adnan Menderes’in parti grubunda yaptığı konuşmalara göndermede bulunarak, “*Sanmam! Baksana hilâfeti bile getirmeyi düşünecek kadar çığırından çıkmış. Bu üslupla kendine de memlekete de hayır gelmez. Unutma, felaket hadiselerle değil insanlarla gelir.*” (s. 460) cevabını verir.

Yahya Kemal romandaki işlevine uygun olarak Demokrat Parti iktidarının durumunu tarihin ve felsefenin süzgecinden geçirerek yorumlar. İktidarın üst üste düştüğü hataların nedenini Adnan Menderes’in siyasî otoritesini korumak için kullandığı yanlış yöntemlerde ve üsluplarda görür. Başbakanın tarih boyunca yaşananlardan ve kendisine verilen tavsiyelerden gerekli sonuçları çıkarmadığını vurgular. Yazar, Yahya Kemal’in bu düşünceleriyle Demokrat Parti’nin 1954’ten sonra izlediği yanlış siyasetin nedenlerini ve sonuçlarını irdeleyen bir bakış getirerek eleştirel tavrını ortaya koyar.

Demokrat Parti iktidarını sona götüren bir diğer gelişme de İspat Hakkı konusudur. Demokrat Parti iktidarda kaldığı dönemler süresince yolsuzluk iddialarıyla sık sık basın ve muhalefetin hedefi olur. Demokrat Parti eleştirilerin önüne geçmek için Şubat 1955’te TBMM’ye sunulan bir tasarı ile basınla ilgili birtakım ağır yaptırımlara ve kısıtlamalara gider. Kanunun üzerinde en çok tartışılan maddesi suçlu bulunan basın mensuplarının iddialarını ispat hakkının elinden alınmasıdır.²⁰⁶

²⁰⁶ Eroğul, a.g.e., s. 136.

İspat hakkı, Demokrat Parti içinde Menderes'e muhalif olan grupların ortak paydasına dönüşür. Bu gruplardan on dokuz milletvekili basına ispat hakkının tanınmasını talep eder. Adnan Menderes, bu talebi Celâl Bayar ile görüşür. Görüşmeden sonra ispatçıların ihraç edilmesine karar veren bu yolla da grubu korkutup yeniden avuçlarına almayı planlayan Menderes'in hesapları tutmaz. 6-7 Eylül olayları ve hükümetin tutarsız davranışları muhalefeti harekete geçirir. İspat hakkı yeniden gündeme gelir.

*“Muhالیfler Ekim başlarında saldırıya geçti. İspat Hakkı meselesini gündeme getirdiler ve Parti Genel İdare Kurulu'na değişiklik önerisi sundular.”*²⁰⁷ Tüm baskılara rağmen önerilerini geri çekmeyen milletvekilleri disiplin kuruluna sevk edilir ve Demokrat Partiden atılır. Yaşanan bu mücadele sonucunda *“Menderes, muhalif hizip mensuplarını dışlayıp yerlerine kendisine sâdik adamları yerleştirerek”*²⁰⁸ otoritesini güvenceye almaya çalışır.

Parti içinde kaynayan muhalefet kazanında Adnan Menderes etrafına karşı güvenini yitirir. Dönemin iç işleri bakanı Ethem Bey, bir süre önce, *“Önümüzdeki hafta bir gensoruyla sizi düşürmeyi plânlıyorlar.”* (s. 468) uyarısıyla güvenini tazelese de eski iç işleri bakanı Nâmık Gedik'in *“zihnini velveleye veren telaşlı ikâzları”* (s. 469) başbakanı huzursuz eder. Menderes, kendisine karşı muhalefetin doruğa yükseldiği bugünlerde güvendiği en yakınlarının bile muhalefetin tezgâhladığı bir oyunda kendisine karşı bir piyon olarak kullanıldığını kuracak kadar endişeli bir ruh hali içinde gösterilir.

Kendisini düşürmek için Celâl Bayar'ın da çaba sarf ettiğinden şüphelenen Adnan Menderes'in bu düşünceleri, *“Acaba, Bayar'ın kendisini gözden çıkardığı dedikodularının gerçek tarafı var mı? (...) Mükerrerem'i, Samet'i, Osman'ı, Şevki'yi, Şemi Ergin'i, İzzet Akçal'ı sık sık Çankaya'ya davet edip ağız araması, acaba gerçek bir devirme planının istihbaratı mıydı?”* (s. 469) satırlarıyla aktarılır. Menderes ve yakın çalışma arkadaşları arasında oluşan güven bunalımına dikkat çeken bu

²⁰⁷ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 97.

²⁰⁸ A.g.e., s. 98.

anlatımla Adnan Menderes'in kendisine muhalif olan vekiller için aldığı sert önlemlerin altında yatan neden olarak yaşanan psikolojik savaş gösterilir.

Ethem Bey'in bir süre önce istihbaratını verdiği gensoru önergesi, 22 Kasım 1955'te yapılan toplantıda sunulur. Gensoru 29 Kasım'da TBMM'de görüşülmeye başlanır.²⁰⁹ Grup toplantısında ticaret bakanı İbrahim Sıtkı Yırcalı, kendisi hakkında verilen gensorunun kabul edilmesiyle istifa eder. Bu istifayla milletvekilleri, "*İş bu kadar ucuz değil...Orakçioğlu'nun önergesi bütün hükümet için kabul edilmelidir.*" (s. 474) itirazını yapar. Grup kontrolden çıkar ve hükümet istifaya çağrılır. On yıllık Demokrat Parti iktidarının en çetin grup toplantısında Adnan Menderes kürsüye çıkar ve Yırcalı gibi sinip istifa etmeyeceğini açıklar.

Adnan Menderes'in bu sözlerine rağmen gruptan istifa sesleri yükselmeye devam eder. Bu arada maliye bakanı Hasan Polatkan ve dış işleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu da istifa eder. Bu istifalarla çaresiz kalan başbakanın imdâdına Mükerrer Sarol'un bir notta gönderdiği küçük taktiği yetişir. Daha sonra 'Sarol Formülü' olarak anılacak²¹⁰ bu taktiğe göre Adnan Menderes'in şaibeli işlere karışan bakanların istifasını istemesi ve kendi için grupta güvenoyu talep etmesi önerilir.

Sarol'un önerisini kabul eden başbakan, kendi iradesiyle çekilmek yerine kaderini grubun ellerine teslim eder. Hükümetin toptan istifasını oy çokluğuyla kabul eden grup, "(...) *garip bir teslimiyetle de ona istediği güvenlik oyunu*"²¹¹ verir. Bu oylamayla grup bakanlara güvenmediğini, "(...) *ama onu kuran ve yönetene büyük güven taşıdığını*" (s. 477) gösterir.

Gelinen noktayı, "*Böyle bir çelişkinin itibar edilir tarafı yoktu.*" (s.477) diyerek değerlendiren yazar, Menderes'e muhalif olan milletvekillerinin hamlılığını, tutarsızlığını ve kararsızlığını vurgular. Bu yaklaşımıyla Menderes'in şahsını kurtarmak için kurduğu hükümete sahip çıkmak yerine istifaya mecbur ettiğini göz ardı eden yazar, oylamanın sonucunu, "*Adnan Bey'in efsanevi varlığının kabul edilmesi*" (s. 477) olarak yorumlar.

²⁰⁹ Eroğul, a.g.e., s. 181.

²¹⁰ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 98.

²¹¹ Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s. 235.

IV. V. Din ve Siyaset

Demokrat Parti iktidardaki ilk döneminde ezanın Türkçe dışında herhangi bir dilde okunmasını yasaklayan ceza kanununu değiştirir. Bu kararı radyodaki dinî programlar üstündeki yasağı kaldırmak, okullarda din dersini zorunlu kılmak gibi değişiklikler izler²¹². Demokrat Parti'nin dinle ilgili uygulamaları, çoğunluğu CHP karşıtı olan Demokrat Parti tabanının tek partili dönemden beri kabullenmekte güçlük çektikleri politikalara karşı duygularını açıkça göstermesine neden olur. Bu tepkiler, “1951 başlarından itibaren Atatürk büst ve heykellerinin parçalanması ve kentlerde kadınlara çirkin saldırı haberlerinin basında çıkmaya”²¹³ başlaması ve “Demokrat Parti'nin Konya Kongresinde fesin, çarşafın ve Arap harflerinin geri getirilmesi”²¹⁴ talepleriyle o günün Türkiye'sinde kendini gösterir.

“Demokrat Parti'nin İslâmiyet adına getirdiği müsamâhaların siyasetin ileride ölçüyü kaçırıp bir şeriat talebine dönüşeceği” (s. 481) endişesini taşıyan Menderes, konuyu güvendiği tecrübeli dostlarıyla tartışmak ister. Demokrat Parti ve İslâmiyet arasındaki ilişkiyi târif ederek izlediği politikalara tarihî ve felsefî bir derinlik kazandırma ihtiyacı duyar. Adnan Menderes'in düşünceleri, Park Otel'de karşılaştığı Yahya Kemal'in, “Din ve iktisat siyasetin iki önemli unsurdur. Siyasetteki mükemmeliyeti din değil yobazlık bozar. İktisada gelince; millet fakirdir ama dürüsttür. Siyaseti bozan fakr u zarûret değil suistimâldir.” (s. 483) sözleriyle netlik kazanır.

Adnan Menderes görüşlerine değer verdiği Fuat Hulusi'yi, Ekrem Hayri'yi ve Yahya Kemal'i Park Otel'in terasında bir araya getirir. Söz konusu toplantı o dönemde önemli tartışmalara neden olmuş din ve siyaset ilişkisini Demokrat Parti'nin ideolojisi açısından temellendirmeye dayanan bir kurgudur. Yazar, Demokrat Parti'yi askerî darbeye yüz yüze bırakan nedenlerden biri olan dinin istismâr edilmesi iddialarının aslını bu toplantıda konuşulanlar yoluyla tartışır.

²¹² Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 243.

²¹³ A.g.e., s. 364.

²¹⁴ A.g.e., s. 364.

Adnan Menderes, “*Demokrat Parti’nin sadece ibadete davet eden İslâmî çağrısıyla yetinen politikası gerçekten amaçlı bir tercih miydi, yoksa fırsatın ganimet sayıldığı kurtuluş dergâhı mıydı?*” (s. 485) ikileminden yola çıkarak toplantıyı “*Demokrat Parti İslâmiyet’in yüceltildiği bir felsefi ve sosyolojik hareket derinliğine sahip midir?*”(s. 485) sorusuyla açar. Menderes sorusunu yönelttikten sonra tartışmayı şekillendirmek için, “*İslâmiyet, Ortadoğu siyasetinin vazgeçilmez başlığıdır. Bu nedenle durmuş oturmuş bir üslupla tartışılmamıştır. İslâmiyeti değerlendiren lâik üslup gerçekten bir gün ülkeye gelir ve hedefine ulaşırsa, Türkiye kendi değerlerinin üstünlüğünü koruyarak yücelen devlet olur.*” (s. 485) görüşünü ileri sürer.

Adnan Menderes ileri sürdüğü bu görüşüyle Demokrat Parti’nin din ve siyaset arasındaki ilişkiye oy kaygısıyla yaklaşmadığını gösterir. Menderes’in sözlerine göre Demokrat Parti’nin çok tartışılan uygulamaları, lâiklik anlayışını doğru yerleştirip din ve vicdan hürriyetini tamamen sağlamak ve Türkiye’nin lâik bir ülke olarak bölgesinde tek güç olma olasılığını arttırmak amacına yönelik bilinçli bir politikanın ürünüdür. Adnan Menderes aksine bir durumun gelişebileceğini de hesaba katar ve asıl endişesinin, ülkenin bu tarihî fırsattan mahrum kalacak hareketlere mâruz kalması olduğunu belirtir.

Yahya Kemal, Menderes’in taşıdığı endişelerini, “*Osmanlı’nın medeniyet tarihi içinde çok hazin tesirlerini gördüğümüz irticâ hareketinin gerisinde daima İslâmî felsefeyi dışlayan bir hoyratlık vardır.*” (s. 488) tespitiyle tarihî bir zemine oturtur. Şair, bu sözleriyle tarihten bu yana gelişen irtica hareketlerinin ideolojik içerikten yoksun, biçimsel çerçevede doğmuş temelsiz girişimler olduğunu vurgular. Yahya Kemal, düşüncelerini “*Nitekim İslâm felsefesini ve inançlarını akıl disiplinde yüceltenler daima hırpalanmış hatta öldürülmüşlerdir.*” uyarısıyla bağlar. Şair, gerici faaliyetler karşısında inancın akıl disiplini olan lâiklik ilkesiyle hareket edenlerin zarar gördüğüne dikkat çekerek Demokrat Parti’nin lâiklik kavramını topluma benimsetmeye çalışırken izlediği yolun tehlikelerle dolu olabileceğini belirtir.

Adnan Menderes, sözü yakın siyasî tarih açısından değerlendirmesi için Fuat Hulusi'ye verir. Tecrübeli siyasetçi, “*Meşrutiyet partileri İslâmiyet'in üstün vasıflarını bilen bir kadronun elindeydi. Lâkin din ile siyaset sınırını baştan çizecek cesaretin içinde olamadılar.*” (s. 489) yorumunu yapar. Menderes, Hürriyet ve İtilâf Fırkasını işaret ederek, “*Korkarım ki İtilâfçıların geleneğini bugün yeniden sürdürmeye meraklanan bir kadro ortaya çıkıp Cumhuriyet'in idealini susturmak isteyebilir.*” (s. 489) karşılığını verir. Yazar, Menderes'in bu sözleriyle Demokrat Parti'nin din politikalarının gerici hareketler tarafından istismâr edilebileceğini vurgular.

Yahya Kemal, din ve siyaset arasındaki hassas dengeleri İkinci Meşrutiyet çizgisinden bir sonraki aşamaya, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına getirir. Fikirleri ihtilâflı bir kadronun Cumhuriyet'e bağlılığından şüphe duyduğunu, “*Bir siyaset idealinde birleşmelerine ihtimal verilebilir miydi? Hayır. Gazi Hazretleri bunları yanından uzaklaştırmakla isabet etmiştir.*” (s. 490) diyerek belirtir. Anlatımın başından beri bir siyasî partinin başarısını savunduğu fikirlere bağlı kadroların birlikte hareket etmesine bağlayan ve zaman zaman Demokrat Parti'yi sırf CHP'ye karşı oldukları için bu harekete dâhil olmaya çalışanlara karşı açık davranmakla eleştiren şair, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası örneğiyle yine aynı noktaya göndermede bulunur. Yahya Kemal, Demokrat Parti'nin de kendi içinde fikirleri ihtilâflı kadroları barındırdığını, dolayısıyla lâiklik ilkesi altında birleşmelerinin güç olduğunu, çözümün Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı gibi bunların ayıklanmasıyla mümkün olduğunu ifade eder.

Yahya Kemal'in, Terakkiperver kadrolarının bugün hatırlı mebuslar olarak TBMM'de yer aldığını ve bunun da bir tahlil hatasını beraberinde getirdiğini söylemesi üzerine Menderes, bu tahlil hatasının nerede olduğunu sorar. Bunun üzerine Yahya Kemal, “*Neden Halkevleri'ni kapattınız, neden Köy Enstitüleri'ni kapattınız? Bunlar Cumhuriyet'in aydınlanma politikalarıydı. Böyle geniş tesirli irfan yuvalarını kapatırsanız bugün şikayet ettiğiniz karanlığın gelmesi kaçınılmaz olurdu*” (s. 491) eleştirisinde bulunur. Şair, Demokrat Parti'nin lâik dünya görüşünü benimsetmek istediği halkın bilinçlenmesine ket vuran uygulamalarla samimiyetine

gölge düşürdüğü gerçeğini ortaya koyar. Adnan Bey, bu sözler karşısında suskun kalır. Ve konuyu yeniden siyasî tarihe getirir.

Adnan Menderes, İstiklâl Mahkemeleriyle önü kesilen muhalif hareketlerin sonunu, “*Ne dersiniz Şairim; erken öten horozun boynu diyebilir miyiz?*” (s. 493) sorusuyla Yahya Kemal’in değerlendirmesini ister. Yahya Kemal’in cevabı Demokrat Parti iktidarının akıbetini öngörür nitelikte olur: “*Bir adam liberal ve demokrat ise ne Meclis’in ne de şahsın diktatörlüğünü kabul etmez. (...) Bunlar liberalliğin ve demokrathğin tarifinde olan şeylerdir. (...) Kellesinin gideceğini bilir ama inancında ve cesaretinde diz çökmez.*” (s. 493)

Fuat Hulusi, “*Şimdi dini yeniden siyaset için vasıta sayarsak memleketin demokrasiye kavuşması çok uzun yıllar alır. Cumhuriyet’in geri kalmasında vebal sahibi oluruz.*” (s. 493-494) diyerek Yahya Kemal’in bu tahlillerini Demokrat Parti’nin din politikasına bağlar. Menderes, bu sözler üzerine “*Bizim İslâmiyet anlayışımız akıl ve ilim ürünü olanla vicdan ürünü olanı aynı idrakin potasında yüceltmektir. İbâdetin temelini bu ahlâka oturtmaktır.*” (s. 494) hükmünü vererek tartışmayı kapatır.

Demokrat Parti’nin iktidarda kaldığı üç dönem boyunca çok tartışılan din ve siyaset ilişkisini irdelemek için kurgulanan bu toplantıda Menderes tarafından temsil edilen Demokrat Parti’nin lâik kültürü benimsetmek, gerçek demokrasiyi getirmek amacını taşıdığı gösterilir. Kurguda Demokrat Parti iktidarının ilk döneminde yapılan bu toplantıdan sonra Adnan Menderes’in vardığı hükme uygun politikalar takip edip etmediğini gösteren gelişmelere yer verilmez. Yazarın amacı, Demokrat Parti’nin konuyla ilgili hangi hedeflerle yola çıktığını, bakış açısının ne olduğunu sergilemektir.

1957’den sonra Demokrat Parti çizilen bu idealist lâiklik anlayışından tamamen uzaklaşır. CHP’nin şiddetli muhalefeti ile iç ve dış politikadaki aksaklıklar Demokrat Parti’yi kitleleri avucunda tutmak için İslâmiyeti kullanma noktasına getirir. Bu süreçte konuyla ilgili en tipik örnek olarak, “*Vatan Cephesi*

*kampanyasında cepheye katılmayı dinî ve millî bir görev gibi göstererek bu eğilimden büyük ölçüde yararlandığı*²¹⁵ gerçeği gösterilebilir.

IV. VI. İhtilâle Doğru

Demokrat Parti iktidarını 27 Mayıs 1960 darbesine götüren ana olayları geri dönüşlerle ortaya koyan yazar, Vatan Cephesinin kuruluşunu tartışan Adnan Menderes ve Mükerrerem Sarol'un konuşmasına yeniden döner ve akışı ihtilâle doğru ilerletmeye devam eder. Adnan Menderes'in psikolojisini, "(...) *söylediklerine itiraz eden herkesi kendine cephe almış bir CHP müridi gibi görmeye başlamıştı.*" (s. 505) sözleriyle sergileyen yazar, Vatan Cephesinin "*Menderes'in dediği gibi CHP'nin daha doğrusu İsmet Paşa'nın Meclis'i itibarsızlaştırmak istediği seçimlere bile başvurmadan elini kolunu sallayarak iktidarı ele geçirmeye çalıştığı*"²¹⁶ korkusuyla yani darbe hazırlığına cevap olarak tasarlandığı görüşünü kabul eder.

Mükerrerem Sarol'u sözleriyle kışkırttığını düşünen Menderes, yakın çalışma arkadaşının gönlünü aldıktan sonra "*Vatan Cephesi'ne memurların üye olması için bir kanun tasarısı hazırlayacağım. Bakanlar Kurulu'nda görüşmeniz için Muzaffer Bey'e gönderirim.*" (s. 506) diyerek Vatan Cephesinin kuruluşunu tamamlayan son hazırlıkları başlatır.

Vatan Cephesinin karşısında muhalif Hürriyet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi Güçbirliği Hareketini başlatır. "*Böylece bütün ülkede bir tarafta Güçbirliği Ocakları öbür tarafta Vatan Cephesi Ocakları olmak üzere ölesiye hasım iki blok teşekkül etmeye*"²¹⁷ başlar. Siyaset sahnesindeki şiddetli çatışma geniş halk kitlelerine de yayılır ve halk bölünmeye başlar. Genel olarak ülkenin durumu gergin ve sinir harbi içindeyken yükselen tansiyonu bir süreliğine de olsa düşüren beklenmedik bir gelişme olur.

²¹⁵ A.g.e., s. 371.

²¹⁶ Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s. 276.

²¹⁷ Eroğul, a.g.e., s. 193.

Adnan Menderes'i taşıyan uçak Londra yakınlarında düşer ve refâkatindekilerin bir bölümü hayatını kaybeder. Adnan Menderes'in durumundan bir süre haber alınmaz. Bu süreçte yaşananlar ilk olarak Celâl Bayar'ın düşünceleri yoluyla aktarılır. Adnan Menderes'in ölmüş olma olasılığına karşılık Bayar, birtakım hesaplar içine girmiş olarak gösterilir. Bayar, "*Nâmık Gedik'in İç İşleri Bakanlığıyla birlikte bütün bilgi kaynaklarının daraldığını*" (s. 526) düşünür. İlk işini Nâmık Gedik'i değiştirmek olarak belirler. Kazayı haber alan İsmet Paşa'nın tepkisiyse "*Paşa, bugün Meclis'te Adnan Bey'in kazasını fırsat bilenlerin tavırlarına üzülmüştü.*" (s. 527) satırlarıyla sergilenir. Yazar, uçak kazasını Adnan Menderes'i oldukça yıpratran bir neden olarak öne çıkarır.

Adnan Menderes'in kazadan mucizevî bir şekilde hafif sıyrıklarla sağ kurtulması halkın coşkulu gösterileriyle karşılanır. Menderes'in dönüşte kahraman gibi karşılanması, onun şahsını siyasî hayatta yepyeni bir boyuta taşır. "*Menderes, Allah'ın koruduğu biri olarak*"²¹⁸ halkın belleğinde yer edinir. "*Halka kabul ettirilen bu yeni demokrasi tarifi*" (s. 529) Demokrat Parti liderine manevî bir önder kimliği kazandırırken CHP "*ateist ve İslâm karşıtı*"²¹⁹ olmakla suçlanır. Vatan Cephesi ile başlayan siyasî kutuplaşma uçak kazası ile daha da keskinleşir.

Kazadan birkaç hafta sonra sıkıntılı günler yeniden başlar. Demokrat Parti meclis grubu uzun bir toplantının ardından CHP hakkında TBMM'de tahkikat açılmasına karar verir. "*Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve kim olursa olsun sert üslupla sorgulanması ciddi sorun haline gelmişti.*" (s. 535) cümlesiyle komisyonun çalışmalarına ve sonuçlarına değinen yazar, bu komisyonun kurulma nedenini ve CHP'nin karşılığında nasıl hareket ettiğini belirtmez.

Tahkikat komisyonu, "*CHP'nin seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğu, silahlandığı, isyan hazırladığı*"²²⁰ şeklindeki iddiaları araştırmak üzerine kurulur. Komisyon çalışmalarını, "*Gazeteler kapatılıyor, istenen kişi istenildiği gibi sorgulanıyordu.*" (s. 535) cümlesiyle geçiştiren yazar, "*(...) bütün siyasi faaliyetlerin ve soruşturulmakta olan konularla ilgili Meclis tartışmalarının üç*

²¹⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 75.

²¹⁹ A.g.e., s. 75.

²²⁰ Eroğul, a.g.e., s. 234

ay haber yapılmasını ve siyasi haber ve faaliyetlerin encümen işini bitirinceye kadar durdurulması”²²¹ yetkisini kullanan komisyonun “*Türk Demokrasi hayatında infial yarattığı ve muhalefetin tasfiyesine filen başladığı*”²²² gerçeğini ortaya koymaz. Demokrat Parti iktidarını ihtilâle götüren nedenleri derinliğine tartışan Karakoyunlu, liberal ve demokrat Türkiye söylemiyle işbaşına gelen; fakat darbe kuşkusundan bir türlü kurtulamayan Demokrat Parti’nin diktatör rejimlerini aratmayan bu girişimlerinin de askerî müdahalenin bir nedeni olduğunu göz ardı eder.

Tahkikat komisyonunun kuruluş ve çalışmalarının başlamasıyla patlayan öğrenci olayları²²³ bıçağın kemiğe dayandığını gösterir. Polisin sert müdahale ettiği olayların yatışması için iki ilde sıkıyönetim ilan edilir. Polisin gösterilerde öğrencilerin üstüne ateş açması ve engellenemeyen olaylar nedeniyle sıkıyönetime başvurulması siyasî durumu normalleştirmeyi ve muhalefetle daha yapıcı bir ilişki kurmayı zorlaştırır. Hayatın normale dönmesiyle 3 Mayıs’ta uygulama kaldırılır.

Mayıs ayının başından beri bir gerçeklik haline gelmeye başlayan askerî müdahalenin “*6-7 Eylül olaylarından sonra iktidarın Türkiye’de ciddi zorluklar yaratan hüviyete büründüğü gerekçesiyle bir müdahalenin söz konusu olabileceği düşünülmüş ve önlemler alınması fikri doğmuştu. O fikir artık en olgun noktasına yanaşıyordu.*” (s.541) diyerek 1955’ten beri plânlandığını öne süren yazar, askerî müdahalesini getiren gelişme olarak 555K şifresiyle örgütlenen halk ve öğrenci hareketlerini gösterir.

555K şifresiyle düzenlenecek gösteriyi haber alan Menderes, “*Ben kimseden korkmuyorum. Hemen yarın yanıma muhafız falan almadan halka durumu anlatmak için Kızılay Meydanı’na konuşmaya gideceğim. Ve dimdik durarak bana hakaret etmelerini bekleyeceğim.*”²²⁴ açıklamasını yapar. Bu sözler, Menderes’in kendisini üç dönem üst üste hizmete davet etmiş halkla inandığı doğruları paylaşmaktan kaçınmayan bir lider olduğunu gösterir. Menderes, “*Davasına gene*

²²¹ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 79.

²²² Eroğul, a.g.e., s. 234.

²²³ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 79.

²²⁴ Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s. 368.

*kendisini bütünüyle veren ihtirash bir mücadele adamı*²²⁵ olarak Kızılay'daki fırtınanın içine atılmaktan çekinmez. Adnan Menderes, linç edilme tehlikesi geçirdiği kalabalıktan güçlkle kurtarılır.

Karakoyunlu, 5 Mayıs'ta yaşanan bu olayları anlattıktan sonra 3 Mayıs 1960'ta izne ayrılan Cemal Gürsel'in milli savunma bakanlığına yazdığı ihtar mektubunun²²⁶ Menderes'in eline nasıl ulaştığını geriye dönüş tekniğiyle yeniden kurgular. Buna göre, mektubu alan Ethem Menderes aynı gece başbakana gelir. Menderes, kağıda bakarak *"küçümsemek ister gibi tavr"*(s. 548) takınır. Ethem Menderes, Başbakan'ın bu tavrına oldukça sinirlenir. Aralarında şiddetli bir tartışma yaşanır.

Adnan Menderes, takındığı tavrı *"Önemsemediğime hükmetme... Göz gezdirirken bile işin vehâmetini kavradım. Ama telâşa kapılırsak teslim oluruz. Gücün bizde olduğunu bilmeleri lazım."* (s. 554) sözleriyle açıklar. Ordunun kendi yanında olacağından emin olan Menderes, ordunun kendisini her zaman coşkuyla bağrına basan halktan kurulu olduğunu göstermek istercesine nöbetçi erlere yaklaşarak sıcak bir sohbet kurar. Sonra milli savunma bakanına dönerek *"Görüyorsun! Mehmet bizim yanımızda artık tasalanmam bundan sonra ne olursa olsun. Başıma gelecek olanlar halkımın nefreti değil kaderimin haksız ve zamansız hiddetidir."* (s. 555) hükmünü verir.

Yazar, bu kurgusuyla 5 Mayıs'ta kendisini ölüm tehlikesini göze alarak halkın arasına atmaktan çekinmeyen Adnan Menderes'in söz konusu davranışını yeniden anlamlandırır. Buna göre kendisini devirmek için harekete geçeceğini haber veren ordu müdahalesine karşılık Adnan Menderes sağduyusuna ve tercihlerine inandığı halkın irâdesine kendisini teslim etmeyi tercih eder. Romanın bu şekilde bitirilmesi Adnan Menderes'in kendisine üç dönem üst üste iktidârı teslim eden halktan başka hiçbir güce hesap vermek sorumluluğu duymadığını, dolayısıyla tek muhatapı olarak halkı gördüğünü gösterir. Yazar bu vurgulamalarıyla Adnan Menderes'i gerçek demokrat kimliği taşıyan bir lider konumuna yükseltir.

²²⁵ A.g.e, s. 369.

²²⁶ Eroğul, a.g.e., s. 240.

SONUÇ

Yılmaz Karakoyunlu, siyasî ve toplumsal olayları tarihî dönemler içinde yorumladığı romanlarıyla Türk edebiyatında yerini almış önemli yazarlardandır. Romanlarında Türkiye'nin demokratik gelişiminde dönüm noktası olmuş, toplumu derinden etkilediği gibi tarih boyunca da çeşitli tartışmalara yol açmış konuları işlemesi, onun yapıtlarını ilgi çekici ve etkileyici kılan özelliklerdir. Bu özelliklerin yanında yazar, romanlarında kalabalık kişi kadrolarına yer verir. Kişi kadrolarını hem kurmaca hem gerçek kişilerle iç içe oluşturur. Kişileri aracılığıyla ele aldığı konunun sosyal, kültürel, siyasî, tarihî yönlerini aynı anda sergiler.

1908-1960 yıllarını çeşitli dönem ve kişileri kapsayacak çeşitlilikte işleyen yazar, tarihî gerçekliği yansıtanın yanında kendi düşünce dünyasını yansıtan siyasî tezleri açığa çıkarmayı amaçlar. Yapıtlarını yakın siyasî tarihe dayandıran Karakoyunlu'nun düşünce dünyasının temel kaynağını liberalizm oluşturur. Liberalizmin dünya görüşü ve siyasî ilkeleri ışığında Türkiye'nin geçmişini sorgulayan Karakoyunlu, romanlarında irdelediği dönemleri resmî tarih söyleminin dışına çıkararak eleştirel bir yaklaşımla değerlendirir. Bu değerlendirmede temel alınan görüş şöyle açıklanabilir: Türkiye'nin çağdaş, demokratik ve refah bir ülke olması için merkezîyetçi yönetim anlayışından uzaklaşması; din, dil ve ırk ayrımı gözetmeksizin toplumsal çeşitliliğini ortak kültür anlayışında koruması ayrıca toplumun ekonomik ve sosyal gelişimine devletin müdahale etmemesi; ancak vatandaşların haklarını titizlikle gözetmesi gerekir. Yazar, bu görüşleri doğrultusunda romanlarında ele aldığı dönemleri yorumlarken yalnız siyasî açıdan ne yaşandığını sergilemekle kalmaz aslında ne yapılması gerektiğini de açıkça belirtir.

Salkım Hanımın Taneleri'nde Varlık Vergisini konu edinen yazar, verginin basit bir malî önlem olmadığı; beraberinde toplumsal, sosyal ve ekonomik açıdan çok köklü değişimleri getirdiği görüşünü vurgular. Roman kişilerini kurgularken de bu tezi temel alan yazar, Anadolu'dan göçerek önce İkinci Dünya Savaşı ardından verginin neden olduğu ekonomik bunalımdan yararlanıp hamallıktan patronluğa yükselen Bekir, Durmuş ve Hilmi kişileriyle Türkiye'nin burjuva sınıfının oluşumunu ve sermayenin el değiştirmesini yansıtır. Bu kişiler aracılığıyla yeni oluşan zengin tabakanın topluma getirdiği kültürel değişiklikleri de ele alan yazar,

Varlık Vergisinin, toplumun ekonomik ve kültürel yapılanmasına devlet eliyle şekil verilmesi olduğunu açıkça ortaya koyar. Yazar, bunun sosyal bunalımlara neden olduğunu, toplumsal dengeleri sarstığını Halit Bey, Nefise, Durmuş ve Nimet arasında gelişen ilişkiler yoluyla gösterir.

Varlık Vergisinin siyasal boyutunu, verginin konulmasında ve uygulanmasında kilit roller üstlenmiş gerçek kişiler aracılığıyla anlatan yazar, Varlık Vergisini hazırlayan koşullara, bu verginin hazırlanmasına neden olan gerekçelere yeteri kadar yer vermez. Ancak vergi oranlarının belirlenmesi, verginin tahsil edilmesi gibi aşamalarda dönemin İstanbul Defterdârı Faik Ökte'nin anılarından yararlanır ve verginin amacını aşarak Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından ekonomiyi Türkleştirme politikasına dönüştürüldüğünü öne sürer.

Romanında azınlığı temsil eden kişilere de yer veren yazar, özellikle Gad Franko aracılığıyla verginin azınlıklar tarafından nasıl karşılandığını ve algılandığını yansıtır. Buna göre azınlıklar Varlık Vergisi uygulamasının kısmen haklı nedenlere dayandığını düşünecek olgunluktadır. Savaşın neden olduğu ekonomik bunalımdan yararlanarak halkı sömüren tüccarların arasında azınlıkların çoğunluğu oluşturduğu düşüncesini dile getiren ama sırf azınlık mensubu olduklarından devletin hepsine aynı muameleyi yaptığı için yönetime içerleyen Gad Franko temsilinde yazar, iki önemli noktaya değinir: Bunlardan ilki azınlıkların Türkiye'nin eşit haklara sahip birer yurttaş olduklarıdır. Diğeri ise azınlık mensuplarının her koşulda ve durumda Türk toplumuna eklemledikleri için kızmak veya isyan etmek yerine durumu kısmen makûl karşıladıklarıdır.

Devletçi ve müdahaleci bir siyasî otoritenin hâkim olduğu toplumlarda; sosyal hak ve özgürlüklerin kısıtlanacağını, bireylerin iktidarın dayattığı biçimde tek tipleştirileceğini, egemen gücün kendisinden olmayana yaşam hakkı tanımayacağını savunan yazar, *Üç Aililer Divanı*'nda dönemin otoritesine muhalif olmuş grupların 1926'daki İzmir suikastini düzenlemek iddiasıyla siyasetten tamamen tasfiye edilmesini söz konusu görüşleri açısından değerlendirir. Yazar, suikast düzenlemek iddiasıyla yargılanan İttihat ve Terakkinin yerel örgütlenmesini üstlenmiş liderleri ile

Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyet kadrolarını davanın tarafları olarak karşı karşıya getirir.

Karşılaştırma boyunca Cumhuriyet'in kendi toplumsal projesini hayata geçirmek için kendisinden olmayanları dışladığı, yok ettiği düşüncesini açığa çıkarır. İttihat ve Terakki liderlerini toplumun sivil gücü olarak konumlandırarak yazar, devletin kendi otoritesini kurmak için bu gücü ortadan kaldırdığı tezini dava taraflarının hem kendi aralarında hem de iç dünyalarında yaptıkları sorgulamalarla dile getirir.

Ticarete egemen zümreyle siyasete hâkim gücün birbirinden farklı etnik ve dinî gruplardan oluşmasının iç ve dış siyasette istikrarsızlıklara, sıkıntılara neden olabileceği düşüncesiyle hareket eden devlet mekanizmasının toplumun sosyoekonomik yapısına müdahale etmesinin toplumsal şiddete dönüşebileceği tezini yazar, *Güz Sancısı*'nda işler. 6-7 Eylül olaylarını romanlaştıran Karakoyunlu, olaylara zemin hazırlayan siyasî ve toplumsal koşulları yeterince irdedelediği gibi tarihî arka plânı olayların sağlıklı değerlendirilmesini sağlayacak derinlikte yansıtmaz. 6-7 Eylül olaylarını, Varlık Vergisi ile başlayan azınlıkların ekonomik gücünü kırma politikasının devamı olarak ele alır. Olayların hükümet tarafından plânlandığını basın, üniversite ve iş dünyasında örgütlenen çevrelerin halkı kışkırtmasıyla meydana geldiğini yine bu çevreleri temsil eden roman kişilerinin olayları yorumlama şekilleriyle özellikle vurgular.

Güz Sancısı, yazarın diğer romanlarından konuyu ele alma açısından bazı farklılıklar gösterir. Yakın siyasî tarihi konu edindiği romanlarında genellikle konunun tarafları olan gerçek siyasî figürleri anlatımının merkezine alan yazar, bu yapıtında 6-7 Eylül olaylarını biri azınlık mensubu diğeri Türk, iki gencin olaylarla paralel olarak başlayan gelişen ve acı bir ayrılıkla noktalanmış aşkı etrafında işler. Ester ve Behçet Kâmil arasında doğan ve bir bakıma dönemin siyasî, sosyal, kültürel gerçekliği içinde imkânsız sürüklenen ilişkileri, Türk toplumu ile azınlıklar arasında çeşitli dönemlerde gündeme gelen birlikte yaşama sorununu temsil edecek şekilde kurgulanır. 6-7 Eylül olayları genelinde Türk toplumunun azınlıkların sosyal, kültürel ve ekonomik varlıklarını benimseme olasılığının yok denecek düzeyde

zayıflatıldığı fikri; özelde her iki gencin aşklarını çevrelerine kabul ettirmek için verdikleri-kimi zaman fiziksel şiddete kadar varan; ancak başarısızlıkla sonuçlanan mücadeleleriyle temsil edilir.

Yakın siyasî tarihe gerçeklerden yola çıkarak hayat veren Karakoyunlu, *Çiçekli Mumlar Sokağı*'nda, Osmanlı Devleti'nin çeşitli şehirlerinden farklı sebeplerle İstanbul'a gelen her biri toplumun farklı kesimlerini temsil eden kişilerin vatanı kurtarma ideali etrafında kenetlenme sürecini ele alır. Kimi eski vali kimi imam kimi fahişe kimi kabadayı bu kişilerin geçmişlerini ve İstanbul'a geliş öykülerini birbirinden kopuk pasajlar altında öyküleyen yazar, oldukça kalabalık bir kişi kadrosu oluşturur.

Yazarın, ülke sorunlarına yönelik eleştirilerinin ve liberal görüşler açısından getirdiği çözüm önerilerinin sözcülüğünü yapan Teşkilat-ı Mahsusa subayı Halit Bey, bu kişilerin örgütlenmesini sağlayan birleştirici unsur işlevini üstlenir. Yazar, bu romanıyla bir topluluğu ulus yapan değerlerin din, dil, ırk birliğinin üstünde aidiyet duygusu, ortak kader ve ülkü birliği etrafında şekillendiği görüşünü Kurtuluş Savaşını veren halkın kozmopolit yapısıyla örnekler.

Yılmaz Karakoyunlu romanlarında yakın siyasî tarihi, Türkiye'nin demokratik, çağdaş bir ülke olma sürecinde geçirdiği evreleri içerisinde tartışır. *Yorgun Mayıs Kısrakları*'nda yazar, Cumhuriyet'in kuruluşundan 27 Mayıs askerî darbesine kadar uzanan geniş bir zaman dilimini inceler. Yazar, Adnan Menderes'in yaşam öyküsü etrafında Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celâl Bayar, Yahya Kemal, Nazım Hikmet gibi dönemin tarihî kişiliklerine roman kişisi olarak yer verir.

Kitabını anı-roman olarak tanımlayan Karakoyunlu, gerçek ve kurmacayı birleştirerek yapıtına yarı belgesel bir nitelik kazandırır. Ancak Karakoyunlu, İzmir suikası, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu, Adnan Menderes'in TBMM'ye girişi, Demokrat Parti'nin kuruluşu, 1946 seçimleri, Demokrat Parti'nin iktidar dönemleri gibi pek çok araştırmaya, tartışmaya ve incelemeye konu olmuş tarihî olayları ele alırken siyasî görüşlerini ortaya koymaktan çekinmez. Yazar, Çineli Müyesser figürüyle Atatürk dönemi Cumhuriyet siyasetini merkezîleşerek tek lidere

dayalı yönetimi benimsediği için eleştirirken Yahya Kemal aracılığıyla da çok partili döneme geçiş aşamasını, Demokrat Parti'nin kuruluş amacını ve Demokrat Parti iktidarını tarihî ve felsefi bir zeminde diyalektik biçimde sorgular.

Demokrat Parti iktidarını Adnan Menderes'in siyasî yaşamı cephesinden anlatan yazar, dönemin muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu süreçte üstlendiği rolü, geliştirdiği politikayı ve söylemini Demokrat Parti'nin muhalefete yaklaşımları açısından oldukça sınırlı bir şekilde yansıtır. Sonuç olarak ele alınan bu geniş kapsamlı tarihî dönem tek taraflı bir yaklaşımla gösterilir.

Yılmaz Karakoyunlu, Türkiye'nin demokratikleşmede ve liberal siyaseti inşâ etmesinde Adnan Menderes'in siyaset mizacının taşıyıcı kolonlardan biri olduğunun altını çizer. Aynı zamanda yazarın Demokrat Parti iktidarını sonlandıran askerî darbeyi ve Menderes'in idamını Türk demokrasisinin aldığı mesafeyi sorgulatan birer vaka olarak gösterdiği gözlemlenir.

Yılmaz Karakoyunlu, yazın alanında yakın siyasî tarihi içeren konuları art arda yayımladığı romanlarında açık ve cesur bir anlatımla işlemiştir. Yazar, tarihsel olarak birbirini tamamlayan dönemleri ele alırken romanlarını bu tarihsel çizgiyi kronolojik olarak takip edecek sırayla yayımlamaz. Yazarın romanları yakın siyasî tarihi parçalar halinde yansıtır.

Romanlarında kimi zaman açık hüküm cümleleriyle kimi zaman örtülü olarak kişiler, konuşmalar veya yaşananlarla düşüncelerini dile getiren yazar, tezli romanın örneklerini sunar. Türk siyasetinde siyasî erkin otorite sınırları, merkezî-devletçi yönetim anlayışı, serbest ekonominin sosyoekonomik zeminde sağladığı özgürlük ve refah vurgusu, vatandaşlık olgusu ve azınlık hakları, demokratik yaşam kültürü Karakoyunlu'nun yakın siyasî tarihe yaklaşımındaki temel ölçütlerdir. Ayrıca yazar, bu konuları ele alırken yaşanmış siyasî ve sosyal olaylardan yola çıkarak Türkiye'nin yakın tarihinin geniş bir panoramasını çizer.

KAYNAKÇA

I. ÇALIŞMAYA ESAS OLAN ESERLER

KARAKOYUNLU, Yılmaz, **Salkım Hanımın Taneleri**, 10.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2000.

Üç Aliler Divanı, 2.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2000.

Çiçekli Mumlar Sokağı, 2.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2000

Güz Sancısı, 4.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2002

Yorgun Mayıs Kısrakları, 13.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

II. YARARLANILAN KAYNAKLAR

A. Kitaplar:

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, 2.b., Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

-----, **İttihat ve Terakki**, 7.b., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

-----, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, 3.b., Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

AKAR, Rıdvan, **Aşkale Yolcuları Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

AKSOLEY, İhsan, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Kuvay-i Milliye'ye**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk (1926-1927)**, II. Cilt, 4.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

ATAY, Falih Rıfık Atay, **Çankaya**, 3.b., Pozitif Yayınları, İstanbul, Eylül 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, 7.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979.

-----, **İkinci Adam**, II. Cilt, 6.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.

-----, **Tek Adam**, III. Cilt, 16.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

-----, **Menderes'in Dramı**, 7.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

BAYAR, Celâl, **Başvekilim Adnan Menderes**, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1986 .

BEZİRCİ, Asım, **Nâzım Hikmet -Yaşamı, Şairliği, Eseri, Sanatı-**, Evrensel

Basım Yayın, İstanbul 1996.

COŞKUN, Atilla, **Nâzım'ın Siyasal Yaşamı ve Davaları**, Cem Yayınevi,

İstanbul 2002.

ERMAN, Azmi Nihat, **İzmir Suikasti ve İstiklâl Mahkemeleri**, Temel Yayınları, İstanbul, 1971.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 3.b., İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

GÜVEN, Dilek, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejiler Bağlamında 6-7 Eylül Olayları**, 4.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

HANİOĞLU, Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti” ve “Jön Türklük” Cilt: 1**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

KAFAOĞLU, A. Başer, **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 2002.

KANDEMİR, Feridun, **İzmir Suikastinin İcyüzü**, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955.

KARAKOYUNLU, Yılmaz, **Bıçak Sırtında Türkiye**, Irmak Matbaası, Ankara, 1996.

-----, **Liberalizmin Türkiye Promönadı**, Irmak Matbaası, Ankara, 1997.

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Atatürk**, Birikim Yayınları, İstanbul, Ocak 1981.

-----, **Politikada Kırk Yıl**, 2.b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.

KAYRA, Cahit, **'38 Kuşağı (Anılar)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002.

MUMCU, Uğur, **Gazi Paşa'ya Suikast**, 16.b., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.

ÖKTE, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1951.

ÖYMEN, Altan, **Öfkeli Yıllar**, 8.b., Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e**, 6.b., İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, 4.b., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

ŞEN, Erdal, **Başbakan Adnan Menderes'in Hayatı: Bir Yiğit Vardı**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Doğan Yayınları, Ankara, Mart 1971.

-----, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, 2.b., İletişim Yayınları
İstanbul, 1994.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 3.b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008.

YAYLA, Atilla, **Liberalizm**, 5.b., Liberte Yayınları, Ankara, 2005.

ZÜRCHER, Eric Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, 2.b.,
İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

-----, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 6.b., İletişim Yayınları,
İstanbul, 2010.

B. Makaleler:

AKŞİN, Sina, “Siyasal Tarih (1908-1923)” **Türkiye Tarihi, Cilt 4: Çağdaş
Türkiye**, haz. Sina Akşin, 7.b., İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.

-----, “İzmir’in İşgali”, **Türkiye Tarihi, Cilt 4: Çağdaş Türkiye**, haz.
Sina Akşin, 7.b., İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.

CLARK, Edward, “Türk Varlık Vergisine Yeniden Bakış”, **Yapıt Dergisi**, S. 8,
Aralık-Ocak 1984/85, s. 29.

DOĞRU, Necati, “Salkım Hanım: Tersine Tarih”, **Cumhuriyet**, 10 Aralık 2001, s. 5.

GÜVEN, Dilek, “6-7 Eylül Olayları ve Failler”, **Toplumsal Tarih**, S. 141, Eylül
2005, s. 40.

İNSEL, Ahmet, “Türkiye’de Liberalizmin Soy Çizgisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi
Düşünce Tarihi Cilt 7: Liberalizm**, cilt ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları,
İstanbul, 2005.

KOÇAK, Cemil, “İzmir Suikasti ve Örgütlü Muhalefetin Susturulması”, **Türkiye
Tarihi Cilt 4: Çağdaş Türkiye**, haz. Sina Akşin, 7.b., İstanbul, Cem Yayınevi,
2002.

-----, “Yapay ve Güdümlü Bir Demokrasi Deneyi: Serbest Cumhuriyet Fırkası” **Türkiye Tarihi, Cilt 4: Çağdaş Türkiye**, haz. Sina Akşın, 7.b., İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.

SEMERCİ, Yavuz, “Nişantaşı Nasıl Bir Gecede El Değıştirdi”, **Sabah**, 3 Aralık 2001, s. 6.

C. Tezler:

ATEŞ, Dinçer, **Yılmaz Karakoyunlu’nun Hayatı, Sanatı, Romanları**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

BAŞ, Hakan, **Varlık Vergisi’nin Türk Siyasal Yaşamına Yansımaları**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

DEMİRBAŞ, Osman, **İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Millî Mücadele**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkilâpları Enstitüsü, 1999.

SAVRAN, Gülten Savaşal, **1926 İzmir Suikasti ve İstiklâl Mahkemeleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü, 2006.

D. İnternet Kaynakları:

http://tr.wikipedia.org/wiki/La_Marseillaise

http://tr.wikipedia.org/wiki/Mithat_Paşa

ÖZGEÇMİŞ

Nihan Nilay Koyuncu, 1980 yılında İzmit'te doğdu. 1997 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde başladığı öğrenimini 2001 yılında tamamladı. 2009 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Programı'nda lisansüstü öğrenimine başlayan Koyuncu, halen bu bölümde çalışmalarını sürdürmektedir.